

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารแนวทศพิธราชธรรมกับการบริหารตามแนวพระพุทธศาสนา ของผู้บริหารวิทยาลัยอาชีวศึกษารัฐบาล ในเขตกรุงเทพมหานคร” ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าแนวคิด ทฤษฎี จากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตามลำดับดังนี้

การจัดการศึกษาของวิทยาลัยอาชีวศึกษารัฐบาล ในเขตกรุงเทพมหานคร

หลักและทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารการศึกษา

พุทธธรรมสำหรับผู้บริหาร

ทศพิธราชธรรม

หลักพระพุทธศาสนา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

- งานวิจัยในประเทศไทย

- งานวิจัยในต่างประเทศ

การจัดการศึกษาวิทยาลัยอาชีวศึกษารัฐบาล ในเขตกรุงเทพมหานคร

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2552)

วิวัฒนาการระยะแรก

แนวคิดการจัดการศึกษาอาชีวได้มีมาตั้งแต่ยุคสมัยที่ประเทศไทยเริ่มมีอาชีพหัตถกรรมมากขึ้นนอกเหนือไปจากอาชีพ กสิกรรม การ อาชีวศึกษา เริ่มอย่างเป็นระบบเมื่อได้รับการบรรจุในโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 เป็นการศึกษาพิเศษซึ่งหมายถึง การเรียนวิชา เฉพาะ เพื่อให้เกิด ความชำนาญ โดยในปี พ.ศ. 2452 การจัดการศึกษา ได้แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ โรงเรียน สามัญศึกษา สอนวิชา สามัญ และ โรงเรียน วิสามัญศึกษาสอนวิชาเพื่อออกไปประกอบอาชีพ เช่น แพทย์ ผดุงครรภ์ ภาษาอังกฤษ พาณิชยการ ครู เป็นต้น ในปี พ.ศ. 2453 ได้จัดตั้ง โรงเรียนอาชีวศึกษาแห่งแรกคือ โรงเรียนพาณิชยการที่วัดมหาพฤฒาราม และวัดราชบูรณะ ปี พ.ศ. 2456 จัดตั้งโรงเรียน เพาะช่าง และปี พ.ศ. 2460 จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรม

แผนการศึกษาแห่งชาติ ได้มีผลต่อการกำหนดการศึกษาอาชีพให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2475 ได้กำหนดว่าวิสามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาวิชาชีพซึ่งจัดให้เหมาะสมกับภูมิประเทศ เช่น กสิกรรม หัตถกรรม และพาณิชยกรรม เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้สำหรับประกอบการเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมต่าง ๆ และในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2479 ได้ปรากฏคำว่า "อาชีวศึกษา" เป็นครั้งแรกในระบบการศึกษาของประเทศไทย โดยแบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ อาชีวศึกษา ชั้นต้น กลาง และสูง รับนักเรียนจากโรงเรียนสามัญศึกษาของทุกระดับประโยค

ปี พ.ศ. 2481 พระราชกฤษฎีกาการจัดวางระเบียบราชการในสังกัดกระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการ ในปัจจุบัน) ให้จัดตั้งกรมใหม่ขึ้น 2 กรม คือ

1. กรมสามัญศึกษา มีหน้าที่จัดการศึกษาสายสามัญ
2. กรมวิชาการ มีหน้าที่จัดการศึกษาสายอาชีพ โดยแบ่งออกเป็น 4 กอง: สำนักงานเลขาธิการกรม กองตำรา กองสอบไล่ และกองอาชีวศึกษา ซึ่งกองอาชีวศึกษามีหน้าที่เกี่ยวกับการจัดโรงเรียนอาชีวศึกษา

ปี พ.ศ.2484 ได้มีพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พุทธศักราช 2484 ซึ่งตราขึ้นเมื่อวันที่ 18 สิงหาคม 2484 และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษา คือ วันที่ 19 สิงหาคม 2484 กระทรวงธรรมการได้เปลี่ยนชื่อเป็น กระทรวงศึกษาธิการ และตั้งกรมอาชีวศึกษาขึ้นแทนกรมวิชาการ ส่วนกองวิชาการเป็นกอง ๆ หนึ่งในกรมอาชีวศึกษา ดังนั้น กรมอาชีวศึกษา จึงได้ตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติ เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม 2484

การแบ่งส่วนราชการออกเป็น 3 กอง คือ 1. สำนักงานเลขาธิการกรม 2. กองโรงเรียน ทำหน้าที่รับผิดชอบการดำเนินการโรงเรียนอาชีวศึกษา 3. กองวิชาการ ทำหน้าที่เกี่ยวกับหลักสูตรแบบเรียน ทะเบียน การสอบไล่ และการออกประกาศนียบัตร ช่วงระหว่างมหาสงครามเอเชียบูรพา การอาชีวศึกษาได้รับผลกระทบจากภัยสงคราม ก่อให้เกิดการขาดแคลนอุปกรณ์ การสอน นักเรียนต้องหลบภัย จำนวนครูและนักเรียนน้อยลง จนกระทั่งภาวะสงครามสงบลง รัฐบาลได้จัดสรรงบประมาณเพิ่มขึ้น โดยในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2494 การอาชีวศึกษาได้ถูกแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ มัธยมศึกษาตอนต้น มัธยมศึกษา ตอนปลาย และมัธยมอาชีวศึกษาชั้นสูง โดยในแต่ละระดับกำหนดเวลา เรียนไม่เกิน 3 ปี

ปี พ.ศ. 2495 ได้มีพระราชกฤษฎีกาการจัดวางระเบียบราชการในกรมอาชีวศึกษา แบ่งส่วนราชการออกเป็น 7 กอง คือ

1. สำนักงานเลขาธิการกรม
2. กองโรงเรียนการช่าง
3. กองโรงเรียนพาณิชยและอุตสาหกรรม

4. กองโรงเรียนเกษตรกรรม
5. กองวิทยาลัยเทคนิค
6. กองส่งเสริมอาชีพ และ
7. กองออกแบบและก่อสร้าง

นอกจากนี้ ในปี พ.ศ.ดังกล่าวได้ริเริ่มจัดตั้งวิทยาลัยเทคนิคหลัก 4 แห่งทั่วประเทศ คือ วิทยาลัยเทคนิคกรุงเทพ (2495) วิทยาลัยเทคนิคภาคใต้ - สงขลา (2497) วิทยาลัยเทคนิคภาคตะวันออกเฉียงเหนือ-นครราชสีมา (2499) และวิทยาลัยเทคนิคภาคเหนือ-เชียงใหม่ (2500)

ปี พ.ศ. 2499 การอาชีวศึกษาได้ถูกพัฒนาขึ้นเป็นลำดับ โดยโรงเรียนที่เปิดสอนในระดับมัธยมอาชีวศึกษา ตอนปลาย หลายแห่ง ได้รับอนุมัติให้เปิดสอนในระดับอาชีวศึกษาชั้นสูง และโรงเรียนอาชีวศึกษาชั้นสูงเฉพาะวิชาอีกหลายแห่ง ได้จัดตั้งขึ้น เพื่อรับนักเรียน ที่จบมัธยมศึกษาปีที่ 6 สายสามัญเข้าศึกษาต่อ

ปี พ.ศ.2501 กรมอาชีวศึกษาได้รับความช่วยเหลือจากองค์การ SEATO โดยมหาวิทยาลัยฮาวาย ในการปรับปรุง หลักสูตรตามโครงการฝึกช่างฝีมือ และฝึกอบบรมครูวิชาช่างก่อสร้าง ช่างยนต์ ช่างไฟฟ้า ช่างวิทยุ และช่างเชื่อมโลหะ โดยมีโรงเรียน การช่าง 18 แห่ง เข้าร่วมโครงการ ในระยะแรกแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2503 จำนวนนักเรียนอาชีวศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ปีที่ 1-3 มีจำนวน ลดลง แต่ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายปีที่ 4 จำนวนนักเรียนในประเภทช่างอุตสาหกรรมมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งต้องเปิด การเรียนการสอนใน 2 ผลัด

ปี พ.ศ.2508 กรมอาชีวศึกษาได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน ในการก่อตั้งวิทยาลัยเทคนิค ขอนแก่น

ปี 2509 ได้รับความช่วยเหลือจากองค์การยูนิเซฟในการปรับปรุงโรงเรียนการช่างสตรี จำนวน 35 แห่ง ทั้งในด้านหลักสูตร การเรียนการสอนและครุภัณฑ์ โดยเฉพาะ

ปี พ.ศ.2510 กรมอาชีวศึกษาได้มีหน่วยงานโครงการเงินกู้ธนาคารโลกเพื่อพัฒนาอาชีวศึกษา มีหน้าที่ประสานงานระหว่างโรงเรียนในโครงการประเภทวิชาช่างอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม รวม 25 แห่งกับกรมอาชีวศึกษา และกระทรวงศึกษาธิการ

ปี พ.ศ. 2512 ได้รับความช่วยเหลือจากประเทศออสเตรเลียในการจัดตั้งโรงเรียนเทคนิคสหีบ จังหวัดชลบุรี สถานศึกษาหลายแห่งได้รับการพัฒนาและเปิดสอนจนถึงระดับ ปวส. โดยในปี พ.ศ. 2512 ได้รับมาตรฐานะจากโรงเรียน เป็นวิทยาลัย ซึ่งแห่งแรกคือวิทยาลัยพาณิชย์การพระนคร จนถึงปี พ.ศ. 2522 กรมอาชีวศึกษามีวิทยาลัยอยู่ในสังกัด จำนวน 90 แห่ง ในจำนวนสถานศึกษาทั้งสิ้น 159 แห่ง

ปี พ.ศ.2513 รวมโรงเรียนการช่างสตรีและโรงเรียนการช่าง 4 จังหวัด คือ อ่างทอง ราชบุรี บุรีรัมย์ และพัทลุง ปี พ.ศ. 2514 ได้มีพระราชบัญญัติจัดตั้งสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า โดยรวมวิทยาลัยเทคนิคธนบุรี วิทยาลัย เทคนิค พระนครเหนือ วิทยาลัยโทรคมนาคม และวิทยาลัย ช่างก่อสร้างในสังกัดกรมอาชีวศึกษาไปรวมเป็นสถาบัน และเปิดสอน ถึงระดับ ปริญญาตรี ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 217 พ.ศ. 2515 ให้โอนโรงเรียนฝึกฝนอาชีพเคลื่อนที่ 36 แห่ง ของกรม อาชีวศึกษาไป กรมสามัญ

การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการ

ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 172 พ.ศ.2515 ได้แบ่งส่วนราชการในสังกัดกรมอาชีวศึกษา ออกเป็น 9 กองคือ

1. สำนักงานเลขานุการกรม
2. กองวิทยาลัย
3. กองโรงเรียน
4. กองแผนงาน
5. กองการเจ้าหน้าที่
6. กองคลัง
7. กองออกแบบและก่อสร้าง
8. กองบริการเครื่องจักรกล
9. หน่วยศึกษานิเทศก์

ปี พ.ศ. 2516-2520 มีโครงการเงินกู้ ADB เพื่อพัฒนาวิทยาลัยเทคนิค 4 แห่ง (กรุงเทพฯ สงขลา เชียงใหม่ และนครราชสีมา) ปรับปรุงเครื่องมืออุปกรณ์ พัฒนาครู และอาคารสถานที่ใน 6 สาขาวิชา คือ อิเล็กทรอนิกส์ ไฟฟ้า ก่อสร้าง เครื่องกล เทคนิคโลหะ และช่างยนต์

ปี พ.ศ. 2518 ได้มีพระราชบัญญัติจัดตั้งวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษาขึ้น โดยแยก วิทยาลัย 28 แห่งออกจาก กรมอาชีวศึกษา เปิดสอนถึงระดับปริญญาตรี และได้โอนศูนย์ฝึกต่อเรือ หนองคายของสำนักงานพลังงานแห่งชาติมาอยู่ในสังกัด กรมอาชีวศึกษา โดยเปลี่ยนชื่อเป็น โรงเรียนอุตสาหกรรมต่อเรือหนองคาย

ปี พ.ศ. 2519 รวมโรงเรียนเทคนิค โรงเรียนอาชีวศึกษา โรงเรียนการช่างใน 65 วิทยาเขต และยกฐานะโรงเรียน เกษตรกรรม 12 แห่งเป็นวิทยาลัย

ปี พ.ศ. 2520 จัดตั้งโรงเรียนเกษตรกรรม 10 แห่ง ปี พ.ศ. 2521-2527 มีโครงการเงินกู้ ธนาคารโลก จัดตั้งศูนย์ฝึกวิชาชีพ 12 แห่งในแต่ละเขตการศึกษา

ปี พ.ศ. 2522-2523 พบว่ามีปัญหาอุปสรรคในการบริหารจัดการดำเนินการแยกวิทยาเขตต่างๆ ออกเป็นอิสระ

ปี พ.ศ. 2522 ได้มีการโอนวิทยาลัยเกษตรเจ้าคุณทหารไปสังกัดสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า ประกาศใช้หลักสูตร ประกาศนียบัตรวิชาชีพเทคนิค (ปวท.) และจัดตั้งศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาอาชีวศึกษา ต่อมากระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพเทคนิค (ปวท.) รับนักเรียนผู้จบมัธยมศึกษาตอนปลาย โปรแกรมวิชาสามัญเข้าเรียนวิชาชีพ เป็นเวลา 2 ปี

ปี พ.ศ. 2523 ได้มี “พระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2523” กำหนดให้มี 10 หน่วยงาน ให้เกิดหน่วยงานใหม่จากเดิม คือ กองวิทยาลัย และกองโรงเรียนเป็นกองใหม่ คือ

1. กองวิทยาลัยเกษตรกรรม
2. กองวิทยาลัยเทคนิค
3. กองวิทยาลัยอาชีวศึกษา

ปี พ.ศ. 2524 ได้ประกาศใช้หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพ พ.ศ. 2524 ปี พ.ศ. 2527 ได้ใช้หลักสูตรประกาศนียบัตร วิชาชีพชั้นสูง พ.ศ. 2527 และหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพเทคนิค พ.ศ. 2527

ปี พ.ศ. 2528 ส่งเสริมแนวคิด “การอาชีวศึกษาครบวงจร” และได้มีการจัดตั้ง “สำนักงานโครงการพิเศษ” เป็นหน่วยงานภายในมีหน้าที่ประสานงานกับสำนักงานโครงการพิเศษ และรับผิดชอบงานที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงและงานพัฒนาชนบท และปี พ.ศ. 2530 ได้มีการจัดตั้ง “วิทยาลัยการอาชีพ” ในพื้นที่จังหวัดมุกดาหาร และแม่ฮ่องสอน โดยมีเป้าหมายที่จะจัดการศึกษาทุกประเภทวิชาชีพและหลักสูตรทั้งในและนอกระบบการศึกษา

ปี พ.ศ. 2531 ได้รับความช่วยเหลือจากเยอรมันเพื่อพัฒนาอาชีวศึกษาทวิภาคี

ปี พ.ศ. 2532-2533 UNDP ให้ความช่วยเหลือจัดตั้ง สถาบันพัฒนา ครูอาชีวศึกษา

ปี พ.ศ. 2533 รัฐบาลเดนมาร์กได้ให้ความช่วยเหลือเงินกู้ยืมเพื่อพัฒนาอาชีวศึกษาเกษตรตลอดจนประเทศอื่น ในแถบทวีปยุโรป เช่น สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี ออสเตรีย อังกฤษ และอิตาลี ในการช่วยเหลือสถานศึกษาประเภทช่างอุตสาหกรรม นอกจากนี้หน่วยงานหรือองค์กรอื่นต่างประเทศที่ได้ให้ความช่วยเหลือ เช่น The united nation development programme (UNDP) International labour organization (ILO), UNESCO เป็นต้น รวมถึงการได้รับความช่วยเหลือจากประเทศออสเตรเลีย ญี่ปุ่น คานาดา องค์กร CIDA และการได้รับอาสาสมัครจากออสเตรเลีย เยอรมนี ญี่ปุ่น และอังกฤษ ในการให้ความร่วมมือต่าง ๆ เพื่อการพัฒนา และแลกเปลี่ยนความรู้

และประสบการณ์ด้านอาชีวศึกษา และในปี 2533 ได้ประกาศใช้หลักสูตรประกาศนียบัตร ครูเทคนิค
ชั้นสูง (ปทส.)

ปี พ.ศ.2533-2535 นี้มีผู้สนใจเรียนอาชีวศึกษามาก จึงจัดตั้งสถานศึกษาเพิ่ม 20 แห่ง พระราช
กฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2535 ได้ถูกประกาศและ
กำหนด ใช้จนถึง ปัจจุบัน แบ่งส่วนราชการออกเป็น 11 หน่วยงาน โดยเพิ่มสถาบันพัฒนาครู
อาชีวศึกษาเป็นหน่วยงานอิสระระดับกอง

ปี พ.ศ. 2535-2539 ได้มีโครงการจัดตั้งวิทยาลัยเพิ่มขึ้นอีกจำนวน 93 แห่ง เฉพาะ
โครงการจัดตั้งวิทยาลัยการอาชีพ ระดับ อำเภอ 60 แห่ง วิทยาลัยสารพัดช่าง 25 แห่ง และอีก 8
แห่ง มีวัตถุประสงค์เพื่อขยายโอกาสทางการศึกษาวิชาชีพไปสู่ท้องถิ่น สนับสนุน การพัฒนาชนบท
เพื่อผลิตกำลังคนด้านวิชาชีพในระดับช่างกึ่งฝีมือ และช่างเทคนิค ให้ตรงกับความต้องการ ของ
ตลาด แรงงาน และสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

ปี พ.ศ. 2536-2543 ได้รับความร่วมมือจากรัฐบาลญี่ปุ่น พัฒนาการผลิตกำลังคนสาขาวิชา
แมคคาทรอนิกส์ ที่วิทยาลัยช่างกลปทุมวัน ปี พ.ศ. 2537 มีโครงการเงินกู้กองทุนความร่วมมือทาง
เศรษฐกิจโพ้นทะเลแห่งญี่ปุ่น (Overseas economic cooperation fund, JAPAN) โดยได้รับอนุมัติให้
ดำเนินโครงการเมื่อวันที่ 2 สิงหาคม 2537 เพื่อพัฒนาเครื่องมืออุปกรณ์ และ บุคลากร ใน
สถานศึกษา 20 แห่ง

ปี พ.ศ. 2538 กรมอาชีวศึกษาได้พัฒนาระบบเครือข่ายเทคโนโลยีสารสนเทศ ของกรม
อาชีวศึกษาและการจัดการเรียน การสอนอาชีวศึกษาระบบทางไกล

ปี พ.ศ. 2537-2539 ได้รับความ ช่วยเหลือ จากรัฐบาลเบลเยียม พัฒนาการผลิตกำลังคน
สาขาวิชาเทคนิค การผลิตและพัฒนาสื่อการสอน

ปี พ.ศ. 2540 การอาชีวศึกษาได้รับความสนใจอย่างมากโดยรัฐบาลให้การสนับสนุน
จัดตั้งวิทยาลัยการอาชีพ 70 แห่ง วิทยาลัยเทคนิค 19 แห่ง และวิทยาลัยบริหารธุรกิจและการ
ท่องเที่ยว 2 แห่ง ในปัจจุบันได้มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมอาชีวศึกษา
กระทรวงศึกษาธิการ (ฉบับที่ 2) กำหนดให้ สถาบัน เทคโนโลยีปทุมวันเป็นส่วนราชการของกรม
อาชีวศึกษา และกำหนดอำนาจหน้าที่ให้กรมอาชีวศึกษาจัดและส่งเสริม การศึกษาวิชาชีพ ในระดับ
ปริญญาตรี อนุปริญญา ประกาศนียบัตรหลักสูตรระยะสั้นและหลักสูตรพิเศษ รวมถึงพระราชบัญญัติ
การจัดการศึกษาในสถาบันเทคโนโลยีปทุมวัน

ปี พ.ศ. 2541 ได้กำหนดให้สถาบันเทคโนโลยีปทุมวันมีอำนาจจัดการศึกษาระดับปริญญาตรี ด้านวิทยาศาสตร์ และ เทคโนโลยี และสถานศึกษาที่จัดหลักสูตรระดับปริญญาหรือเทียบเท่า ได้แก่หลักสูตร ประกาศนียบัตรครุวิชาชีพชั้นสูง (ปทส.) และ ปริญญาตรี ในการเปิดสอนเป็นไปตามเกณฑ์ มหาวิทยาลัยกำหนด

ปี พ.ศ. 2542 ได้รับโครงการเงินยืมจากรัฐบาลเดนมาร์กเพื่อพัฒนาอาชีพเกษตรตามโครงการปรับปรุงรูปแบบ โครงสร้างสถานศึกษาเกษตร โดยมีวัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อเพิ่มความรู้ ทักษะปฏิบัติ และจัดหาเครื่องมือ-อุปกรณ์ เครื่องจักรกล และเทคโนโลยีที่ทันสมัยให้แก่ นักเรียน นักศึกษา ในการผลิตสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตร รวมถึงการ ขยายผลให้แก่เกษตรกรท้องถิ่น ตลอดจนพัฒนาบุคลากร หลักสูตรการจัดอาชีพศึกษาเกษตร การพัฒนาอาชีพศึกษาได้พัฒนา เป็นลำดับ โดยพิจารณาถึงระบบการประกันคุณภาพอาชีพศึกษา การพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน การเทียบโอนหน่วยกิตสะสม การขยายโอกาสทางการศึกษาให้แก่ประชาชนและการพัฒนาบุคลากร ครู อาจารย์อาชีพศึกษา ตลอดจนการส่งเสริม ความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชนรวมถึงต่างประเทศ

วันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2546 ประกาศในราชกิจจานุเบกษาให้จัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษาได้ดำเนินการในการผลิตและพัฒนากำลังคน เพื่อสนองตอบความต้องการกำลังคนในการพัฒนาประเทศ โดยในปี 2551 ได้สร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้กับการอาชีวศึกษา เพื่อสร้างความนิยมในการเรียนวิชาชีพให้กับสังคม มีเป้าหมายเพื่อเพิ่มปริมาณผู้เรียน ในขณะเดียวกันได้ใช้กิจกรรมการบริการสังคมในโครงการและวาระพิเศษต่างๆ เพื่อให้สังคมได้รับรู้ถึงศักยภาพของผู้เรียนอาชีวศึกษา และเป็นการสร้างประสบการณ์ให้กับผู้เรียนทั้งในด้านการฝึกงานวิชาชีพและปลูกฝังสำนึกการบริการสังคม นอกจากนี้ได้เน้นเครือข่ายความร่วมมือกับทุกภาคส่วนให้เข้าร่วมรับผิดชอบและมีบทบาทในการจัดการอาชีวศึกษาร่วมกันมากขึ้น ผลการดำเนินการดังกล่าวในปี 2551 ช่วยทำให้การอาชีวศึกษาเป็นที่รู้จักกับสังคมมากขึ้น และกลุ่มเป้าหมายต่างต้องการเข้าสู่ระบบอาชีวศึกษา ดังนั้นในปี 2552 นี้ สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา จึงต้องการที่จะพัฒนาด้านคุณภาพให้เพิ่มขึ้นควบคู่ไปกับปริมาณผู้เรียน และขยายบทบาทการจัดการอาชีวศึกษาสำหรับผู้เรียนที่เป็นผู้มีงานทำแล้ว ผู้ที่ต้องการพัฒนาศักยภาพ และผู้ที่กำลังหางานทำให้มากขึ้น และให้ความสำคัญกับการค้นหา พัฒนา เผยแพร่ นวัตกรรมเทคโนโลยีเพื่อสร้าง และพัฒนาอาชีพให้เกิดประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ จึงได้กำหนดแผนปฏิบัติการในปิงบประมาณ 2552 ไว้ดังนี้

วิสัยทัศน์

สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา เป็นองค์กรหลักที่มุ่งมั่นผลิตและพัฒนากำลังคนอาชีวศึกษาให้มีคุณภาพและมาตรฐาน สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ส่งผลต่อการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ

พันธกิจ

จัดการอาชีวศึกษาและฝึกอบรมวิชาชีพให้มีคุณภาพมาตรฐาน

ขยายโอกาสทางการศึกษาวิชาชีพอย่างทั่วถึงและเสมอภาค

วิจัย สร้างนวัตกรรม พัฒนาองค์ความรู้ เพื่อการพัฒนาอาชีพ ในการผลักดันให้วิสัยทัศน์และพันธกิจบรรลุตามเป้าหมายนั้น สำนักงานคณะกรรมการ การอาชีวศึกษาได้กำหนดยุทธศาสตร์ไว้ 6 ยุทธศาสตร์ 35 กลยุทธ์ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การพัฒนาการจัดการอาชีวศึกษาและการฝึกอบรมวิชาชีพให้มีคุณภาพ

มาตรฐาน

สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษามีภารกิจเกี่ยวกับการจัดการอาชีวศึกษาและการฝึกอบรมวิชาชีพโดยคำนึงถึงคุณธรรมและความเป็นเลิศทางวิชาชีพ

การพัฒนาการจัดการอาชีวศึกษาและฝึกอบรมวิชาชีพ จะเน้นการผลิตกำลังคนให้มีคุณภาพมาตรฐาน มีเส้นทางอาชีพที่ชัดเจน เพื่อสนับสนุนขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ ตลอดจนให้มีการรับรองสมรรถนะของบุคคลในการประกอบอาชีพ เสริมสร้างทักษะการเป็นผู้ประกอบการ และสร้างค่านิยมที่ดีต่อการอาชีวศึกษา โดยมีเป้าประสงค์ให้ผู้สำเร็จอาชีวศึกษาและการฝึกอบรมวิชาชีพมีคุณภาพ มาตรฐาน มีงานทำและดำรงชีวิตอย่างมีความสุขในสังคม โดยมีกลยุทธ์หลักคือ

1. พัฒนาครูและบุคลากรอาชีวศึกษา
2. เร่งรัดพัฒนาคุณภาพและสมรรถนะผู้เรียน
3. สร้างมาตรฐานและพัฒนาหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอนและการวัดและ

ประเมินผล

4. ส่งเสริมการประกันคุณภาพสถานศึกษา
5. ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และจรรยาบรรณวิชาชีพ
6. พัฒนาสถานศึกษาและสถาบันการอาชีวศึกษาให้ได้มาตรฐาน มีความเป็นเลิศทาง

วิชาชีพ

7. สร้างเสริมประสบการณ์วิชาชีพ ปลุกจิตอาสา ด้วยการบริการสังคม

8. ส่งเสริมให้นำเทคโนโลยีสารสนเทศ สื่อ นวัตกรรม มาใช้ในการเรียนการสอน

เสริมสร้างทักษะการเป็นผู้ประกอบการ

9. สร้างภาพลักษณ์ที่ดีต่อการอาชีวศึกษา

ยุทธศาสตร์ที่ 2 สร้างเครือข่ายและส่งเสริมความร่วมมือ

การผลิตและพัฒนากำลังคนให้ตรงตามความต้องการของประเทศ ต้องได้รับร่วมมือกับองค์กรที่ต้อการใช้กำลังคน ตั้งแต่ภาคการผลิต เอกชน รัฐวิสาหกิจ และชุมชน เพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการอาชีวศึกษาทั้งในและต่างประเทศ นำไปสู่การกำหนดหลักสูตร กระบวนการจัดการเรียนการสอนในการผลิตกำลังคนได้ตรงกับความต้องการภาคการผลิตและความต้องการของผู้ใช้ โดยมีเป้าประสงค์ เพื่อผลิตและพัฒนากำลังคนสอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงานและท้องถิ่น และมีกลยุทธ์ คือ

1. ส่งเสริมและสนับสนุนความร่วมมือในการจัดอาชีวศึกษาและฝึกอบรมวิชาชีพทั้งในและต่างประเทศ

2. สร้างความเข้มแข็งในการสร้างเครือข่ายและความร่วมมือในการจัดอาชีวศึกษาและการฝึกอบรมวิชาชีพ

3. พัฒนาฐานข้อมูลความร่วมมือ

4. พัฒนาศูนย์กำลังคนอาชีวศึกษา

5. ประสานส่งเสริมและสนับสนุน การจัดการอาชีวศึกษาและการฝึกอบรมวิชาชีพของสถานศึกษาเอกชน สถานประกอบการและเครือข่าย

ยุทธศาสตร์ที่ 3 พัฒนาระบบบริหารจัดการอาชีวศึกษา

คุณภาพของการอาชีวศึกษา มีระบบการบริหารจัดการอาชีวศึกษาองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดที่จะส่งผลต่อคุณภาพ การปฏิรูประบบราชการ พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 และนำแนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริหารจัดการภาครัฐ (Public sector management quality award: PMQA) ซึ่งเป็นเครื่องมือในการพัฒนาองค์กร ไปสู่ความเป็นเลิศ ในขณะที่กฎหมายการอาชีวศึกษาได้ระบุดังการจัดตั้งสถาบันการอาชีวศึกษา ซึ่งต้องมีการพัฒนาระบบการบริหารและจัดการในรูปแบบสถาบันการอาชีวศึกษาควบคู่ไปด้วย อีกทั้งจากการประกาศใช้กฎหมายการอาชีวศึกษาดังกล่าว มีผลให้ต้องสร้างกฎหมาย กฎระเบียบ ต่างๆเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ ดังนั้นเพื่อให้การพัฒนาระบบบริหารจัดการอาชีวศึกษาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ จึงได้กำหนดกลยุทธ์ไว้ดังนี้

1. จัดและพัฒนาโครงสร้างการบริหารงานให้เป็นไปตาม ก.ม. การอาชีวศึกษาและ ก.ม. อื่นที่เกี่ยวข้อง

2. พัฒนาระบบบริหารจัดการตามหลักเกณฑ์คุณภาพการบริหารจัดการภาครัฐและธรรมาภิบาล

3. พัฒนากฎหมาย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ

4. กระจายอำนาจการบริหารจัดการสู่สถานศึกษาและสถาบัน

5. ผลักดันการจัดตั้งสถาบันการอาชีวศึกษา

6. พัฒนาระบบติดตามและประเมินผลให้มีประสิทธิภาพ

7. พัฒนาระบบการตรวจสอบภายในให้มีประสิทธิภาพ

8. ส่งเสริมการนำเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการบริหารจัดการและการให้บริการ

9. เสริมสร้างสวัสดิการและขวัญกำลังใจ

ยุทธศาสตร์ที่ 4 ขยายโอกาสทางการศึกษาวิชาชีพและส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต

มุ่งเน้นการเพิ่มโอกาสทางการศึกษาวิชาชีพให้ประชาชนทุกคนมีโอกาสเข้ารับการศึกษาด้านวิชาชีพที่มีคุณภาพมาตรฐานอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยมีจุดมุ่งหมายให้ครอบคลุมประชาชนทุกเพศ ทุกวัย และกลุ่มเป้าหมายทั้งเด็ก เยาวชน วัยแรงงาน สตรี ผู้สูงอายุ โดยเฉพาะผู้ยากไร้ ด้อยโอกาส คนพิการ ผู้ห่างไกลทุรกันดารและชนกลุ่มน้อย มีกลยุทธ์ดังนี้

1. ส่งเสริมและพัฒนาการจัดการอาชีวศึกษาและการฝึกอบรมวิชาชีพ ด้วยรูปแบบที่หลากหลายทั้งในระบบ นอกกระบบ และทวิภาคี

2. ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพให้ประชาชนในการสร้างงานสร้างรายได้

3. จัดการศึกษาวิชาชีพแก่ผู้ด้อยโอกาส คนพิการ ผู้สูงอายุ

4. ส่งเสริมให้มีการสร้างรายได้ระหว่างเรียน

ยุทธศาสตร์ที่ 5 จัดอาชีวศึกษาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงของรัฐ

ส่งเสริมการจัดการศึกษาในจังหวัดชายแดน ให้เป็นกลไกเสริมสร้างความสามัคคีที่สันติวิธี วิถีประชาธิปไตย บนพื้นฐานความหลากหลายทางวัฒนธรรม และความเป็นอัตลักษณ์ของแต่ละพื้นที่ มีความร่วมมือระหว่างประเทศด้านการศึกษา แลกเปลี่ยนความรู้ พัฒนาวิชาการ/วิชาชีพ เตรียมความพร้อมรองรับการเปิดเสรีการค้าในอนาคต โดยหวังผลให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการศึกษาวิชาชีพในภูมิภาค โดยเฉพาะสาขาที่มีศักยภาพและความพร้อม ประกอบไปด้วยกลยุทธ์ดังนี้

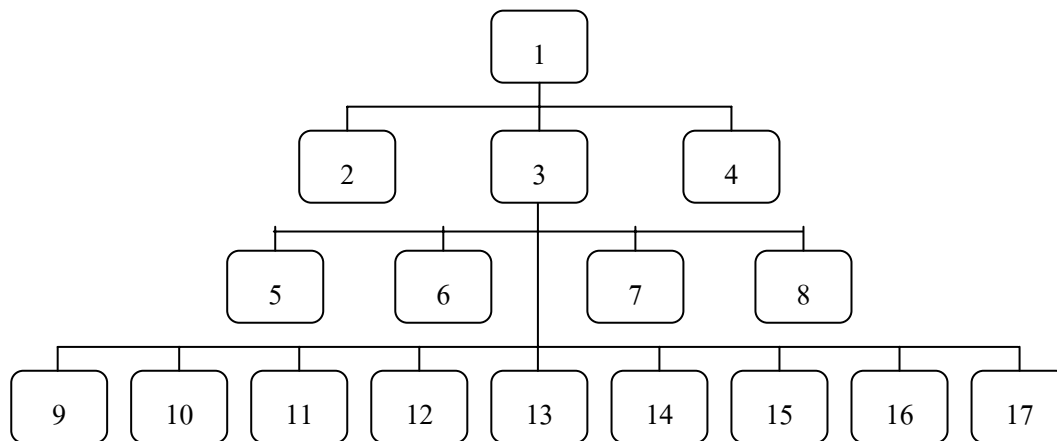
1. ส่งเสริมและพัฒนาการจัดอาชีวศึกษาและการฝึกอบรมวิชาชีพในเขตชายแดนภาคใต้
2. ส่งเสริมและพัฒนาการจัดอาชีวศึกษาและการฝึกอบรมวิชาชีพในพื้นที่ชายแดน และเขตพัฒนาพิเศษเฉพาะกิจ
3. ส่งเสริมและพัฒนาการจัดอาชีวศึกษาและการฝึกอบรมวิชาชีพตาม โครงการพระราชดำริ
4. ส่งเสริมและพัฒนาการจัดอาชีวศึกษาร่วมกับประเทศเพื่อนบ้านเพื่อสร้างความเข้าใจอันดี

ยุทธศาสตร์ที่ 6 สนับสนุนการวิจัยและพัฒนาถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคโนโลยี

เพื่อให้การอาชีวศึกษาเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ ตั้งแต่การพัฒนาระบบการบริหารจัดการให้เอื้อต่อการเรียนรู้ การสร้างองค์ความรู้ และนวัตกรรมทางวิชาชีพ การเชื่อมโยงการวิจัยกับกระบวนการจัดการเรียนการสอนวิชาชีพ มีกลไกนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ได้จริง มีกลยุทธ์ดังนี้

1. ส่งเสริมพัฒนาการวิจัย สร้างนวัตกรรม สิ่งประดิษฐ์ และการวิจัยเชิงนโยบาย การวิจัยเพื่อตอบสนองความต้องการของสถานประกอบการ
2. ส่งเสริมนำองค์ความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรม ไปใช้พัฒนาคุณภาพการบริหารจัดการและการเรียนการสอน
3. ส่งเสริมให้นำความรู้ เทคโนโลยี สิ่งประดิษฐ์ และนวัตกรรม ไปใช้พัฒนาอาชีพ จดสิทธิบัตร และพัฒนาสู่เชิงพาณิชย์
4. พัฒนาระบบบริหารจัดการ เครือข่ายงานวิจัย และการจัดการความรู้อาชีวศึกษา ทั้งในประเทศและระดับนานาชาติ

ผู้บริหารระดับสูง
ของสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา

ภาพที่ 2.1 ผู้บริหารระดับสูงของสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา
ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา, 2552

1. เลขธิการคณะกรรมการการอาชีวศึกษา	นายเฉลียว อยู่สีมารักษ์
2. รองเลขธิการคณะกรรมการการอาชีวศึกษา	นางศิริพรรณ ชุมนุม
3. รองเลขธิการคณะกรรมการการอาชีวศึกษา	นายประเสริฐ แก้วเพ็ชร
4. รองเลขธิการคณะกรรมการการอาชีวศึกษา	นายอกนิษฐ์ คลังแสง
5. ที่ปรึกษาด้านนโยบายและแผน	นายมังกร ทรัพย์
6. ที่ปรึกษาด้านมาตรฐานอาชีวศึกษาช่างอุตสาหกรรม	นายพันธุ์ศักดิ์ โรจนากาศ
7. ที่ปรึกษาด้านมาตรฐานอาชีวศึกษารุทกิจและบริการ	นางสิริรักษ์ รัชชานันติ
8. ที่ปรึกษาด้านมาตรฐานอาชีวศึกษาเกษตรกรรมและประมง ว่าที่ ร.ต. พงษ์เพ็ชร พิทยาพละ	
9. ผู้อำนวยการสำนักอำนวยการ	นายวิชย์ อ่วมศรี
10. ผู้อำนวยการสำนักความร่วมมือ	นายสุรัตน์ จันแยม
11. ผู้อำนวยการสำนักติดตามและประเมินผลการอาชีวศึกษา	นายสมบัติ แสงสว่างสัจกุล
12. ผู้อำนวยการสำนักนโยบายและแผนการอาชีวศึกษา	นายเจียง วงศ์สวัสดิ์สุริยะ
13. ผู้อำนวยการสำนักพัฒนาสมรรถนะครูและบุคลากรอาชีวศึกษา	นายจรัญ พรหมแสน
14. ผู้อำนวยการสำนักมาตรฐานการอาชีวศึกษาและวิชาชีพ	นายเรจินทร์ มีลาภสม
15. ผู้อำนวยการสำนักวิจัยและพัฒนาการอาชีวศึกษา	นายสราวุธ ผึ้งประเสริฐ
16. หัวหน้ากลุ่มพัฒนาระบบบริหาร	นายสิทธิศักดิ์ ชำปฎิ
17. หัวหน้าตรวจสอบภายใน	นางสาวยุพดี กือเจริญ

หลักและทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารการศึกษา

การศึกษาทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหาร มีนักการศึกษากล่าวถึงหลักการบริหารไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

ความหมายของการบริหาร

ราชบัณฑิตยสถาน (2542, หน้า 609) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542 ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริหาร หมายถึง การปกครอง เช่น บริหารส่วนท้องถิ่นดำเนินการจัดการ เช่น บริหารธุรกิจ

เฮดดี (Heady, 1979, p.2) กล่าวว่า การบริหารเป็นเรื่องสำคัญที่กำหนดการดำเนินการ ในการแสวงหาความรู้อย่างมีเป้าหมาย

ประยูร ชุมมจิตโต (2549, หน้า 3-5) กล่าวว่า การบริหาร หมายถึง การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น (Getting things done through other people) เมื่อทำตามคำนิยามนี้ การบริหารในพระพุทธศาสนาเริ่มมีขึ้นเป็นรูปธรรมสองเดือนนับจากวันที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ นั่นคือในวันอาสาฬหบูชา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาเป็นครั้งแรกแก่พระปัญจวัคคีย์ซึ่งทำให้เกิดพระสังฆรัตนขึ้น เมื่อมีพระสังฆรัตนเป็นสมาชิกใหม่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ พระพุทธเจ้าก็ต้องบริหารคณะสงฆ์ วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ซึ่งดำรงสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันเป็นเวลากว่า 2,500 ปีเป็นข้อมูลให้เราได้ศึกษาเรื่องพุทธวิธีบริหาร นอกจากนี้ยังมีพุทธพจน์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารกระจายอยู่ในพระไตรปิฎก การศึกษาพุทธพจน์เหล่านั้นก็จะทำให้ทราบถึงพุทธวิธีบริหาร

เฮอร์เชย์ และเบนชาร์ด (Hersey, & Blanchard, 1972, p.3) ให้ความหมายว่า การบริหาร เป็นการทำงานที่ให้บุคคลากรหรือกลุ่มคนดำเนินงานให้สำเร็จเป้าหมายขององค์การ

วิจิตร ศรีสอาน (2535, หน้า 19) ให้ความหมายว่า การบริหาร เป็นกิจกรรมของกลุ่มบุคคล (ตั้งแต่สองคนขึ้นไป) ร่วมมือกันทำกิจการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน โดยใช้กระบวนการ และทรัพยากรที่เหมาะสม

พีเตอร์ ดรักเกอร์ (Peter F. Drucker, 1954, p.1) ให้ความหมายการบริหาร คือ ศิลปะในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายร่วมกับผู้อื่น

จันทร์ธานี สงวนนาม (2545, หน้า 11) สรุปว่า การบริหารเป็นเรื่องของการทำกิจกรรมโดยผู้บริหารและสมาชิกในองค์การ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยการใช้องค์กรและเทคโนโลยีให้เกิดประโยชน์สูงสุด

แฮร์โรลด์ คูนต์ซ์ (Harold D. Koontz, 1972, p.43) ให้ความหมายการบริหาร หมายถึง การดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้โดยอาศัยปัจจัยทั้งหลายได้แก่ คน, เงิน, วัสดุ, สิ่งของ เป็นอุปกรณ์บริหารนั้น

สมคิด บางโม (2538, หน้า 39) มีความคิดเห็นว่าการบริหารคือศิลปะในการใช้ คน เงิน วัสดุอุปกรณ์จากภายในองค์กรและจากนอกองค์กร เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ

วากเนอร์ และโฮลเลนเบค (Wagner & Hollenbeck, 1995, p.52) ให้ความหมายของการบริหารจัดการว่าเป็นกระบวนการวางแผนการจัดองค์การ การดำเนินงานและการควบคุมเพื่อความสำเร็จตามเป้าหมาย

ปราชญ์ กล้าผจญ และสมศักดิ์ คงเที่ยง (2545, หน้า 12) กล่าวว่า การบริหาร คือ กระบวนการ มีการวางแผน การจัดองค์การ การสั่งการและควบคุม ซึ่งจะทำงานดำเนินไปได้ อย่างเรียบร้อยและกระบวนการต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดเสมอ

เฮร์เบิร์ต ซิมมอน (Herbert A. Simom, 1965, p.4) กล่าวว่า การบริหาร หมายถึง การทำงานของบุคคลตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไป ร่วมกันปฏิบัติงานเพื่อให้บรรลุจุดประสงค์เดียวกัน

วิโรจน์ สารัตนะ (2545, หน้า 3) กล่าวว่า การบริหาร เป็นกระบวนการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายขององค์กร โดยอาศัยหน้าที่ทางการบริหารที่สำคัญ คือ การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การนำ (Leading) และการควบคุม (Controlling)

พนัส หัสนาคินทร์ (2542, หน้า 10) กล่าวว่า การบริหาร คือ กระบวนการที่ผู้บริหารใช้อำนาจตลอดจนทรัพยากรต่าง ๆ เช่น คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ ที่มีอยู่หรือคาดว่าจะมีจัดการดำเนินงานของสถาบันหรือหน่วยงานนั้น ๆ ให้ดำเนินไปสู่จุดหมายที่ต้องการ

วิลเลียม (Williams, 1980, p.7) กล่าวว่า การบริหารมีกิจกรรมหลัก 3 ประการ ในการบริหาร คือ การดำเนินการให้สำเร็จตามเป้าหมาย การบำรุงรักษาองค์การให้รอดและป้องกันองค์การจากสิ่งแวดล้อมภายนอก

สมพงษ์ เกษมสิน (2542, หน้า 21) กล่าวว่า การบริหาร คือ การใช้ศาสตร์และศิลปะ นำเอาทรัพยากรการบริหารมาประกอบการตามกระบวนการบริหารให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ อย่างมีประสิทธิภาพ

โฮล (Holt, 1993, p.3) กล่าวว่า การบริหาร เป็นศิลปะของการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งพร้อมด้วยกระบวนการวางแผน การจัดองค์การ การเป็นผู้นำและการควบคุม

จุมพล สวัสดิยากร (2542, หน้า 10) สรุปว่า การบริหาร คือ การที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป ร่วมกันทำงานเพื่อจุดประสงค์อย่างเดียวกัน

สรุปได้ว่า การบริหารหมายถึง กระบวนการในการทำงานร่วมกันของผู้บริหาร และสมาชิกในองค์การ โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด

หน้าที่ของนักบริหาร

ประยูร ชุมมจิตโต (2549, หน้า 34-35) กล่าวว่า หน้าที่ของนักบริหารปรากฏอยู่ในคำจำกัดความที่ว่า การบริหาร หมายถึงศิลปะแห่งการทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น นักบริหารมีหน้าที่วางแผน จัดองค์การ อำนวยการและควบคุมทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรอื่น ๆ ให้ดำเนินงานไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้

กล่าวโดยสรุป หน้าที่ของนักบริหารมีอยู่ 5 ประการ ตามอักษรภาษาอังกฤษว่า P-O-S-D-C ดังนี้

1. การวางแผน (Planning) หมายถึง การกำหนดนโยบายและมาตรการอันเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ มีรายละเอียดที่เรียกว่าโครงการประกอบด้วย

2. การจัดองค์การ (Organizing) คือ การกำหนดตำแหน่งสายบังคับบัญชาในองค์การ ว่ามีตำแหน่งอะไรบ้าง แต่ละตำแหน่งมีอำนาจหน้าที่เช่นไร ใครสั่งการใคร เป็นต้น

3. การแต่งตั้งบุคลากร (Staffing) หมายถึง การสรรหาบุคลากรมาบรรจุแต่งตั้งในตำแหน่งที่กำหนดไว้ ตามหลักแห่งการใช้คนให้เหมาะกับงาน

4. การอำนวยการ (Directing) คือ กำกับสั่งการและมอบหมายให้แต่ละฝ่ายได้ปฏิบัติงานตามแผนที่วางไว้

5. การควบคุม (Controlling) คือ การติดตามดูว่าแต่ละฝ่ายปฏิบัติงานไปถึงไหน มีปัญหาและอุปสรรคเกิดขึ้นที่ใด และสำคัญคือ การป้องกันไม่ให้อ่อนด้อยต่อหน้าที่ ละทิ้งหน้าที่ หรือทุจริตต่อหน้าที่

เอกชัย กี่สุพันธ์ (2538, หน้า 27-30) กล่าวว่า ผู้บริหารมีหน้าที่สำคัญ คือ การดำเนินการหรือจัดการให้แต่ละคนปฏิบัติงานให้ได้ตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่ต้องการ ดังนั้น นอกเหนือจากหน้าที่ทางการบริหารที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้บริหารควรมีความรับผิดชอบใน 4 ลักษณะ ดังนี้

1. ความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบที่ดีต่อตนเองของผู้บริหาร จะส่งผลกระทบต่อการปฏิบัติงานกับผู้ร่วมงานด้วย

2. ความรับผิดชอบต่อผู้ใต้บังคับบัญชา

3. ความรับผิดชอบต่อผู้บังคับบัญชา

4. ความรับผิดชอบต่อองค์การ

กรมอาชีวศึกษา (2529, หน้า 3-6) ได้กำหนดอำนาจหน้าที่ของผู้บริหารสถานศึกษาไว้ในระเบียบกรมอาชีวศึกษาว่าด้วยการบริหารสถานศึกษา พ.ศ. 2529 ข้อ 13 และข้อ 20 ว่า ผู้บริหารสถานศึกษามีหน้าที่ในการบริหารงานและและปกครองบังคับบัญชา ตามที่กำหนดไว้ในกฎหมายหรือระเบียบแบบแผน ดังนี้

1. บริหารสถานศึกษา ตามที่กรมอาชีวศึกษาหรือกระทรวงศึกษาธิการมอบหมาย
2. บริหารสถานศึกษาตามคำสั่ง คำแนะนำ คำชี้แจง ของผู้มีอำนาจหน้าที่ซึ่งไม่ขัดต่อกฎหมาย ระเบียบแบบแผน คำสั่งหรือคำวินิจฉัยของกรมอาชีวศึกษาหรือกระทรวงศึกษาธิการ
3. บริหารสถานศึกษาตามนโยบายของรัฐบาลและแผนการศึกษาแห่งชาติ กำหนดแผนงาน ดำเนินงาน สั่งงาน และมอบหมายงานและทรัพย์สินอื่น ๆ ของสถานศึกษา
4. กำหนดระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับการดำเนินงานของสถานศึกษา โดยความเห็นชอบของกรมอาชีวศึกษา
5. ปกครองบังคับบัญชาข้าราชการ อาจารย์ พนักงาน เจ้าหน้าที่และลูกจ้างของสถานศึกษา
6. ประเมินงาน พิจารณาความดีความชอบ พิจารณาโทษ และสั่งลงโทษผู้ปฏิบัติงานสถานศึกษา
7. ปกครอง อบรมและพิจารณาลงโทษนักเรียน นักศึกษาหรือผู้เข้ารับการศึกษาตามระเบียบแบบแผนของทางราชการ
8. วินิจฉัย สั่งการ เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถานศึกษาตามอำนาจหน้าที่
9. อนุมัติผลการสอบทุกระดับการศึกษา ในสถานศึกษาและรายงานผลการเรียนของผู้สำเร็จการศึกษาให้กรมอาชีวศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทราบภายใน 30 วัน นับตั้งแต่อนุมัติผลการเรียน
10. วิเคราะห์ประเมินผล รวบรวมข้อมูลและจัดทำสถิติต่าง ๆ ของสถานศึกษา
11. นำเทคโนโลยีและนวัตกรรมทางการศึกษามาใช้ และเผยแพร่ให้ผู้ได้บังคับบัญชา เพื่อนำไปปรับปรุงการเรียนการสอนและการปฏิบัติงานในสถานศึกษา
12. เป็นผู้นำในการสร้างเสริมความสัมพันธ์กับผู้ปกครอง ชุมชนและประชาชนในท้องถิ่น ส่วนราชการและองค์กรอื่น ๆ เพื่อความเจริญของสถานศึกษาและท้องถิ่น
13. ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่ผู้บังคับบัญชามอบหมาย

สรุปได้ว่า หน้าที่ทางการบริหารกับความรับผิดชอบของผู้บริหารเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กันอย่างมาก การที่ผู้บริหารจะมีบทบาทเหมาะสมกับตำแหน่งหรือไม่ย่อมขึ้นอยู่กับพฤติกรรม หรือ การกระทำของผู้บริหารที่แสดงออกมาในขณะดำรงตำแหน่งว่ามีความเหมาะสมหรือขัดต่อหน้าที่ ความรับผิดชอบของผู้บริหารหรือไม่

ปัจจัยทางการบริหาร

จันทรานี สวงนาม (2545, หน้า 28) กล่าวว่า การบริหารงานในทุกองค์การ ไม่ว่าจะ ขนาดเล็ก ปานกลาง หรือขนาดใหญ่ จำเป็นต้องมีปัจจัยขั้นพื้นฐาน หรือองค์ประกอบ หรือ ทรัพยากรทางการบริหาร โดยทั่วไปถือว่า ปัจจัยที่สำคัญของการบริหารมีอยู่ 4 ประการ ซึ่งรู้จัก กันในนาม 4 M's ได้แก่

1. คน (Man) ได้แก่ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลในองค์การที่ร่วมกันทำงาน
2. เงิน (Money) ได้แก่ งบประมาณที่ใช้ในการบริหารทุก ๆ ส่วนขององค์การ
3. วัสดุสิ่งของ (Materials) ได้แก่ วัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ
4. การจัดการ (Management) ได้แก่ การบริหารงานองค์การของผู้บริหาร

ไพฑูรย์ สีนลารัตน์ (2529, หน้า 27–28) กล่าวว่า ในฐานะที่สถานศึกษาเป็นสถาบันหนึ่งของสังคม ย่อมมีองค์ประกอบเฉพาะดังนี้

1. องค์ประกอบหลักเป็นองค์ประกอบที่จะขาดไม่ได้ ได้แก่ หลักสูตร ผู้เรียน และผู้สอน ซึ่งแต่ละอย่างจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับปรัชญาสาขาใดสาขาหนึ่งเป็นเกณฑ์

2. องค์ประกอบเสริม เป็นองค์ประกอบที่จะทำให้การศึกษาดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น อาคารสถานที่ อุปกรณ์ ครุภัณฑ์ การเงิน ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ เป็นต้น

ซึ่งองค์ประกอบดังกล่าวจะมีผลกระทบถึง กระบวนการในสถานศึกษา หากองค์ประกอบเสริมกลับมาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญและมีกิจกรรมกว้างขวางขึ้น ซึ่งจำเป็นต้องทุ่มเทงบประมาณ บุคลากร มากกว่าองค์ประกอบหลัก กระบวนการในสถานศึกษาที่จะได้รับผลกระทบ ได้แก่

1. กระบวนการเรียนการสอน เป็นกระบวนการสำคัญของสถานศึกษาและเป็น กระบวนการที่อาศัยระบบหลัก (หลักสูตร ผู้เรียน และผู้สอน) เป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งจุดมุ่งหมายของ กระบวนการเรียนการสอน ก็คือ การพัฒนาคน

2. กระบวนการบริหาร เป็นกระบวนการเสริมเพื่อให้การเรียนการสอน ดำเนินไปอย่างดี และมีประสิทธิภาพ ซึ่งจุดมุ่งหมายของการบริหาร ก็คือการดำเนินการให้กระบวนการต่าง ๆ ของ สถานศึกษา บรรลุเป้าหมายอย่างดีและมีประสิทธิภาพ

3. บทบาทของสถานศึกษาและชุมชน ก็คือ เป็นการบริหารที่สัมพันธ์กับบุคคลและสังคม นอกโรงเรียน ทั้งนี้เนื่องจากการศึกษามีทั้งความสัมพันธ์และความสำคัญต่อสังคมเป็นอย่างมาก

สรุปได้ว่า ปัจจัยขั้นพื้นฐานในการบริหารงาน เป็นสิ่งที่จำเป็นที่ต้องนำมาเข้าสู่กระบวนการของการบริหารงานในแต่ละองค์การ เพื่อให้บรรลุตามเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้ จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ คือทั้ง 4 ประการจะต้องเกื้อหนุนหรือสนับสนุนซึ่งกันและกัน แต่ถ้าจะพิจารณาในแต่ละประการแล้ว คน (Man) นับได้ว่าเป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานที่สำคัญที่สุด เพราะคนเป็นผู้ใช้หรือบริหาร เงิน วัสดุ สิ่งของและการดำเนินงานทุกอย่างในองค์การ ดังที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ได้กล่าวไว้ว่า “คน” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาทุกชนิด

กระบวนการบริหาร

กระบวนการบริหารเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการบริหารองค์การให้มีประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมายภายในเวลาที่กำหนด จึงเป็นภาระและหน้าที่ของผู้บริหารที่จะต้องใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประสิทธิภาพและประโยชน์สูงสุด โดยอาศัยกระบวนการบริหารมาเป็นองค์ประกอบเพื่อให้เกิดระบบที่เป็นระเบียบขึ้นในการบริหาร เมื่อเป็นเช่นนี้กระบวนการบริหารจึงมีความสำคัญต่อผู้บริหารทุกระดับ ในขณะที่ผู้บริหารปฏิบัติงานจะต้องใช้กระบวนการบริหารอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้งานทุกอย่างประสบความสำเร็จ มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายเกี่ยวกับกระบวนการบริหารไว้ ดังนี้

พนัส หันนาคินทร์ (2529, หน้า 60) กล่าวว่า กระบวนการบริหารมีลักษณะเป็นวัฏจักรที่จะต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง และสอดคล้องกันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น นอกจากนี้ได้มีผู้ให้ความเห็นที่สอดคล้องกัน เช่น อุทัย หิรัญโต (2525, หน้า 6) กล่าวว่า กระบวนการบริหารหมายถึง การดำเนินการที่มุ่งให้เกิดความสำเร็จมากขึ้น ซึ่งมีการกระทำหลาย ๆ กิจกรรมโดยการกระทำต่าง ๆ ดำเนินการต่อเนื่องกันไปตามลำดับและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ถ้าการกระทำหรือตัวกระทำส่วนใดส่วนหนึ่งบกพร่องไม่ประสานสัมพันธ์กัน การบริหารก็อาจไม่มีประสิทธิภาพ ส่วนมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช (2528, หน้า 6) ได้ให้ความหมายว่า เป็นการประสมประสานทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อให้ดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ และในทำนองเดียวกัน กิติมา ปรีดีดิติก (2532, หน้า 22) ได้กล่าวว่า กระบวนการบริหารหมายถึง การที่ผู้ปฏิบัติหน้าที่ในการบริหารด้วยวิธีการกระทำเป็นขั้นเป็นตอน แต่ละขั้นตอนสัมพันธ์และต่อเนื่องกันอย่างเป็นระบบ

เกร็ก (Gregg, 1957, p.274) เสนอกระบวนการบริหาร มี 7 ขั้น ดังนี้

1. การตัดสินใจ (Decision)
2. การวางแผน (Planning)
3. การจัดองค์การ (Organizing)
4. การติดต่อสื่อสาร (Communicating)
5. การใช้อิทธิพล (Influencing)

ลิทซ์ฟิลด์ (Litchfield, 1956, p.3-29) แบ่งกระบวนการบริหารเป็น 5 ขั้น ดังนี้

1. การตัดสินใจ (Decision-making)
2. การจัดโปรแกรม (Programming)
3. การประสานงาน (Coordinating)
4. การควบคุมงาน (Controlling)
5. การประเมินผลงาน (Reappraising)

เซียร์ (Sears, 1959, p.14) เสนอกระบวนการบริหารเป็น 5 ขั้น ดังนี้

1. การวางแผน (Planning)
2. การจัดองค์การ (Organizing)
3. การอำนวยการ (Directing)
4. การประสานงาน (Coordinating)
5. การควบคุมงาน (Controlling)

กูลิค และอูวิก (Gulick, & Urwick, 1937, p.13) แบ่งกระบวนการบริหารเป็น 7 ขั้นตอน คือ

1. การวางแผน (Planning)
2. การจัดองค์การ (Organizing)
3. การจัดคนเข้าทำงาน (Staff)
4. การอำนวยการ (Directing)
5. การประสานงาน (Coordinating)
6. การเสนอรายงาน (Reporting)
7. การงบประมาณ (Budgeting)

นิวแมน (Newman, 1950, p.4) เสนอกระบวนการบริหาร เป็น 5 ขั้นตอนดังนี้

1. การวางแผน (Planning)
2. การจัดองค์การ (Organizing)
3. การจัดหาทรัพยากร (Assembling Resources)
4. การอำนวยการ (Directing)
5. การควบคุมงาน (Controlling)

สมพงษ์ เกษมสิน (2523, หน้า 10) แบ่งกระบวนการบริหารไว้ 5 ขั้นตอน คือ

1. การวางแผน (Planning)
2. การจัดองค์การ (Organize)
3. การจัดคนเข้าทำงาน (Staff)
4. การอำนวยการ (Direct)
5. การควบคุม (Control)

สรุปได้ว่า กระบวนการบริหารเป็นองค์ประกอบที่สำคัญและเป็นแม่บทในการบริหารงานทุกอย่างให้ประสบความสำเร็จ โดยมีการกำหนดขั้นตอนการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง มีความสัมพันธ์ซึ่งพาดอาศัยซึ่งกันและกัน การบริหารที่มีประสิทธิภาพ ผู้บริหารจะต้องทำตามกระบวนการอย่างต่อเนื่อง รู้จักผสมผสานและใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการปฏิบัติงาน

คุณลักษณะของผู้บริหาร

คุณลักษณะของผู้บริหารสถานศึกษานั้น มีนักปราชญ์นักการศึกษาและนักวิชาการ ได้แสดงทรรศนะหรือความคิดเห็นไว้ ดังต่อไปนี้

ประยูร ชมมจิตโต (2549, หน้า 38–39) กล่าวว่า นักบริหารจะทำหน้าที่สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ถ้ามีคุณลักษณะ 3 ประการ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน ทุติยปาปณิกสูตร ดังนี้

1. จักขุมา หมายถึง มีปัญญามองการณ์ไกล เช่น ถ้าเป็นพ่อค้าหรือนักบริหารธุรกิจ ต้องรู้ว่าสินค้าไหนได้ราคาถูก แล้วนำไปขายที่ไหนจึงจะได้ราคาแพง ในสมัยนี้ต้องรู้ว่าหุ้นจะขึ้นหรือจะตก ถ้าเป็นนักบริหารทั่วไปต้องสามารถวางแผนและฉลาดในการใช้คน คุณลักษณะข้อแรกนี้ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Conceptual skill คือ ความชำนาญในการใช้ความคิด

2. วิรูโร หมายถึง การจัดการได้ดี มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น พ่อค้าเพชรต้องดูออกกว่าเป็นเพชรแท้ หรือเพชรเทียม แพทย์หัวหน้าคณะผ่าตัดต้องเชี่ยวชาญการผ่าตัดคุณลักษณะที่สองนี้ตรงกับคำว่า Technical skill คือ ความชำนาญด้านเทคนิค

3. นิสยสัมปันโน หมายถึง ฟังพาอาศัยคนอื่นได้ เพราะเป็นคนมีมนุษยสัมพันธ์ดี เช่น พ่อค้าเดินทางไปค้าขายต่างเมืองก็มีเพื่อนพ่อค้าในเมืองนั้น ๆ ใ้ที่ที่พักอาศัยหรือให้กู้ยืมเงิน เพราะมีเครดิตดี นักบริหารที่ดีต้องผูกใจคนไว้ได้ คุณลักษณะที่สามนี้สำคัญมาก “คนไม่มีชน คนไม่มีเพื่อน ขึ้นสู่ที่สูงไม่ได้” ข้อนี้ตรงกับคำว่า Human relation skill คือ ความชำนาญด้านมนุษยสัมพันธ์

ภิญโญ สาธร (2516, หน้า 166-167) ให้ความเห็นลักษณะของผู้นำที่ดีเพิ่มเติมจากความคิดเห็นของบาร์นาร์ดในลักษณะผู้นำของสังคมไทย 30 ข้อ สรุปได้ดังนี้ ผู้นำที่ดีควรมีใจกว้าง ใจดี มีพรหมวิหารสี่ เหมาะสมกับสถานการณ์และกาลเทศะ มีความหนักแน่นเด็ดเดี่ยว มั่นคง ไม่โลเล เปลี่ยนใจง่าย รับฟังความคิดเห็นจากทุกฝ่าย ขยัน อดทน อุทิศเวลาให้แก่งาน สั่งงานเป็น และติดตามคำสั่งที่สั่งการไปแล้ว รู้จักใช้อำนาจโดยไม่ให้ผู้อื่นรู้สึกว่าคุณบีบบังคับ รู้จักเลือกใช้คน ให้เกียรติเจ้าของความคิด ฉลาดที่จะกระตุ้นเตือนเมื่อผู้น้อยทำงานล่าช้าหรือผิดพลาด อบรมผู้ใต้บังคับบัญชาให้มีความสามารถและรู้วิธีการปฏิบัติงาน ชมคนเป็น รู้จักถนอมน้ำใจคน จริงใจในการพูดและการกระทำทุกชนิด กล้ารับผิด ให้ผู้น้อยพบปะได้ง่าย เอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขของผู้น้อยอยู่เสมอ รักษาระเบียบวินัย ปฏิบัติตามข้อบังคับและกฎหมาย รู้จักสร้างและระวังรักษานุคลิกลักษณะของตนอยู่เสมอ มีความยุติธรรมซื่อสัตย์สุจริต ตรงต่อเวลา สุขภาพ เข้ากับคนทุกชั้นได้ไม่ถือตัว เป็นตัวอย่างที่ดีทุกด้านของผู้น้อย และละเว้นจากการประพฤติชั่ว ซึ่งจะทำให้สังคมรังเกียจตามสภาพของวัฒนธรรมไทย

สุเมธ แสงนิมนวล (2540, หน้า 153) กล่าวว่า คุณลักษณะที่ดีของผู้นำ และนักบริหาร ดังนี้

1. ต้องฝึกนิสัยให้มีความรักใคร่ เอ็นดู ต่อผู้น้อย เป็นมิตรกับทุกคน
2. ทำให้เกิดความสามัคคี ไม่มีการแบ่งพรรคแบ่งพวก
3. ทำให้เกิดความช่วยเหลือ และเห็นอกเห็นใจต่อผู้ใต้บังคับบัญชา
4. ผู้นำ ควรจะเยี่ยมเยียน พบปะผู้ใต้บังคับบัญชาเสมอ ๆ เพื่อสร้างความสนิทสนม
5. ให้การชมเชยและยกย่องลูกน้อง ที่ปฏิบัติหน้าที่ดี
6. ผู้นำ ต้องมีความเด็ดขาด กล้าตัดสินใจ ไม่ลังเล
7. ผู้นำต้องมีความกระตือรือร้น การบริหาร บริการงานต้องก้าวหน้า รู้จักวางแผนงานโดยยึดหลัก ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไหร่ อย่างไร กับใคร และทำไม
8. ผู้นำต้องมีความจริงใจ
9. ผู้นำ ต้องวางตัวให้เหมาะสม
10. ผู้นำ สามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคม สถานการณ์และหมู่คณะได้
11. ทำตน ให้เป็นตัวอย่างที่ดี

12. ต้องมีความซื่อสัตย์

13. มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง

สุพล วังสินธุ์ (2543, หน้า 29 - 30) กล่าวว่า คุณลักษณะที่สำคัญของผู้บริหารสถานศึกษา อย่างมืออาชีพในยุคปฏิรูปการศึกษา ไว้ว่า

1. มีวิสัยทัศน์กว้างไกล
2. มีบุคลิกภาพประชาธิปไตย ใช้หลักเหตุผลในการบริหารงาน
3. มีจิตสำนึกในความมุ่งมั่น
4. ใจกว้างเปิดโอกาสให้ครูมีเสรีภาพในการคิด
5. ปฏิบัติการเปลี่ยนแปลงการจัดการเรียนรู้ให้เกิดตามเป้าหมายของการจัดการศึกษา
6. มีศักยภาพในการจัดการระบบบริหาร โรงเรียน โดยการนำระบบคุณธรรมมาใช้ใน

โรงเรียน

7. สร้างขวัญกำลังใจให้ครู มีกำลังใจที่จะเป็นครูที่ดี ครูเก่ง ครูที่ปรึกษา (Mentor)

คนัย เทียนพุด (2534, หน้า 179-181) กล่าวว่า คนที่เป็นนักบริหารมืออาชีพ ควรมีคุณลักษณะ ดังต่อไปนี้

1. นักบริหารต้องทำงานตลอดเวลา
2. ใช้ความฉลาดทั้งหมดให้เป็นนักบริหารที่ดีที่สุด
3. เป็นคนเรียนรู้ตลอดเวลา และเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง
4. ทำทุกสิ่งด้วยความมั่นใจที่สุดสำหรับทุก ๆ คน ที่อยู่ล้อมรอบเขาเพื่อให้ทุกคนได้รับ

โอกาสที่ดีที่สุด คือความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่และการทำงาน

5. รู้จักวางระบบแผนงานและชี้ช่องทางให้แก่คนของเขา
6. สร้างให้คนในองค์กรมีพลัง และมีความกระตือรือร้น
7. มีความรับผิดชอบ
8. เป็นตัวอย่างที่ล้ำค่าให้แก่คนในองค์กร
9. ควรยืนอยู่บนผลประโยชน์ขององค์กร แต่ในขณะที่เดียวกันต้องคำนึงถึงประโยชน์

ของสังคมส่วนรวมด้วย

10. นักบริหารต้องมีจริยธรรม
11. สามารถประยุกต์ใช้วิชาการได้ในหลายสถาน
12. ต้องเป็นคนมีวิสัยทัศน์ มองอนาคต และกำหนดจุดยืนของตนเองได้

สมบัติ บุญประเคน (2544, หน้า 20-21) กล่าวว่า คุณลักษณะของผู้บริหาร ในยุคปฏิรูปการศึกษาไว้ว่า ต้องมีทั้ง 6 สรุปได้ดังนี้

1. ปฏิรูป การทำงานของผู้บริหารแบบนี้จะเป็นนักคิด นักพัฒนา ปรับเปลี่ยนหน่วยงาน และพัฒนางานตลอดเวลา การดำเนินงานต้องทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก

2. ประชาธิปไตย เป็นการบริหารงานที่ผู้ใต้บังคับบัญชาและผู้บังคับบัญชาจะต้องพบกัน ครึ่งทาง หาแนวทางที่พึงประสงค์ให้ได้ ผู้บริหารจะต้องตัดสินใจปัญหาที่ไม่มีทางออกให้ได้ ผู้บริหารจะต้องมีบุคลิกภาพ และการทำงานเป็นประชาธิปไตย

3. ประสาน เป็นลักษณะของผู้บริหารที่มีประสิทธิภาพมาก ทำคนเป็นแบบอย่างที่ดี การทำงานจะคำนึงถึงผลสำเร็จของงานเป็นสำคัญ รู้จักใช้ความสามารถของผู้ใต้บังคับบัญชาให้เป็นประโยชน์มากที่สุด ให้เกียรติและยกย่องอย่างสมศักดิ์ศรี

4. ประนีประนอม บุคลิกลักษณะของผู้บริหารแบบนี้ จะพยายามไม่ให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเกิดความขัดแย้ง สิ่งใดที่พอยอมได้ก็จะยอม

5. ประชาสัมพันธ์ ผู้บริหารลักษณะนี้จะมีบุคลิกที่ว่าจะทำอะไร จะพูดที่ไหนจะเป็นเรื่องสำคัญทุกเรื่อง มีความสามารถในการโน้มน้าวใจสูง มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี

6. ประชาสงเคราะห์ ผู้บริหารลักษณะนี้จะให้ความช่วยเหลือผู้ร่วมงานทุกเรื่อง เป็นห่วง เป็นใยตลอดเวลา จะประสานงานกับหน่วยงานอื่นเพื่อขอความช่วยเหลือ เป็นกัลยาณมิตรกับทุกคน

สมภพ โรจนพันธ์ และคณะ (2530, หน้า 97) กล่าวว่า คุณลักษณะของผู้บริหารคือสิ่งต่าง ๆ ในตัวผู้บริหาร ที่มีมาแต่กำเนิดและเกิดจากการเรียนรู้ ได้แก่ความรู้ทั่วไป แรงจูงใจ ลักษณะนิสัย ภาพพจน์ที่มองตนเอง บทบาททางสังคมหรือความชำนาญเฉพาะของผู้บริหาร ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานให้สำเร็จ ได้ผลดีเยี่ยมโดยบังเอิญหรือโดยตั้งใจ

สำนักงานปฏิรูปการศึกษา (2545, หน้า 23 - 30) บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษา ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ตามมาตรา 39 ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ที่ให้กระทรวงกระจายอำนาจการบริหารจัดการ ไปยัง คณะกรรมการ และสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาโดยตรงใน 4 ด้าน คือ ด้านวิชาการ การบริหารงบประมาณ การบริหารบุคคล และการบริหารทั่วไป สรุปพอได้สังเขปดังนี้

1. ด้านวิชาการ

- 1.1 มีความรู้ และเป็นผู้นำด้านวิชาการ
- 1.2 มีความรู้ มีทักษะ มีประสบการณ์ด้านการบริหารงาน
- 1.3 สามารถใช้ความรู้ และประสบการณ์แก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ทันทั่วทั้งที่
- 1.4 มีวิสัยทัศน์
- 1.5 มีความริเริ่มสร้างสรรค์
- 1.6 ใฝ่เรียน ใฝ่รู้ มุ่งพัฒนาตนเองอยู่เสมอ
- 1.7 รอบรู้ทางด้านการศึกษา
- 1.8 ความรับผิดชอบ
- 1.9 แสวงหาข้อมูลข่าวสาร
- 1.10 รายงานผลการปฏิบัติงานอย่างเป็นระบบ
- 1.11 ใฝ่เรียนรู้วัฒนธรรมทางการบริหาร
- 1.12 คำนึงถึงมาตรฐานวิชาการ

2. การบริหารงบประมาณ

- 2.1 เข้าใจนโยบาย อำนาจหน้าที่ และกิจกรรมในหน่วยงาน
- 2.2 มีความรู้ระบบงบประมาณ
- 2.3 เข้าใจระเบียบคลัง วัสดุ การเงิน
- 2.4 มีความซื่อสัตย์ สุจริต
- 2.5 มีความละเอียดรอบคอบ
- 2.6 มีความสามารถในการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล
- 2.7 หมั่นตรวจสอบการใช้งบประมาณอยู่เสมอ
- 2.8 รายงานการเงินอย่างเป็นระบบ

3. การบริหารงานบุคคล

- 3.1 มีความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ในการบริหารงานบุคคล
- 3.2 เป็นแบบอย่างที่ดี
- 3.3 มีมนุษยสัมพันธ์
- 3.4 มีอารมณ์ขัน
- 3.5 เป็นนักประชาธิปไตย
- 3.6 ประนีประนอม
- 3.7 อดทน อดกลั้น

- 3.8 เป็นนักพูดที่ดี
- 3.9 มีความสามารถในการประสานงาน
- 3.10 มีความสามารถจูงใจให้คนร่วมกันทำงาน
- 3.11 กล้าตัดสินใจ
- 3.12 มุ่งพัฒนาองค์กร
- 4. การบริหารทั่วไป
 - 4.1 เป็นนักวางแผน และกำหนดนโยบายที่ดี
 - 4.2 เป็นผู้ตัดสินใจ และนักวินิจฉัยสั่งการที่ดี
 - 4.3 มีความรู้ และบริหารโดยใช้ระบบสารสนเทศที่ทันสมัย
 - 4.4 เป็นผู้ที่มีความสามารถในการติดต่อสื่อสาร
 - 4.5 รู้จักมอบอำนาจ และความรับผิดชอบแก่ผู้ที่เหมาะสม
 - 4.6 มีความคล่องแคล่ว ว่องไว และตื่นตัวอยู่เสมอ
 - 4.7 มีความรับผิดชอบงานสูง ไม่ย่อท้อต่อปัญหาอุปสรรค
 - 4.8 กำกับ ติดตาม และประเมินผล

วิจิตร วรุตบางกูร และคณะ (2523, หน้า 16) กล่าวว่า คุณลักษณะที่ดีของผู้บริหารไว้ดังนี้

1. ความเป็นผู้นำ (Leadership)
2. ความรู้และประสบการณ์ (Knowledge and experience)
3. มีมนุษยสัมพันธ์ดี (Human relationship)
4. มีคุณธรรม (Virtue)
5. มีสุขภาพดี (Healthy)

เกรียงศักดิ์ เขียวยิ่ง (2541, หน้า 18) กล่าวไว้ในเอกสารประกอบการเรียนการบริหารพัฒนา
ยุคใหม่ ถึงคุณลักษณะของผู้บริหารยุคโลกาภิวัตน์ว่าควรจะมีลักษณะดังต่อไปนี้

คุณลักษณะของผู้บริหาร (7C)

1. ความคิดรวบยอด (Conceptual)
2. ความคิดสร้างสรรค์ (Creative)
3. ความสามารถในการสื่อสาร (Communication)
4. ความกล้าในการตัดสินใจ (Courage)
5. ความกระตือรือร้น (Curiosity)
6. ความคงเส้นคงวา (Consistency)
7. ความผูกพัน (Commitment)

ลักษณะของผู้บริหารยุคโลกาภิวัตน์

1. เป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ (Vision)
2. สามารถวิเคราะห์สถานการณ์ (Analyze situations)
3. ไวต่อการรับรู้ข่าวสาร (Information vital)
4. สามารถจัดระบบสื่อสาร (Effective communications)
5. สามารถบริหารทรัพยากร (Human resource management)
6. มีคุณธรรมและจริยธรรม (Management ethics)

พนัส หันนาคินทร์ (2529, หน้า 70-72) กล่าวว่า บุคคลที่จะเป็นผู้บริหาร ควรประกอบด้วย คุณสมบัติ ดังนี้

1. มีสุขภาพดี งานของผู้บริหารเป็นงานหนักจะต้องอาศัยความอดทน ทั้งกายและใจอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นจึงต้องคำนึงถึงสุขภาพ
2. ความเฉลียวฉลาด (Intelligence)
3. มีอารมณ์มั่นคง มีความเป็นผู้ใหญ่ งานผู้บริหารต้องพญากับคนในลักษณะต่าง ๆ จึงต้องมีอารมณ์มั่นคง
4. มีความประพฤติดี มีคุณธรรมสูง คุณสมบัติข้อนี้เป็นของจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้บริหาร ผู้บริหารเป็นผู้นำไม่เฉพาะแต่ในโรงเรียน แต่ยังเป็นผู้นำในชุมชนอีกด้วย จึงต้องเป็นผู้นำที่มีความประพฤติดีสมกับเป็นผู้ที่จะดำเนินการให้การศึกษาแก่บุคคลในชุมชนนั้น ๆ
5. ความสามารถในการแสดงออกซึ่งความคิด สามารถพูดให้คนอื่นเข้าใจในความคิดของตนเองได้โดยไม่กลาดเคลื่อน
6. คุณลักษณะอื่น ๆ เช่น ความไม่เห็นแก่ตัว ความรู้จักเกรงใจผู้อื่น ความมีไหวพริบ ฯลฯ เหล่านี้เป็นคุณลักษณะที่จะทำให้ผู้บริหารเป็นบุคคลที่น่านับถือ และน่าเลื่อมใสอย่างยิ่ง

นพพงษ์ บุญจิตราคุลย์ (2522, หน้า 17) กล่าวว่า คุณสมบัติของผู้บริหาร มี 2 ประการ คือ คุณสมบัติเบื้องต้น และคุณสมบัติในการปฏิบัติงาน ดังนี้

คุณสมบัติเบื้องต้นของนักบริหาร (Basic qualifications of the executive)

1. สามารถในการวิเคราะห์ (Analytical ability)
2. มีสติเฉลียวฉลาดมีไหวพริบ (Intelligence)
3. สามารถในการพิจารณาเหตุการณ์ (Judgement)
4. มีความคิดริเริ่มและเป็นผู้รอบรู้ (Initiative and resource fullness)
5. จิตใจมั่นคง ไม่เอาแต่อารมณ์ (Emotional stability)
6. มีคุณสมบัติของผู้นำ (Leadership in action)

7. มีบุคลิกลักษณะและความประพฤติส่วนตัวดี (Good personality)

คุณสมบัติในการปฏิบัติงาน (Action characteristics of the executive)

1. ใจกว้าง (Open minded)
2. ริเริ่มและมีความคิดใหม่ ๆ อยู่เสมอ (Alert : new ideas)
3. รู้จังหวะเวลา (Sense of timing)
4. รู้ว่าจะรีบด่วนไม่รีบด่วน (Sense of urgency)
5. หนักเอาเบาสู้ (Cover a challenge)
6. รับฟังและรู้จักเลือกความเห็นที่ดี (Free market-ideas)
7. หนักแน่น อดทน ไม่ท้อถอย (Tough minded)
8. มีความสามารถในการสร้างสรรค์ (Creative)
9. สามารถในการปรับปรุงงาน (Innovator)
10. รู้จักพิจารณาฟันฝ่าอุปสรรค (Judgement Dilemma of ideas versus disturbance)

สรุปได้ว่า คุณลักษณะของผู้บริหารสถานศึกษา ซึ่งโดยรายละเอียดแล้วอาจมีความแตกต่างกันบ้างตามลักษณะของกิจการและสถานการณ์ อย่างไรก็ตาม ผู้บริหาร ควรยึดหลักพุทธธรรม หรือคุณธรรมที่นำไปสู่การบริหารงาน โดยมีความยุติธรรม มีเหตุผล คงความเป็นกลางอยู่เสมอ แม้ว่าในแนวปฏิบัติหน้าที่นั้นเกิดปัญหาความขัดแย้ง ผู้บริหารจะต้องมีความอดทน ทุ่มเท รักษาอารมณ์ให้มั่นคงเท่าที่เป็นอยู่ รวมทั้งทำความเข้าใจเกี่ยวกับองค์การในการบริหารองค์การ ซึ่งจัดว่าเป็นเรื่องสำคัญเบื้องต้นเพราะผู้บริหารจะต้องปฏิบัติหน้าที่ในฐานะผู้นำองค์การ และนำพาองค์การคือสถานศึกษาไปสู่ความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ทฤษฎีและความหมายของการบริหารสถานศึกษา

คำว่า “การบริหารสถานศึกษา” มีนักวิชาการทั้งของต่างชาติและชาวไทยเป็นจำนวนมาก ได้ให้ความหมายไว้ในลักษณะที่คล้ายกัน ดังนี้

สอองค์ จงสวัสดิ์พัฒนา (2546, หน้า 11) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง การดำเนินงานของกลุ่มบุคคลที่จัดกิจกรรมทางการศึกษา ทางด้านวิชาการ งบประมาณ การบริหารงานบุคคล และการบริหารงานทั่วไปของโรงเรียน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาแก่สมาชิกในสังคม

กานต์ กุณาผล (2542, หน้า 3) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานที่สำคัญและจำเป็นสำหรับทุกคน เพื่อปลูกฝังให้ผู้เรียนเป็นพลเมืองดี มีคุณธรรม มีความรู้ และความสามารถ ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขสมควรแก่สภาพของตน

กำพล ฤทธิรักษา (2542, หน้า 13) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง กิจกรรมที่บุคลากรทุกคนในโรงเรียน ชุมชนและสังคมร่วมมือร่วมใจกันดำเนินการ เพื่อให้ภารกิจของโรงเรียนที่รับผิดชอบประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้อย่างดีและมีประสิทธิภาพ

กิติมา ปรีดีดิติก (2542, หน้า 13) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง การดำเนินการทุกอย่างในสถานศึกษาตั้งแต่การบริหารงานวิชาการ การบริหารงานบุคคล การบริหารงานอาคารสถานที่ การบริหารงานธุรการและการเงิน การบริหารงานกิจการนักเรียนและนักศึกษา และงานด้านความสัมพันธ์กับชุมชน

เจตนา ลีสุวรรณ (2543, หน้า 14) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง กิจกรรมต่างๆ ที่กลุ่มบุคคลร่วมมือกันดำเนินการ โดยอาศัยการวางแผนดำเนินงาน การวินิจฉัยสั่งการ การควบคุม และการจัดการเกี่ยวกับงาน หรือกิจการในโรงเรียน และใช้ทรัพยากรที่เหมาะสมในการให้การศึกษแก่เด็กและเยาวชน และประชาชนทั่วไป เพื่อพัฒนาในด้านความรู้ความสามารถ ทักษะในการดำเนินชีวิต และคุณธรรมต่าง ๆ ในการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมและประเทศชาติ

อมรชัย ดันดิเมธ (2542, หน้า 10) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง การร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งด้านบุคลิกภาพ ความรู้ ความสามารถ พฤติกรรม และคุณธรรม ตลอดจนคำนึงให้ตรงกับความต้องการของสังคม สามารถเป็นสมาชิกที่ดี และมีประสิทธิภาพของสังคมโดยใช้กระบวนการและทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งที่เป็นระเบียบและไม่เป็นระเบียบ

โสรัจ พิษชวนชม (2542, หน้า 311) ได้ให้ความหมาย การบริหารสถานศึกษา หมายถึง กระบวนการที่ผู้บริหาร โรงเรียนใช้อำนาจหน้าที่ที่มีอยู่จัดการให้เกิดกิจกรรมทางการศึกษแก่ นักเรียนในโรงเรียน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

ฮอย และเซอร์ซีว (Hoy and Cecil, 1996, p.170) อธิบายว่า การบริหารโรงเรียนเป็นการบริหารบุคลากรทางการศึกษา ครู นักเรียน เพื่อให้ความร่วมมือร่วมแรงร่วมใจในการปฏิบัติงานในโรงเรียนให้บุคคลทั้ง 3 กลุ่มเห็นด้วยและดำเนินการตามข้อตกลงที่วางไว้และพึงยึดปฏิบัติโดยเคร่งครัด

จรัญพร โน้ตชัยยา (2541, หน้า 51) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง กระบวนการต่าง ๆ ในการดำเนินการของบุคคลเพื่อให้การศึกษแก่สมาชิกในสังคมให้บรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้

สรุปได้ว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มบุคคลในสถานศึกษาระดับต่าง ๆ และผู้เกี่ยวข้องภายนอกได้ร่วมกันในการบริหารจัดการศึกษาให้เกิดกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อให้เด็ก เยาวชน ประชาชน ได้รับการพัฒนาทางด้านคุณธรรม จริยธรรม สติปัญญา อารมณ์ สังคม ในการที่จะเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชน สังคม ประเทศชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ขอบข่ายของการบริหารสถานศึกษา

การบริหารสถานศึกษา เป็นบริบทที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร และจัดการด้านการศึกษาล่าเรียนให้แก่เด็กและเยาวชน ซึ่งเป็นการจัดกิจกรรมที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง และได้รับการสนับสนุน ส่งเสริมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพราะขอบข่ายของการบริหารสถานศึกษาหรือโรงเรียนนั้น จะต้องการทำอย่างเป็นระบบและได้มาตรฐาน ดังนั้นจึงมีหน่วยงานและนักวิชาการหลายท่านได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับขอบข่ายของการบริหารงานสถานศึกษา หรือโรงเรียน ไว้ ดังต่อไปนี้

กรมอาชีวศึกษา (2529, หน้า 7-8) ได้แบ่งหน่วยงานในสถานศึกษาตามระเบียบกรมอาชีวศึกษาว่าด้วยการบริหารสถานศึกษา พ.ศ. 2529 ไว้ 4 ฝ่าย คือ

1. ฝ่ายส่งเสริมการศึกษา ควบคุมดูแลงานการเงิน งานการบัญชี งานสารบรรณ งานประชาสัมพันธ์ งานบุคลากร งานเอกสารการพิมพ์ งานทะเบียน งานพัสดุและงานอาคารสถานที่
2. ฝ่ายกิจการนักศึกษา ควบคุมดูแลงานแนะแนวอาชีพและจัดหางาน งานกิจกรรมนักศึกษา งานโครงการพิเศษ งานปกครอง งานสวัสดิการ งานพยาบาลและหอพัก
3. ฝ่ายวางแผนและพัฒนา ควบคุมดูแลงานศูนย์ข้อมูลการศึกษาเพื่ออาชีพและตลาดแรงงาน งานวางแผนการศึกษาและงบประมาณ งานวิจัยและพัฒนา งานผลิตการค้าและส่งเสริมกิจกรรมสหกรณ์
4. ฝ่ายวิชาการ ควบคุมดูแลการเรียนการสอน การฝึกอบรม การวัดผลการศึกษา การจัดการเรียนการสอนของคณะวิชาการต่าง ๆ งานหลักสูตรพิเศษ งานหลักสูตรและการสอน ด้านสื่อการเรียนการสอน งานวัดผลและประเมินผล งานห้องสมุด

กระทรวงศึกษาธิการ (2545, หน้า 33-34) ได้กำหนดขอบข่ายของการบริหารงานสถานศึกษาไว้ 4 กลุ่ม ดังนี้

1. การบริหารงานวิชาการ ประกอบด้วย
 - 1.1 การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา
 - 1.2 การพัฒนากระบวนการเรียนรู้
 - 1.3 การวัดผล การประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน

- 1.4 การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา
- 1.5 การพัฒนาสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีทางการศึกษา
- 1.6 การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้
- 1.7 การนิเทศการศึกษา
- 1.8 การแนะแนวการศึกษา
- 1.9 การพัฒนาระบบการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา
- 1.10 การส่งเสริมความรู้ด้านวิชาการแก่ชุมชน
- 1.11 การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาอื่น
- 1.12 การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา

2. การบริหารงบประมาณ ประกอบด้วย

- 2.1 การจัดทำและเสนอของบประมาณ
- 2.2 การจัดสรรงบประมาณ
- 2.3 การตรวจสอบ การติดตาม ประเมินผลและรายงานผลการใช้เงิน
- 2.4 การระดมทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษา
- 2.5 การบริหารการเงิน
- 2.6 การบริหารบัญชี
- 2.7 การบริหารพัสดุและทรัพย์สิน

3. การบริหารงานบุคคล ประกอบด้วย

- 3.1 การวางแผนอัตรากำลังและกำหนดตำแหน่ง
- 3.2 การสรรหาและการบรรจุแต่งตั้ง
- 3.3 การเสริมสร้างประสิทธิภาพในการปฏิบัติราชการ
- 3.4 วินัยและการรักษาวินัย
- 3.5 การออกจากราชการ

4. การบริหารงบประมาณ ประกอบด้วย

- 4.1 การดำเนินงานธุรการ
- 4.2 งานเลขานุการคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน
- 4.3 งานพัฒนาระบบเครือข่ายข้อมูลสารสนเทศ
- 4.4 การประสานและพัฒนาเครือข่ายการศึกษา
- 4.5 การจัดระบบการบริหารและพัฒนาองค์กร

- 4.6 งานเทคโนโลยีสารสนเทศ
- 4.7 การส่งเสริมสนับสนุนด้านวิชาการ งบประมาณ บุคลากรและบริหารทั่วไป
- 4.8 การดูแลอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม
- 4.9 การจัดทำสำมนักเรียน
- 4.10 การรับนักเรียน
- 4.11 การส่งเสริมและประสานงานการศึกษาในระบบ นอกระบบและตามอัธยาศัย
- 4.12 การส่งเสริมงานกิจการนักเรียน
- 4.13 การประชาสัมพันธ์งานการศึกษา
- 4.14 การส่งเสริมสนับสนุนและประสานงานการศึกษาของบุคคล ชุมชน องค์กร
หน่วยงานและสถาบัน สังคมอื่นที่จัดการศึกษา
- 4.15 การจัดระบบการควบคุมในหน่วยงาน
- 4.16 งานบริการสาธารณะ
- 4.17 งานที่ไม่ได้ระบุไว้ในงานอื่น

สรุปได้ว่า ขอบข่ายของการบริหารสถานศึกษา คือ งานในสถานศึกษามีอย่างกว้างขวาง เพื่อให้ผู้บริหารสถานศึกษาต้องทำความเข้าใจทั้ง 4 กลุ่มงาน แล้วนำมาเข้าสู่กระบวนการของการบริหารสถานศึกษา ตามเจตนารมณ์ของกระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดไว้คือ ด้านวิชาการ ด้านงบประมาณ ด้านการบริหารงานบุคคล และด้านการบริหารทั่วไป

กระบวนการบริหารสถานศึกษา

ผู้บริหารสถานศึกษาทุกท่านจำเป็นที่จะต้องนำขอบข่ายของการบริหารสถานศึกษาที่รับผิดชอบอยู่ทั้ง 4 ด้าน มากำหนดเป็นกลยุทธ์ วิธีการ แผนงาน เทคนิค และขั้นตอนในการบริหารและการปฏิบัติงานไว้อย่างเป็นระบบ และสุขุมรอบคอบอย่างเป็นรูปธรรม เพราะถ้าระบบการบริหารงานไม่ดีแล้วก็อาจมีผลกระทบกระเทือนส่วนอื่น ๆ ได้ ดังนั้นผู้บริหารสถานศึกษาต้องยึดมั่นในกระบวนการบริหาร ซึ่งมีอยู่หลายแนวความคิด หลายทฤษฎี หลายเทคนิค และหลายแนวทางในการปฏิบัติที่ผู้บริหารต้องใช้สติปัญญาพิจารณาตามความเหมาะสม ซึ่งมีอย่างย่อ ๆ ดังต่อไปนี้

รุ่ง แก้วแดง (2543, หน้า 204) ได้กล่าวว่า กระบวนการบริหารของ Gulick มีขั้นตอนการบริหารที่เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปที่เรียกกันว่า “ กระบวนการ POSDCoRB ” ได้แก่ การวางแผน การจัดองค์การ การบริหารบุคคล การอำนวยความสะดวก การติดต่อประสานงาน การรายงานผล และการดำเนินงานด้านการเงินและงบประมาณ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544, หน้า 10) ได้กล่าวถึงกระบวนการบริหารสถานศึกษา เป็นระบบครบวงจร (PDCA) ซึ่งประกอบไปด้วย ร่วมกันวางแผน (Plan) ร่วมกันปฏิบัติตามแผน (DO) ร่วมกันตรวจสอบ (Check) และร่วมกันปรับปรุง (Action) โดยจะต้องมีการควบคุมคุณภาพและตรวจสอบคุณภาพ

ปรีชาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2546, หน้า 18) สรุปว่า กระบวนการบริหารการศึกษา ได้กำหนดไว้ขั้นตอน คือ การวางแผน (Planning) การจัดสรรทรัพยากร (Allocating resources) การกระตุ้น (Stimulating) การประสานงาน (Coordinating) และการประเมินผล (Evaluating)

ปราชญา กล้าผจญ และสมศักดิ์ คงเที่ยง (2545, หน้า 16) ได้กล่าวถึงกระบวนการบริหารการศึกษาที่สำคัญไว้ 5 ประการ ดังนี้ การวางแผน การจัดองค์การ การอำนวยการ การควบคุม การจัดบุคลากรลงสู่หน่วยงาน

กระบวนการบริหารสถานศึกษา หมายถึง การที่ผู้บริหารสถานศึกษาหรือโรงเรียน ใช้หลักการและกระบวนการทางการบริหารมาประยุกต์ใช้ โดยเริ่มจากการวางแผน การจัดองค์การ ในสถานศึกษา การบริหารงานบุคคล การอำนวยการ การติดต่อประสานงาน การตัดสินใจ การรายงานผลการดำเนินงาน การเงินและงบประมาณ รวมทั้งงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับสถานศึกษา ซึ่งมีระบบและเป้าหมายที่แน่นอน เป็นรูปธรรมเพื่อให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพ และประสบผลสำเร็จอย่างสูงสุดตามเจตนารมณ์ของการศึกษาที่กำหนดไว้

สรุปได้ว่า จากทฤษฎีการบริหารที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้ามาอย่างละเอียดแล้ว ชอบหลักพุทธธรรม หรือคุณธรรมที่นำไปสู่การบริหารงาน โดยมีความยุติธรรม มีเหตุผล คงความเป็นกลางอยู่เสมอ จึงได้ทำการค้นคว้าหลักพุทธธรรมสำหรับผู้บริหาร ดังต่อไปนี้

พุทธธรรมสำหรับผู้บริหาร

ป.อ. ปยุตโต (2552, หน้า 1) กล่าวว่า การประมวลคำสอนในพระพุทธศาสนาอาจเป็นข้อสรุปได้ว่า พุทธธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนและทรงมุ่งหมายแท้จริงเป็นอย่างไรนั้น เป็นเรื่องยาก แม้จะยกข้อความในคัมภีร์ซึ่งถือกันว่าเป็นพุทธพจน์มาอ้าง เพราะคำสอนในคัมภีร์มีปริมาณมากมาย มีแง่ด้านระดับความลึกซึ่งต่าง ๆ กัน และขึ้นอยู่กับองค์ความรู้ของบุคคล โดยใช้สติปัญญาและความสุจริตใจหรือไม่เพียงไรด้วย ในบางกรณี ผู้ถือความเห็นต่างกันสองฝ่าย อาจยกข้อความในคัมภีร์มาสนับสนุนความคิดเห็นของตนได้ด้วยกันทั้งคู่ การวินิจฉัยความจริงขึ้นต่อความแม่นยำในการจับสาระสำคัญ และความกลมกลืนสอดคล้องแห่งหลักการและหลักฐานที่แสดงทั้งหมดโดยหน่วยรวมเป็นข้อสำคัญ แม้กระนั้น เรื่องที่แสดงและหลักฐานต่าง ๆ ก็มักไม่กว้างขวางครอบคลุมพอ จึงหนีไม่พ้นจากอิทธิพลความเห็นและความเข้าใจพื้นฐานต่อพุทธธรรมของบุคคลผู้แสดงนั้น

ในเรื่องนี้ เห็นว่ายังมีองค์ประกอบอีกอย่างหนึ่งที่ควรนำมาเป็นเครื่องวินิจฉัยด้วย คือ ความเป็นไปในพระชนมชีพ และพระปฏิบัติขององค์สมเด็จพระบรมศาสดา ผู้เป็นแหล่งหรือที่มาของคำสอนเอง บุคลิกและสิ่งที่คุณสอนได้กระทำ อาจช่วยแสดงความประสงค์ที่แท้จริงของผู้สอนได้ดีกว่าคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์ หรืออย่างน้อยก็เป็นเครื่องประกอบความเข้าใจให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ถึงหากจะมีผู้ติงว่า องค์ประกอบข้อนี้ ก็ได้มาจากคัมภีร์ต่าง ๆ เช่นเดียวกับคำสอน และขึ้นต่อการตีความได้เหมือนกัน แม้กระนั้น ก็ยังต้องยอมรับอยู่นั่นเองว่า เป็นเครื่องประกอบการพิจารณาที่มีประโยชน์มาก จากหลักฐานต่าง ๆ ทางฝ่ายคัมภีร์และประวัติศาสตร์ พอจะวาดภาพเหตุการณ์และสภาพสังคมครั้งพุทธกาลได้คร่าว ๆ ดังนี้

พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในชมพูทวีป เมื่อประมาณ 2,600 ปีล่วงมาแล้ว ทรงประสูติในวรรณะกษัตริย์ พระนามเดิมว่า เจ้าชายสิทธัตถะ เป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ ผู้ครองแคว้นสาเกตย ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือของชมพูทวีป ดิศเชิงเขาหิมาลัย ในฐานะโอรสกษัตริย์ และเป็นความหวังของราชตระกูล พระองค์จึงได้รับการประนบหรือด้วยโลกียสุขต่าง ๆ อย่างเพียบพร้อม และได้ทรงเสวยความสุขอยู่เช่นนี้เป็นเวลานานถึง 29 ปี ทรงมีทั้งพระชายาและพระโอรส

ครั้งนั้น ในทางการเมือง รัฐบาลรัฐที่ปกครองแบบราชาธิปไตยกำลังเรืองอำนาจขึ้น และกำลังพยายามทำสงครามแผ่ขยายอำนาจและอาณาเขตออกไป รัฐหลายรัฐ โดยเฉพาะที่ปกครองแบบสามัคคีธรรม (หรือแบบสาธารณรัฐ) กำลังเสื่อมอำนาจลงไปเรื่อย ๆ บางรัฐก็ถูกปราบรวมเข้าในรัฐอื่นแล้ว บางรัฐที่ยังเข้มแข็งก็อยู่ในสภาพตึงเครียด สงครามอาจเกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ แม้รัฐใหญ่ที่เรืองอำนาจ ก็มีการขัดแย้งรบพุ่งกันบ่อย ๆ ในทางเศรษฐกิจ การค้าขายกำลังขยายตัวกว้างขวางขึ้น เกิดมีคนประเภทหนึ่งมีอิทธิพลมากขึ้นในสังคม คือพวกเศรษฐี ซึ่งมีสิทธิมีเกียรติยศและอิทธิพลมากขึ้น แม้ในราชสำนักในทางสังคม คนแบ่งออกเป็น 4 วรรณะ ตามหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์ มีสิทธิเกียรติฐานะทางสังคมและอาชีพการงานแตกต่างกันไปตามวรรณะของตน ๆ แม้นักประวัติศาสตร์ฝ่ายฮินดูจะว่าการคือวรรณะในยุคนี้ ยังไม่เคร่งครัดนัก แต่อย่างน้อยคนวรรณะศูทรก็ไม่มีสิทธิที่จะฟัง หรือกล่าวความในพระเวทอันเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของพราหมณ์ได้ ทั้งมีกำหนดโทษไว้อย่างรุนแรงถึงจำคุกเป็น 2 ชักรด้วย และคนจัณฑาลหรือพวกนอกวรรณะก็ไม่มีสิทธิได้รับการศึกษาเลย การกำหนดวรรณะก็ใช้ชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยก โดยเฉพาะพวกพราหมณ์กำลังพยายามยกตนขึ้น ถือว่าตนเป็นวรรณะสูงสุด ส่วนในทางศาสนา พวกพราหมณ์เหล่านั้น ซึ่งเป็นผู้รักษาศาสนาพราหมณ์สืบต่อกันมา ก็ได้พัฒนาคำสอนในด้านลัทธิพิธีกรรมต่าง ๆ ให้ลึกลับซับซ้อนใหญ่โตโอ้อ่าขึ้น พร้อมกับที่ไร้เหตุผลลง โอยล้าดับ การที่ทำได้เช่นนี้ มิใช่เพียงเพื่อวัตถุประสงค์ทางศาสนาเท่านั้น แต่มุ่งสนองความต้องการของผู้มีอำนาจที่จะแสดงเกียรติยศความ

ยิ่งใหญ่ของตนประการหนึ่ง และด้วยมุ่งหวังผลประโยชน์ตอบแทนที่จะได้จากผู้มีอำนาจเหล่านั้น อย่างหนึ่ง พิธีกรรมเหล่านั้นล้วนชักจูงให้คนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้น เพราะหวังผลตอบแทนเป็นทรัพย์สินสมบัติและความสุขต่าง ๆ พร้อมกันนี้ ก็ก่อความเดือดร้อนแก่คนชั้นต่ำ พวก ทาสกรรมกรที่ต้องทำงานหนัก และการทารุณต่อสัตว์ด้วยการฆ่าบูชาัญญูครั้งละเป็นจำนวนมาก ๆ

ในเวลาเดียวกันนี้ พราหมณ์จำนวนหนึ่งได้คิดว่าพิธีกรรมต่าง ๆ ไม่สามารถให้ตนประสบ ชีวิตนิรันดรได้ จึงได้เริ่มคิดเอาจริงเอาจังกับปัญหาเรื่องชีวิตนิรันดร และหนทางที่จะนำไปสู่ภาวะ เช่นนั้น ถึงกับยอมปลีกตัวออกจากสังคมไปคิดค้นแสวงคำตอบอาศัยความวิเวกอยู่ในป่า และคำ สอนของศาสนาพราหมณ์ในยุคนี้ ซึ่งเรียกว่า ยุคอุปนิษัท ก็มีความขัดแย้งกันเองมาก บางส่วน อธิบายเพิ่มเติมเรื่องพิธีกรรมต่าง ๆ บางส่วนกลับประณามพิธีกรรมเหล่านั้น และในเรื่องชีวิต นิรันดรก็มีความเห็นต่าง ๆ กัน มีคำสอนเรื่องอาตมันแบบต่าง ๆ ที่ขัดกัน จนถึงขั้นสุดท้ายที่ว่า อาตมัน คือพรหมัน เป็นที่มาและแทรกซึมอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง มีภาวะที่อธิบายไม่ได้อย่างที่เรียกว่า “เนติ เนติ” (ไม่ใช่ นั่น ไม่ใช่ นั่น) เป็นจุดหมายสูงสุดของการบำเพ็ญเพียรทางศาสนา และพยายาม แสดงความหมายโต้ตอบปัญหาเกี่ยวกับเรื่องสภาพของภาวะเช่นนี้ พร้อมกับที่หวงแหนความรู้ เหล่านี้ไว้ในหมู่พวกตน

พร้อมกันนั้น นักบวชอีกพวกหนึ่ง ซึ่งเบื่อหน่ายความไร้สาระแห่งชีวิตในโลกนี้ ก็ได้ไป บำเพ็ญเพียรแบบต่าง ๆ ตามวิธีการของพวกตน ๆ ด้วยหวังว่าจะได้พบชีวิตอมตะหรือผลสำเร็จอัน วิเศษอัศจรรย์ต่าง ๆ ที่ตนหวัง บ้างก็บำเพ็ญตะบะทรมาณตนด้วยประการต่าง ๆ ตั้งแต่อดอาหารไป จนถึงการทรมานร่างกายแบบแปลก ๆ ที่คนธรรมดาคิดไม่ถึงว่าจะเป็นไปได้ บ้างก็บำเพ็ญสมาธิ จนถึงกล่าวว่าการทำปฎิหาริย์ได้ต่าง ๆ บ้างก็สามารถบำเพ็ญจนจนได้ถึงรูปสมบัติ อรูปสมบัติ

การบำเพ็ญกรรมกิจทั้งของพระพุทธเจ้าและของพระสาวก มีวัตถุประสงค์และขอบเขต กว้างขวางเพียงใด จะเห็นได้จากพุทธพจน์ตั้งแต่ครั้งแรกที่ส่งสาวกออกประกาศพระศาสนาว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขของชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย”

พุทธธรรมนั้นมีขอบเขตในทางสังคมที่จะให้ใช้ได้และเป็นประโยชน์แก่บุคคลประเภท ใดบ้าง ฟังเห็นได้จากพุทธพจน์ในปาสาทิกสูตร ซึ่งสรุปความได้ว่า

พรหมจรรย์ (คือพระศาสนา) จะชื่อว่าสำเร็จผลแพร่หลายกว้างขวาง เป็นประโยชน์แก่ชน เป็นอันมาก เป็นปึกแผ่น ถึงขั้นที่ว่า เทวดาและมนุษย์ประกาศไว้ดีแล้ว ต่อเมื่อมีองค์ประกอบ ต่อไปนี้ครบถ้วนคือ

1. องค์พระศาสดา เป็นเถระ รัตตัญญู ล่วงกาล ผ่านวัยมาโดยลำดับ
2. มีภิกษุสาวกที่เป็นเถระ มีความรู้เชี่ยวชาญ ได้รับการฝึกอบรมอย่างดี แก่ล้วนกล้าอาจหาญ บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ สามารถแสดงธรรมให้เห็นผลจริงจังกำราบปรปวาท (ลัทธิที่ขัดแย้ง หรือวาทะฝ่ายตรงข้าม) ที่เกิดขึ้นให้สำเร็จเรียบร้อยโดยถูกต้องตามหลักธรรม และมีภิกษุสาวกชั้นปุณกลางและชั้นนวกะ ที่มีความสามารถเช่นเดียวกันนั้น
3. มีภิกษุณีสาวิกา ชั้นเถรี ชั้นปุณกลาง และชั้นนวกะ ที่มีความสามารถเช่นเดียวกันนั้น
4. มีอุบาสกทั้งประเภทพรหมจารี และประเภทครองเรือนเสวยกามสุข ซึ่งมีความสามารถเช่นเดียวกันนั้น
5. มีอุบาสิกาทั้งประเภทพรหมจารี และประเภทครองเรือนเสวยกามสุข ซึ่งมีความสามารถเช่นเดียวกันนั้น

เพียงแต่ขาดอุบาสิกาประเภทครองเรือนเสียอย่างเดียว พรหมจรรย์ ก็ยังไม่ชื่อว่าเจริญบริบูรณ์เป็นปึกแผ่นดี

ความตอนนี้นำแสดงว่า พุทธธรรมเป็นคำสอนที่มุ่งสำหรับคนทุกประเภท ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ คือ ครอบคลุมสังคมทั้งหมด

ลักษณะทั่วไปของพุทธธรรม

ลักษณะทั่วไปของพุทธธรรมนั้น สรุปได้ 2 อย่าง คือ

1. แสดงหลักความจริงสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมนธรรม” หรือเรียกเต็มว่า “มัชฌิมนธรรมเทศนา” ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลวิสุทธิตามกระบวนการของธรรมชาตินำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีการเถียงสร้างทฤษฎีต่าง ๆ ขึ้นแล้วยึดมั่นปกป้องทฤษฎีนั้น ๆ ด้วยการแก่งความจริงทางปรัชญา
2. แสดงข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิบัติ” อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จ คือ ความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิต หรือ คฤหัสถ์ เป็นต้น

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการกระทำ (กรรมวาท และกิริยาวัต) เป็นศาสนาแห่งความเพียรพยายาม (วิริยาวัต) ไม่ใช่ศาสนาแห่งการอ่อนวอนปรารณาหรือศาสนาแห่งความหวังกังวล การสั่งสอนธรรมของพระพุทธเจ้าทรงมุ่งผลในทางปฏิบัติ ให้ทุกคนจัดการกับชีวิตที่เป็นอยู่จริง ๆ ในโลกนี้ และเริ่มแต่บัดนี้ ความรู้ในหลักที่เรียกว่า มัชฌิมนธรรมเทศนาก็ดี การประพฤติตามมรรคาที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิบัติก็ดี เป็นสิ่งที่ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในสภาพและระดับชีวิตอย่างไร สามารถเข้าใจและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ตามสมควรแก่สภาพและระดับชีวิตนั้น ๆ

ถ้าความหวังในเรื่องราวชีวิตหลังจากโลกนี้มีอยู่ ก็จงทำให้ชีวิตดีงามอย่างที่ควรนั้นให้เกิดมีเป็นจริง เป็นจิ่งขึ้นมาด้วยการประพฤติปฏิบัติแต่บัดนี้ จนมั่นใจตนเองว่าจะต้องไปดีโดยไม่ต้องกังวลหรือหวาดหวั่นต่อโลกหน้านั้นเลย

ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน โดยธรรมชาติ ที่จะเข้าถึงผลสำเร็จเหล่านี้ แม้ว่าความสามารถจะต่างกัน ทุกคนจึงควรได้รับโอกาสเท่าเทียมกันที่จะสร้างผลสำเร็จนั้นตามความสามารถของตน และความสามารถนั้น ก็เป็นสิ่งคัดแปลงเพิ่มพูนได้ จึงควรให้ทุกคนมีโอกาสที่จะพัฒนาความสามารถของตนอย่างดีที่สุด และแม้ว่าผลสำเร็จที่แท้จริงทุกคนจะต้องทำด้วยตนเอง โดยตระหนักในความรับผิดชอบของตนอย่างเต็มที่ แต่ทุกคนก็เป็นอุปกรณ์ในการช่วยตนเองของคนอื่นได้ ดังนั้นหลักอุปมาพหุธรรม และหลักความมีกัลยาณมิตร จึงเป็นหลักธรรมที่เด่น และเป็นข้อที่เน้นหนักทั้งสองอย่าง ในฐานะความรับผิดชอบต่อตนเองฝ่ายหนึ่ง กับปัจจัยภายนอกที่จะช่วยเสริมอีกฝ่ายหนึ่ง

หากยกเอาผลงานและพระจริยาของพระพุทธเจ้าขึ้นมาเป็นหลักพิจารณา จะมองเห็นแนวทางการบำเพ็ญพุทธกิจที่สำคัญหลายอย่าง เช่น ทรงพยายามล้มล้างความเชื่อถือมหายในเรื่องพิธีกรรมอันเหลวไหลต่าง ๆ โดยเฉพาะการบูชาขี้ด้วย การสอนย้ำถึงผลเสียหายและความไร้ผลของพิธีกรรมเหล่านั้น ทั้งนี้เพราะขี้พุทธเหล่านี้ ทำให้คนมีแต่คิดหวังพึ่งเหตุปัจจัยภายนอกอย่างหนึ่ง ทำให้คนกระหายทะยานและคิดหมกมุ่นในผลประโยชน์ทางวัตถุเพิ่มพูนความเห็นแก่ตนไม่คำนึงถึงความทุกข์ยากเดือดร้อนของเพื่อนมนุษย์และสัตว์อย่างหนึ่ง ทำให้คนคิดหวังแต่เรื่องอนาคต จนไม่คิดปรับปรุงปัจจุบันอย่างหนึ่ง แล้วกลับทรงสอนย้ำหลักการให้ทาน ให้เสียสละ แบ่งปันและสงเคราะห์กันในสังคม สิ่งต่อไปที่ทรงพยายามสอนหักล้าง คือระบบความเชื่อถือเรื่องวรรณะ ที่นำเอาชาติกำเนิดมาเป็นขีดขั้นจำกัดสิทธิและโอกาสทั้งในทางสังคมและทางจิตใจของมนุษย์ ทรงตั้งคณะสงฆ์ที่ปัดรับคนจากทุกวรรณะให้เข้าสู่ความเสมอภาคกัน เหมือนทะเลที่รับน้ำจากแม่น้ำทุกสายกลมกลืนเข้าเป็นอันเดียวกัน ทำให้เกิดสถาบันวัด ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นศูนย์กลางเผยแผ่วัฒนธรรมและการศึกษาที่สำคัญยิ่ง จนศาสนาอันคู่ต้องนำไปจัดตั้งขึ้นบ้างในศาสนาของตน เมื่อหลังพุทธกาลแล้วราว 1,400 หรือ 1,700 ปี ทรงให้สิทธิแก่สตรีที่จะได้รับประโยชน์จากพุทธธรรม เข้าถึงจุดหมายสูงสุดที่พุทธธรรมจะให้เข้าถึงได้ เช่นเดียวกับบุรุษเช่นเดียวกับบุรุษ แม้ว่าทำให้สิทธินี้ จะต้องทรงกระทำด้วยความหนักพระทัย และด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง ที่จะเตรียมการวางรูปให้สภาพการณ์ได้สิทธิของสตรีนี้ดำรงอยู่ด้วยดีในสภาพสังคมสมัยนั้น เพราะสิทธิของสตรีในการศึกษาอบรมทางจิตใจได้ถูกศาสนาพระเวทคอย ๆ จำกัดแคบเข้ามาจนปิดตายแล้วในสมัยนั้น

ประการต่อไป ทรงสั่งสอนพุทธธรรมด้วยภาษาสามัญที่ประชาชนใช้ เพื่อให้ทุกคนทุกชั้นทุกระดับการศึกษา ได้รับประโยชน์จากธรรมนี้ทั่วถึง ตรงข้ามกับศาสนาพราหมณ์ที่ยึดความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท และจำกัดความรู้ชั้นสูงไว้ในวงแคบของพวกตนด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยเฉพาะคือด้วยการใช้ภาษาเดิมของสันสกฤตซึ่งรู้จักกันในหมู่พวกตนเป็นสื่อถ่ายทอดและรักษา คัมภีร์ แม้ต่อมาจะมีผู้ขออนุญาตพระพุทธรเจ้าให้ยกพุทธพจน์ขึ้นสู่ภาษาพระเวท พระองค์ก็ไม่ทรงอนุญาต ทรงยืนยันให้ใช้ภาษาของประชาชนตามเดิม

ประการต่อไป ทรงปฏิเสธโดยสิ้นเชิงที่จะทำเวลาให้สูญเสียไปกับการถกเถียงปัญหาเกี่ยวกับการเท็จจริงทางปรัชญา ซึ่งไม่อาจนำมาพิสูจน์ให้เห็นได้ด้วยวิธีแสดงเหตุผลทางคำพูด ถ้าใครถามปัญหาเช่นนี้ พระองค์จะทรงยับยั้งเสีย แล้วดึงผู้นั้นกลับมาสู่ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องที่เขาจะต้องเกี่ยวข้องและปฏิบัติได้ในชีวิตจริงโดยทันที สิ่งที่จะพึงรู้ได้ด้วยคำพูด ทรงแนะนำด้วยคำพูด สิ่งที่จะพึงรู้ด้วยการเห็น ทรงให้เขาดู มิใช่ให้ดูสิ่งที่จะต้องเห็นด้วยคำพูด และทรงสอนพุทธธรรมโดยปริยายต่าง ๆ เป็นอันมาก มีคำสอนหลายระดับ ทั้งสำหรับผู้ครองเรือน ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมผู้สละเรือนแล้ว ทั้งคำสอนเพื่อประโยชน์ทางวัตถุ และเพื่อประโยชน์ลึกซึ้งทางจิตใจ เพื่อให้ทุกคนได้รับประโยชน์จากพุทธธรรมทั่วถึงกัน พุทธกิจที่กล่าวมานี้ เป็นเครื่องยืนยันข้อสรุปความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธธรรมที่พูดมาแล้วข้างต้น

การที่ต้องทรงสอนพุทธธรรมท่ามกลางวัฒนธรรมแบบพราหมณ์ และความเชื่อถือตามลัทธิต่าง ๆ ของพวกสมณะสมัยนั้น ทำให้พระพุทธรเจ้าต้องทรงเกี่ยวข้องกับถ้อยคำทางศาสนาในลัทธิความเชื่อถือเหล่านั้น ทั้งโดยการทรงได้รับฟัง และการตรัสवादพียงถึง และโดยที่พระองค์ทรงมีพระประสงค์ให้พุทธธรรมเผยแพร่ไปเป็นที่เข้าใจและเป็นประโยชน์แก่ประชาชนอย่างกว้างขวางในเวลาอันรวดเร็ว จึงปรากฏว่าพระองค์ทรงมีวิธีการปฏิบัติต่อถ้อยคำทางศาสนาเหล่านี้ เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่ง คือ ไม่ทรงนิยมหักล้างความเชื่อถือเดิมในรูปถ้อยคำที่ใช้ ทรงหักล้างเฉพาะแต่ความเชื่อถือที่แฝงอยู่เป็นความหมายของถ้อยคำเหล่านั้นเท่านั้น กล่าวคือ ไม่ทรงปฏิเสธหรือขัดแย้งด้วยวิธีรุนแรง ทรงนิยมการเปลี่ยนแปลงแบบไม่รู้สีกตัว หรือแบบโอนอ่อนผ่อนตามมากกว่า โดยนัยนี้ พระองค์จึงทรงนำคำบัญญัติที่ใช้กันอยู่ในศาสนาเดิมมาใช้ในความหมายใหม่ตามแนวของพุทธธรรมโดยเฉพาะบ้าง ทรงสร้างคุณคำใหม่ให้แก่ถ้อยคำที่ใช้อยู่เดิมบ้าง เช่น ใช้ “พรหม” เป็นชื่อของสัตว์โลกที่เกิดตายประเภทหนึ่งบ้าง หมายถึง บิдамารดาบ้าง ทรงเปลี่ยนความเชื่อถือเรื่องกราบไหว้ทิศ 6 ตามธรรมชาติมาเป็นการปฏิบัติหน้าที่และรักษาความสัมพันธ์รูปต่าง ๆ ในสังคม เปลี่ยนความหมายของการบูชาไฟศักดิ์สิทธิ์สำหรับยัญพิธี 3 อย่าง ของพราหมณ์ มาเป็นความรับผิดชอบทางสังคมต่อบุคคล 3 ประเภท เปลี่ยนการตัดสินความเป็นพราหมณ์และอารยะโดยชาติกำเนิด มาเป็นตัดสินด้วยการประพฤติปฏิบัติ บางครั้งทรงสอนให้ถึงความหมายบางส่วนในคำสอน

ของศาสนาเดิมมาใช้แต่ในทางที่ผิดงามและเป็นประโยชน์ คำสอนใดในศาสนาเดิม ถูกต้อง ดีงาม ก็ทรงรับรอง โดยถือความถูกต้องดีงามเป็นของสากลโดยธรรมชาติ ในกรณีนี้ที่หลักความประพฤติปฏิบัติในศาสนาเดิมมีความหมายหลายอย่าง ทรงชี้แจงว่าแง่ใดถูก แง่ใดผิด ทรงยอมรับและให้ประพฤติปฏิบัติแต่ในแง่ที่ดีงามถูกต้อง บางครั้งทรงสอนว่าความประพฤติปฏิบัติที่ผิดพลาดเสียหายบางอย่างของศาสนาเดิมในสมัยนั้น เป็นความเสื่อมโทรมที่เกิดขึ้นในศาสนานั้นเอง ซึ่งในครั้งดั้งเดิมทีเดียว คำสอนของศาสนานั้นก็ดีงามถูกต้อง และทรงสอนให้รู้ว่า คำสอนเดิมที่ดีของศาสนานั้นเป็นอย่างไร ตัวอย่างในข้อนี้ มีเรื่อง ตบะ การบูชาด้วย หลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง และเรื่องพราหมณ์ธรรม เป็นต้น ข้อความที่กล่าวมานี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นความใจกว้างของพุทธธรรม และการที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งพระทัยสอนแต่ความจริงและความดีงามถูกต้องที่เป็นกลาง ๆ แล้ว ยังเป็นเรื่องสำหรับเตือนให้รู้จักแยกความหมายของคำบัญญัติทางศาสนาที่ใช้ในพุทธธรรมกับที่ใช้ในศาสนาอื่น ๆ ด้วย

อนึ่ง เมื่อสิ้นยุคขององค์พระศาสดาแล้ว เวลาผ่านไป และคำสอนแผ่ไปในถิ่นต่าง ๆ ความเข้าใจในพุทธธรรมก็แปรไปจากเดิมและแตกต่างกันไปได้หลายอย่าง เพราะผู้ถ่ายทอดสืบต่อมีพื้นความรู้การศึกษาอบรมสติปัญญาแตกต่างกัน ดีความหมายพุทธธรรมแตกต่างกันไปบ้าง นำเอาความรู้ความเชื่อถือเดิมจากลัทธิศาสนาอื่นเข้ามาผสมแทรกแซงบ้าง อิทธิพลศาสนาและวัฒนธรรมในท้องถิ่นเข้าผสมผสานบ้าง คำสอนบางแง่เด่นขึ้น บางแง่เลือนรางลง เพราะการย้ายและเล็งความสนใจ ตามความโน้มเอียงและความถนัดของผู้รักษาคำสอนบ้าง ทำให้เกิดการแตกแยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ เช่น ที่แยกเป็นมหายานกับเถรวาท ตลอดจนนิกายย่อย ๆ ในสองนิกายใหญ่นั้น สำหรับเถรวาทนั้น แม้จะได้ชื่อว่าเป็นนิกายที่รักษาแบบแผนและคำสอนดั้งเดิมไว้ได้แม่นยำ ก็มีใช้จะพ้นไปจากความแปรเปลี่ยนได้โดยสิ้นเชิง คำสอนบางส่วนแม้ที่อยู่ในคัมภีร์เอง ก็ยังเป็นปัญหาที่คนรุ่นปัจจุบันต้องนำมาถกเถียงคิดค้นหาหลักฐานยืนยันหรือปฏิเสธความเป็นของแท้ดั้งเดิม ยิ่งความรู้ความเข้าใจที่ประชาชนเชื่อถือและปฏิบัติอยู่ด้วยแล้ว ความคลาดเคลื่อนก็ยังมีได้มากและชัดเจนยิ่งขึ้น บางกรณีถึงกับเสมือนเป็นตรงข้ามกับคำสอนเดิม หรือเกือบจะกลายเป็นลัทธิอื่นที่คำสอนเดิมคัดค้านแล้วก็มี ยกตัวอย่างในประเทศไทยนี้

เมื่อพูดถึงคำว่า “กรรม” ความเข้าใจของคนทั่วไปก็จะเพ่งไปยังกาลละส่วนอดีตเจาะจงเอาการกระทำในชาติที่ล่วงแล้วหรือชาติก่อน ๆ บ้าง เพ่งไปยังปรากฏการณ์ส่วนผลคือนี้ถึงผลที่ปรากฏในปัจจุบันของการกระทำในอดีตบ้าง เพ่งไปยังอำนาจแสดงผลร้ายของการกระทำความชั่วในชาติก่อนบ้าง และโดยมากเป็นความเข้าใจตามแง่ต่าง ๆ เหล่านี้รวม ๆ กันไปทั้งหมด ซึ่งเมื่อพิจารณาตัดสินตามหลักกรรมที่แท้จริงในพุทธธรรมแล้ว จะเห็นได้ชัดว่าเป็นความเข้าใจที่ห่างไกลจากความหมายที่แท้จริงเป็นอันมาก แม้ชื่อธรรมอื่น ๆ ตลอดจนคำบัญญัติทางธรรมแต่ละคำ ๆ เช่น

อารมณ์ วิญญาณ บารมี สันโดษ อุเบกขา อธิษฐาน บริกรรม ภavana วิปัสสนา กาม โลภี โลภุตระ
บุญ อิจจา ฯลฯ ก็ล้วนมีความหมายพิเศษในความเข้าใจของประชาชน ซึ่งผิดแปลกไปจาก
ความหมายดั้งเดิมในพุทธธรรมโดยตัวความหมายเองบ้าง โดยขอบเขตความหมายบ้าง มากน้อย
ต่างกันไปในแต่ละคำนั้น ๆ ในการศึกษาพุทธธรรม จำเป็นต้องแยกความหมายในความเข้าใจของ
ประชาชนส่วนที่คลาดเคลื่อนนี้ออกไปต่างหาก จึงจะสามารถเข้าใจความหมายที่แท้จริงได้

ถ้าแยกพุทธธรรมออกเป็น 2 ส่วน คือ สัจธรรมส่วนหนึ่ง กับ จริยธรรมส่วนหนึ่ง แล้ว
กำหนดความหมายขึ้นใช้ในที่นี้โดยเฉพาะ โดยกำหนดให้สัจธรรมเป็นส่วนแสดงสภาวะหรือ
รูปลักษณะตัวจริงและให้จริยธรรมเป็นฝ่ายข้อประพฤติปฏิบัติทั้งหมด ก็จะเห็นว่าสัจธรรมในพุทธ
ศาสนา ย่อมหมายถึงคำสอนเกี่ยวกับสภาวะของสิ่งทั้งหลาย หรือธรรมชาติและความเป็นไปโดย
ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย หรือกฎธรรมชาตินั่นเอง ส่วนจริยธรรมก็หมายถึง การถือเอาประโยชน์
จากความรู้ความเข้าใจในสภาพและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย หรือการรู้กฎธรรมชาติแล้ว
นำมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ อีกนัยหนึ่ง สัจธรรมคือกฎธรรมชาติและกฎธรรมชาติ จริยธรรมคือ
ความรู้ในการประยุกต์สัจธรรม หลักการทั้งหมดนี้ไม่เกี่ยวข้องกับตัวการนอกเหนือธรรมชาติ เช่น
พระเจ้าผู้สร้าง เป็นต้นแต่ประการใดเลย ด้วยเหตุนี้ ในการแสดงพุทธธรรมเพื่อความรู้ความเข้าใจที่มุ่ง
ในแนวทฤษฎี คือ มุ่งให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร มีขอบเขตแค่ไหนเพียงไรจึงควรแสดงควบคู่กันไปทั้ง
สัจธรรมและจริยธรรม คือแสดงหลักคำสอนในแง่สภาวะ แล้วชี้ถึงคุณค่าที่จะนำมาใช้ในทางปฏิบัติ
ไว้ด้วยให้เสร็จไปแต่ละอย่าง ๆ

ความหมายและความสำคัญของหลักพุทธธรรม

ป.อ.ปยุตโต (2548, หน้า 1) กล่าวว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ว่าด้วยพุทธธรรม ซึ่ง
เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้ทรงค้นพบอริยสัจ 4 หรือหลักความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ คือ
ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ด้วยพระองค์เอง พระพุทธศาสนาเมื่อมองในทัศนะของคนสมัยใหม่มัก
เกิดปัญหาขึ้นบ่อย ๆ ว่าเป็นศาสนา (Religious) หรือเป็นปรัชญา (Philosophy) หรือว่าเป็นเพียงวิธี
ครองชีวิตแบบหนึ่ง (A way of life) เมื่อปัญหาเช่นนี้เกิดขึ้นจึงเป็นเหตุให้ถกเถียงหรือแสดงเหตุผล
ทำให้เรื่องยืดยาวออกไป ทำให้เกิดการฟุ้งเฟ้อ (ยุ่งเหยิง) ไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้นจึงได้ให้ความหมาย
ของพุทธธรรม ไว้ดังนี้

1. ธรรมของพระพุทธเจ้า, พระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์มหานิทเทส ระบุ
ไว้ว่ามี 6 ประการ ดังนี้

1.1 กายกรรมทุกอย่างของพระพุทธเจ้าเป็นไปตามพระญาณ (จะทำอะไรทำด้วย
ปัญญา ด้วยความรู้เข้าใจ)

- 1.2 วัจกรรมทุกอย่างเป็นไปตามพระญาณ
- 1.3 มโนกรรมทุกอย่างเป็นไปตามพระญาณ
- 1.4 ทรงมีพระญาณไม่ติดขัดในอดีต
- 1.5 ทรงมีพระญาณไม่ติดขัดในอนาคต
- 1.6 ทรงมีพระญาณไม่ติดขัดในปัจจุบัน

2. ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า คือ บารมี 10 (ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา)

3. ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ เช่น สติปัฏฐาน 4 (กายานุปัสนา เวทนานุปัสนา จิตตานุปัสสนา ฌมานุปัสสนา) มรรคมีองค์ 8 (สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ) ชั้น 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ปัจจัย 24 (ลักษณะหรืออาการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ที่สิ่งหนึ่งหรือสภาวะธรรมอย่างหนึ่งเป็นองค์ประกอบที่ช่วยเอื้อ เกื้อหนุน คำจุน เป็นเหตุหรือเป็นเงื่อนไขให้สิ่งอื่นหรือสภาวะธรรมอย่างอื่น เกิดขึ้น คงอยู่ หรือเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น

พุทธทาสภิกขุ (2540, หน้า 2) ได้อธิบายว่า พุทธธรรมอาจจะแปลกและมีความหมายได้เป็นหลายอย่าง เช่น แปลว่า ธรรมของพระพุทธเจ้า, ในกรณีเช่นนี้หมายถึงคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเหตุนี้จึงได้แก่พระปริยัติธรรมโดยตรง ถ้าหากจะแปลคำว่า “พุทธธรรม” คือ ธรรมที่จะทำคนเราให้กลายเป็นพระพุทธเจ้า แล้วคำว่า “พุทธธรรม” ย่อมจะหมายถึงการประพฤติปฏิบัติประเภทหนึ่ง นอกจากนี้ มันเกียรติ โกศลนริตติวงษ์ (2541, หน้า 28-29) ได้กล่าวว่า พุทธธรรมเป็นบรมสัจจะหรือความจริงอันประเสริฐเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและนำมาสั่งสอน เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขของมวลมนุษยชาติ และได้กล่าวว่า พุทธธรรมเป็นอกาลิโก คือ ไม่ขึ้นต่อกาลเวลา ทนสมัยเสมอ เป็นประโยชน์ต่อคนทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย ทุกชั้น ไม่ว่าผู้ครองเรือนหรือผู้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมที่ยังเกี่ยวข้องกับโลก ดิโคอยู่ในวัตถุซึ่งเรียกว่าระดับโลกิยะ และยิ่งเหมาะสมอย่างยิ่งแก่ผู้มุ่งสู่ความหลุดพ้นที่เรียกว่าระดับโลกุตระโดยสละเรื่ออกบวช พุทธธรรมจึงมีคุณค่าสำหรับมนุษยชาติ โดยถ้วนหน้าตามระดับสติปัญญา ตามอัธยาของบุคคล ทำให้เกิดความสุข ความเจริญ ความมอองงามในชีวิต นอกจากนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต, 2543, หน้า 6) ได้กล่าวถึงลักษณะทั่วไปของพุทธธรรม ซึ่งสรุปได้ 2 อย่าง คือ

1. แสดงหลักความจริงสายกลางที่เรียกว่า “มัชฌนธรรมเทศนา” ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีกเถียงสร้างทฤษฎีต่าง ๆ ขึ้นแล้วยึดมั่น ปกป้องทฤษฎีนั้น ๆ ด้วยการเก็งความเป็นจริงทางปรัชญา

2. แสดงข้อปฏิบัติสายกลางที่เรียกว่า “ มัชฌิมาปฏิปทา ” อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิต ไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จ คือ ความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติความเป็นสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เป็นต้น

สรุปได้ว่า คำว่า “พุทธธรรม” หมายถึงหลักที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและข้อประพฤติปฏิบัติหรือหลักคำสอนอันเป็นแนวทางที่จะทำให้มนุษย์มีความประพฤติปฏิบัติชอบ เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างปกติสุข และในการบริหารงานของผู้บริหารสถานศึกษา จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้หลักพุทธธรรมไปประยุกต์ใช้ในการทำงาน เนื่องจากสถานศึกษาเป็นองค์กรหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการถ่ายทอดความรู้ในด้านต่าง ๆ จากครูไปสู่ผู้เรียน ซึ่งผู้บริหารสถานศึกษาเป็นผู้กำกับ ดูแล ตรวจสอบ และบริหารงานด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการบริหารงานวิชาการ การบริหารงบประมาณ การบริหารบุคคล และการบริหารทั่วไป จำเป็นที่จะต้องนำหลักพุทธธรรมซึ่งเป็นหลักแห่งความจริง หลักของเหตุและผลไปใช้ในการปฏิบัติงาน เพื่อให้การดำเนินงานของสถานศึกษาบรรลุวัตถุประสงค์

การครองตน ครองคน และครองงาน ตามแนวพุทธธรรม

ธรรมแต่ละหมวดมีจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่คุณความดี และความสำเร็จในการบริหารงาน สรุปรวมเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. ธรรมในการครองตน
2. ธรรมในการครองคน
3. ธรรมในการครองงาน

วราภส ประสมสุข และนิพนธ์ กินาวงศ์ (2549-2550, หน้า 76-79) กล่าวว่า หลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารการศึกษาด้านการครองตน มีองค์ประกอบของหลักพุทธธรรมจำนวน 19 หลักธรรม ได้แก่ กัลยาณมิตรตตา โยนิโสมนสิการ ธรรมคัมภีร์ครองโลก 2 ธรรมทำให้งาม 2 ธรรมมีอุปการะมาก 2 กุศลมูล 3 อโลภะ 3 สุจริต 3 สันโดษ 3 อธิปไตย 3 ฆราวาสธรรม 4 พรหมวิหารธรรม 4 สังคหวัตถุ 4 อธิฐานธรรม 4 อิทธิบาท 4 เบญจธรรม 5 พละ 5 กัลยาณมิตรธรรม 5 สัมปยุตธรรม 7 อริยทรัพย์ 7 ทศพิชราชธรรม 10

1. กัลยาณมิตรตตา ความมีกัลยาณมิตร คือ มีผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อนที่คบหา และบุคคลผู้แวดล้อมดี
2. โยนิโสมนสิการ การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การทำในใจโดยแยบคาย
3. ธรรมคัมภีร์ครองโลก 2 ธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อน และสับสนวุ่นวาย มีข้อธรรม 2 ข้อ คือ

- 3.1 หิริ ความละอายบาป ละอายใจต่อการทำความชั่ว
- 3.2 โอตตัปปะ ความเกรงกลัวบาป เกรงกลัวต่อความชั่ว
- 4. ธรรมทำให้งาม 2 มีชื่อธรรม 2 ชื่อ คือ
 - 4.1 ชั้นดี ความอดทน
 - 4.2 โสรัจจะ ความเสถียร
- 5. ธรรมมีอุปการะมาก 2 ธรรมที่เกื้อกูลในกิจ หรือในการทำความดีทุกอย่าง มีชื่อธรรม 2 ชื่อ คือ
 - 5.1 สติ ความระลึกได้ นึกได้ สำนึกอยู่ไม่พลอ
 - 5.2 สัมปชัญญะ ความรู้ชัด รู้ชัดสิ่งที่นึกได้ ตระหนัก เข้าใจชัดตามความเป็นจริง
- 6. กุศลมูล 3 รากแห่งของกุศล ต้นตอของความดี มีชื่อธรรม 3 ชื่อ คือ
 - 6.1 อโลกะ ความไม่โลภ
 - 6.2 อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย
 - 6.3 อโมหะ ความไม่หลง
- 7. สุจริต 3 ความประพฤติดี ประพฤติชอบ มีชื่อธรรม 3 ชื่อ คือ
 - 7.1 กายสุจริต ความประพฤติชอบด้วยกาย
 - 7.2 วาจาสุจริต ความประพฤติชอบด้วยวาจา
 - 7.3 มโนสุจริต ความประพฤติชอบด้วยใจ
- 8. สันโดษ 3 ความยินดี ความพอใจ ความรู้จักอิ่ม รู้จักพอ มีชื่อธรรม 3 ชื่อ คือ
 - 8.1 ขลาตาสันโดษ ยินดีตามที่ได้ ยินดีตามที่พึงได้
 - 8.2 ขลาพลสันโดษ ยินดีตามกำลัง
 - 8.3 ขลาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควร
- 9. อธิปไตย 3 ความเป็นใหญ่ มีชื่อธรรม 3 ชื่อ คือ
 - 9.1 อุตตาริปไตย ความมีตนเป็นใหญ่
 - 9.2 โลกาธิปไตย ความมีโลกเป็นใหญ่ถือโลกเป็นใหญ่
 - 9.3 ธรรมาธิปไตย ความมีธรรมเป็นใหญ่
- 10. ฆราวาสธรรม 4 ธรรมสำหรับฆราวาส ธรรมสำหรับการครองเรือน หลักการครองชีวิตสำหรับคฤหัสถ์ มีชื่อธรรม 4 ชื่อ คือ
 - 10.1 สัจจะ ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พุดจริง ทำจริง
 - 10.2 ทมะ การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว
 - 10.3 ชั้นดี ความอดทน

10.4 จาคะ ความเสียสละ

11. พรหมวิหาร 4 ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ มีข้อธรรม 4 ข้อ คือ

- 11.1 เมตตา ความรัก ปราบปรามคืออยากให้เรามีความสุข
- 11.2 กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์
- 11.3 มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข
- 11.4 อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง

12. สังคหวัตถุ 4 ธรรมยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี หลักการสงเคราะห์ มีข้อธรรม 4 ข้อ คือ

- 12.1 ทาน การให้
- 12.2 ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก
- 12.3 อัถตจริยา การประพฤติประโยชน์
- 12.4 สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือทำตนเสมอต้นเสมอปลาย

13. อริยฐานธรรม 4 ธรรมเป็นที่มั่น ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคงของบุคคล มีข้อธรรม 4 ข้อ คือ

- 13.1 ปัญญา ความรู้ชัด คือ หยั่งรู้ในเหตุผล
- 13.2 สัจจะ ความจริง
- 13.3 จาคะ ความสละ
- 13.4 อุปสมะ ความสงบ

14. อิทธิบาท 4 คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย มีข้อธรรม 4 ข้อ คือ

- 14.1 ฉันทะ ความพอใจ
- 14.2 วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม
- 14.3 จิตตะ ความคิดมุ่งไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ
- 14.4 วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง

15. เบญจธรรม 5 คู่กับเบญจศีล มีข้อธรรม 5 ข้อ คือ

15.1 เมตตาและกรุณา ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญและความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ คู่กับศีลข้อที่ 1

15.2 สัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต คู่กับศีลข้อที่ 2

15.3 กามสังวร ความสังวรในกาม ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ คู่กับศีลข้อที่ 3

15.4 สัจจะ ความซื่อสัตย์ ความซื่อตรง คู่กับศีลข้อที่ 4

15.5 สติสัมปชัญญะ ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิด รู้สึกตัวเสมอว่าสิ่งใดควรทำและไม่ควรทำ ไม่มัวเมาประมาท คู่กับศีลข้อที่ 5

16. พละ 5 ธรรมอันเป็นกำลัง มีข้อธรรม 5 ข้อ คือ

16.1 สัทธา ความเชื่อ

16.2 วิริยะ ความเพียร

16.3 สติ ความระลึกได้

16.4 สมาธิ ความตั้งใจมั่น

16.5 ปัญญา ความรู้ทั่วชัด

17. กัลยาณมิตรธรรม 7 คุณสมบัติของมิตรดีและมิตรแท้ มีข้อธรรม 7 ข้อ คือ

17.1 ปิโย น่ารัก

17.2 ครุ น่าเคารพ

17.3 ภาวนีโย น่าเจริญใจ หรือน่ายกย่อง

17.4 วตฺตา จ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ

17.5 วจนฺกุขโม อคทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามคำแนะนำ

17.6 คมฺภีรณฺจ กถกฺคตา แดงเรื่องกล้าได้

17.7 โน จฏฺฐาน นโยชเย ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหลหรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย

18. สัมปรีติธรรม 7 ธรรมของสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี ธรรมของผู้ดี มีข้อธรรม 7 ข้อ คือ

18.1 ชัมมัญญุตตา ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือรู้จักเหตุ

18.2 อตฺถัญญุตตา ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือรู้จักผล

18.3 อตฺตัญญุตตา ความรู้ตน คือ รู้ตามเป็นจริงว่า ตัวเรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสม และทำการต่าง ๆ ให้สอดคล้องถูกต้อง ที่จะสัมฤทธิ์ผล ตลอดจนแก้ไขปรับปรุงตนให้เจริญงอกงามถึงความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป

18.4 มตฺตัญญุตตา ความรู้ประมาณ คือ รู้จักพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภคในการใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะพอดี ในการพูด การปฏิบัติกิจ และทำการต่าง ๆ ตลอดจนการพักผ่อนนอนหลับและการสนุกสนานรื่นเริงทั้งหลาย ทำการทุกอย่างด้วยความเข้าใจวัตถุประสงค์ เพื่อผลดีแท้จริงที่พึงต้องการ โดยมีใจเพียงเพื่อเห็นแก่ความพอใจ ชอบใจ หรือเอาแต่ใจของตน แต่

ทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบทั้งหลาย ที่จะลงตัวให้เกิดผลดีงามตามที่มองเห็น ด้วยปัญญา

18.5 กาลัญญตา ความรู้กาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่พึงใช้ในการ ประกอบกิจการหน้าที่การงานปฏิบัติกรต่าง ๆ และเกี่ยวข้องกับผู้อื่น เช่น รู้ว่าเวลาไหน ควรทำ อะไร อย่างไร และทำให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา ให้ถูกเวลา ตลอดจนรู้จักกะเวลาและวางแผนการใช้เวลาอย่างได้ผล

18.6 ปริสติญญตา ความรู้ชุมชน คือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมชน และชุมชน รู้การอันควร ประพฤติปฏิบัติในถิ่นที่ชุมชน และต่อชุมชนนั้นว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกริยาอย่างนี้ ควรต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้มีระเบียบวินัยอย่างนี้ มีวัฒนธรรมประเพณีอย่างนี้ มีความต้องการอย่างนี้ ควรเกี่ยวข้องกับ ควรสงเคราะห์ ควรรับใช้ ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้อย่างนี้ ๆ เป็นต้น

18.7 บุคคลัญญตา ความรู้บุคคล คือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคลว่าโดย อธิยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใคร ๆ ชิงหรือหย่อนอย่างไร และรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลอื่น ๆ ด้วยดีว่า ควรจะคบหรือไม่ ได้คดีอะไร จะสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับ จะใช้ จะยกย่อง จะดำเนิน หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี ดังนี้ เป็นต้น

19. อริยทรัพย์ 7 ทรัพย์อันประเสริฐหรือธรรมมีอุปการะมาก มีข้อธรรม 7 ข้อ คือ

19.1 สัทธา ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ

19.2 สีล รักษากายวาจาใจให้เรียบร้อย ประพฤติถูกต้องดีงาม

19.3 หิริ ความละอายใจต่อการทำความชั่ว

19.4 โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว

19.5 พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก

19.6 จาคะ ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

19.7 ปัญญา ความรู้ ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ

20. ทศพิธราชธรรม ธรรมของพระราชา คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง ธรรมของนักปกครอง มีข้อธรรม 10 ข้อ คือ

20.1 ทาน การให้

20.2 สีล ความประพฤติดีงาม

20.3 ปริจจาคะ การบริจาค

20.4 อาชชวะ ความซื่อตรง

- 20.5 มีททวะ ความอ่อนโยน
- 20.6 ตปะ ระเบียบยังข่มใจได้
- 20.7 อักโกธะ ความไม่โกรธ
- 20.8 อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน
- 20.9 ขันติ ความอดทน
- 20.10 อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรมดา

วราภส ประสมสุข และนิพนธ์ กินาวงศ์ (2549-2550, หน้า 76-79) กล่าวว่า หลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารการศึกษาด้านการครองคน มีองค์ประกอบของหลักพุทธธรรมจำนวน 20 หลักธรรม ดังนี้

1. กัลยาณมิตตตา ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม กัลยาณมิตตตา ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และทักษะการสร้างแรงจูงใจ
2. ธรรมคัมภีร์ครองโลก 2 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม ธรรมคัมภีร์ครองโลก 2 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ
3. ธรรมทำให้งาม 2 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม ธรรมทำให้งาม 2 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำและการติดต่อสื่อสาร
4. ธรรมมีอุปการะมาก 2 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม ธรรมมีอุปการะมาก 2 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ สอดคล้องกับ วรภัทร์ ภูเจริญ ที่กล่าวว่า ไม่ว่าจะคนจะแตกต่างแบบไหน จัดการยากอย่างแคะไหน แบ่งเป็นที่ประเภท เราก็ใช้หลักการ มหาสติปัญฐาน 4 ฟีก ดัดสันดานได้...ให้พนักงานมี อิทธิบาท 4 ในการฝึกสติ ให้พวกเขาเห็นว่า ต้นตอสาเหตุทั้งหลายอยู่ที่จิตไม่วาง การจะทำให้จิตว่างต้องฝึก สติ...หลักธรรมการบริหารแนวพุทธศาสตร์ คือ สติ พอได้มหาสติปัญฐาน 4 ก็จะได้ อธิจิต อธิศีล อธิปัญญา เป็นจิตว่าง เป็นศีลใหญ่ เป็นปัญญา (wisdom) ที่แท้จริง (วรภัทร์ ภูเจริญ, 2548, หน้า 228-233)
5. กุศลมูล 3 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรมกุศลมูล 3 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ
6. สุจริต 3 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักสุจริต 3 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการสร้างแรงจูงใจ และการตัดสินใจ สอดคล้องกับ พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า คนมีศีลธรรมหรือมีมนุษยธรรมเป็นอารยชนมีธรรมสุจริตทั้งสาม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต, 2547, หน้า 14-19)
7. สันโดษ 3 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักสันโดษ 3 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ สอดคล้องกับ พระมหาจรัญ วิจารณเมธี (นิลาพันธ์) กล่าวว่า หลักสันโดษ เป็น

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เน้นการแก้ปัญหาจากภายในมาหาภายนอก ปัญหาภายในหมายถึง ปัญหาที่เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ที่มีความโลภ โกรธ หลง รักสุข เกลียดทุกข์เป็นธรรมดา ปัญหา ภายนอก คือ ปัญหาที่เกิดจาก เศรษฐกิจ การเมือง สังคม นำมาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน จะช่วยให้การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น (บัณฑิตวิทยาลัย มจร. 2545, หน้า 152-153)

8. อธิปไตย 3 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม อธิปไตย 3 ในครองใจคน ประยุกต์ใช้ กับทักษะภาวะผู้นำและการตัดสินใจ สอดคล้องกับ ประยูร ธรรมจิตโต เสนอแนวคิดเรื่องคุณธรรม สำหรับนักบริหาร คือ อธิปไตย 3 ว่า “หน้าที่ของนักบริหารปรากฏอยู่ในคำจัดความที่ว่า การบริหาร หมายถึงศิลปะแห่งการทำงานให้สำเร็จ โดยอาศัยคนอื่น วิธีการบริหารสรุปได้สามประการตามนัย แห่ง อธิปไตยสูตร ดังนี้

8.1 อัตตาธิปไตย หมายถึง การถือตนเป็นใหญ่ วิธีการบริหารแบบนี้ทำให้ได้ ความสำเร็จของงานแต่เสียเรื่องการครองคน

8.2 โลกาธิปไตย หมายถึง การถือคนอื่นเป็นใหญ่ นักบริหารประเภทนี้ ทำให้ได้เรื่อง การครองคน แต่เสียเรื่องความสำเร็จของการครองงาน

8.3 ธรรมาธิปไตย หมายถึง การถือธรรมหรือหลักการเป็นใหญ่ นักบริหารประเภทนี้ ได้ทั้งคนและได้ทั้งงาน วิธีการบริหารแบบนี้ทำให้ได้เรื่องการครองคน การครองคน และการครอง งาน” ประยูร ธรรมจิตโต (2538, หน้า 25-47) สอดคล้องกับ ป.อ.ปยุตโต กล่าวว่า คนมีส่วนร่วมใน การปกครองที่ดี โดยเฉพาะคนในสังคมประชาธิปไตยพึงรู้หลักและปฏิบัติ ดังนี้

8.3.1 รู้หลักอธิปไตย คือ รู้หลักความเป็นใหญ่ที่เรียกว่า อธิปไตย 3 ประการ ดังนี้

8.3.1.1 อัตตาธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่

8.3.1.2 โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่

8.3.1.3 ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ ถ้าต้องการรับผิดชอบต่อรัฐ ประชาธิปไตย พึงถือหลักข้อ 3 คือ ธรรมาธิปไตย

8.3.2 มีส่วนในการปกครอง ป.อ.ปยุตโต (2547, หน้า 21)

9. ฆราวาสธรรม 4 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม ฆราวาสธรรม 4 ในการครองใจ คน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ สอดคล้องกับ ป.อ.ปยุตโต กล่าวว่า คนครองเรือนที่เลิศล้ำ (ชีวิต ที่สมบูรณ์) ต้องวัดด้วย ฆราวาสธรรม 4 ป.อ.ปยุตโต (2547, หน้า 41-45)

10. พรหมวิหารธรรม 4 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม พรหมวิหาร 4 ในการครอง ใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการติดต่อสื่อสาร สอดคล้องกับ ป.อ.ปยุตโต กล่าวว่า คน มีคุณแก่ส่วนรวม (สมาชิกที่ดีของสังคม) มีธรรมคือหลักความประพฤติดังนี้

10.1. มีพรหมวิหารคือธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐ หรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวาง
คุณพรหม 4 อย่าง ต่อไปนี้

10.1.1 เมตตา ความรัก

10.1.2 กรุณา ความสงสาร

10.1.3 มุทิตา ความเบิกบานพลอยยินดี

10.1.4 อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง

10.2 บำเพ็ญการสงเคราะห์ ป.อ.ปยุตโต (2547, หน้า 20) สอดคล้องกับ ระเบียบ
จิตตญาณ เห็นว่าหลักการครองคนนั้น ผู้บริหารจะต้องมีพรหมวิหาร ระเบียบ จิตตญาณ (2547, หน้า
2-3) สอดคล้องกับ ทศนีย์ น้อยวงศ์ และร้อยเอกหญิงมาริดา พรพัฒน์เวทย์ วิจัยพบว่า ธรรมะของนัก
บริหารที่เกี่ยวกับการครองคน ได้แก่ พรหมวิหาร 4 ทศนีย์ น้อยวงศ์ และร้อยเอกหญิงมาริดา
พรพัฒน์เวทย์ (2539, หน้า 95-96)

11. สังคหัตถ์ 4 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม สังคหัตถ์ 4 ในการครองใจคน
ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ สอดคล้องกับ ป.อ.ปยุตโต กล่าวว่า คนมีคุณแก่ส่วนรวม (สมาชิกที่
ดีของสังคม) มีธรรมคือหลักความประพฤติดังนี้

11.1 มีพรหมวิหาร

11.2 บำเพ็ญการสงเคราะห์ คือ ปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ หรือธรรมเครื่องยึด
เหนี่ยวใจคนและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี ที่เรียกว่า สังคหัตถ์ 4 ป.อ.ปยุตโต (2547, หน้า 21)
สอดคล้องกับ ทศนีย์ น้อยวงศ์ และร้อยเอกหญิงมาริดา พรพัฒน์เวทย์ วิจัยพบว่า ธรรมะของ
นักบริหารที่เกี่ยวกับการครองคน ได้แก่ สังคหัตถ์ 4 ทศนีย์ น้อยวงศ์ และร้อยเอกหญิงมาริดา
พรพัฒน์เวทย์ (2539, หน้า 97-98)

12. อธิษฐานธรรม 4 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม อธิษฐานธรรม 4 ในการครองใจ
คน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ สอดคล้องกับ ป.อ.ปยุตโต กล่าวว่า คนมีชีวิตอยู่อย่างมั่นใจ
เป็นอยู่อย่างผู้มีชัย ประสบผลสำเร็จในการดำเนินชีวิต คนผู้นั้นเป็นผู้ได้เข้าถึงจุดหมายแห่งการมี
ชีวิต และดำเนินชีวิตของตนตามหลัก อธิษฐานธรรม 4 ประการ ป.อ.ปยุตโต (2547, หน้า 34)

13. อิทธิบาท 4 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม อิทธิบาท 4 ในการครองใจคน
ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการสร้างแรงจูงใจ สอดคล้องกับ วรภัทร์ ภูเจริญ ที่กล่าวว่า ทาง
พระพุทธศาสนาสอนว่างานใด ๆ จะสำเร็จได้ก็ต้องมี อิทธิบาท 4 ฉันทะ คือ ชอบทำ วิริยะ คือ
ขยันทำ จิตตะ คือ ตั้งใจทำ และวิมังสา คือ ฉลาดในการทำ PDCA (Plan do check action) หรือใช้
หลักการ สุ จิ ปุ ลิ (ฟัง คิด ถาม เขียน) วรภัทร์ ภูเจริญ (2548, หน้า 228-233) สอดคล้องกับ ป.อ.ปยุต
โต กล่าวว่า คนประสบความสำเร็จ (ชีวิตที่ก้าวหน้าและสำเร็จ) ฟังปฏิบัติตามหลักอิทธิบาท 4

ป.อ.ปยุตโต (2547, หน้า 37) สอดคล้องกับ ทศนีย์ น้อยวงศ์ และร้อยเอกหญิงมาริดา พรพัฒน์เวที วิจัยพบว่า ธรรมชาติของนักบริหารที่เกี่ยวกับการครองคน ได้แก่ อิทธิบาท 4 ทศนีย์ น้อยวงศ์ และร้อยเอกหญิงมาริดา พรพัฒน์เวที (2539, หน้า 99-100)

14. เบญจธรรม หรือเบญจกัลยาณธรรม ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม เบญจธรรม ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ

15. พละ 5 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม พละ 5 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับ ทักษะภาวะผู้นำ

16. กัลยาณมิตรธรรม 7 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม กัลยาณมิตรธรรม 7 ในการ ครองใจคน ประยุกต์ใช้กับภาวะผู้นำ และการสร้างแรงจูงใจ สอดคล้องกับ ป.อ.ปยุตโต กล่าวว่า คน ผู้สั่งสอนหรือให้การศึกษา ผู้ทำหน้าที่สั่งสอนหรือให้การศึกษาผู้อื่น โดยเฉพาะ ครู อาจารย์ พึง ประกอบด้วยคุณสมบัติและประพฤติตามหลัก กัลยาณมิตรธรรม 7 ป.อ.ปยุตโต (2547, หน้า 63-64)

17. สัมปรีติธรรม 7 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม สัมปรีติธรรม 7 ในการครองใจ คน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ สอดคล้องกับ ป.อ.ปยุตโต กล่าวว่า คน สมบูรณ์แบบหรือมนุษย์โดยสมบูรณ์ซึ่งถือได้ว่าเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์ ซึ่งเรียก ได้ว่า เป็นคนเต็มคนผู้สามารถนำหมู่ชนและสังคมไปสู่สันติสุขและความสวัสดิมีธรรมหรือ คุณสมบัติตาม สัมปรีติธรรม 7 ป.อ.ปยุตโต (2547, หน้า 14-16) สอดคล้องกับ ทศนีย์ น้อยวงศ์ และ ร้อยเอกหญิงมาริดา พรพัฒน์เวที วิจัยพบว่า ธรรมชาติของนักบริหารที่เกี่ยวกับการครองคน ได้แก่ สัมปรีติธรรม 7 ทศนีย์ น้อยวงศ์ และร้อยเอกหญิงมาริดา พรพัฒน์เวที (2539, หน้า 92-93) สอดคล้องกับ พิเชษฐ อิ่มสุข วิจัยเรื่อง การประเมินศักยภาพตามแนวพุทธของศึกษานิเทศก์ในเขต พื้นที่การศึกษาลพบุรีเขต 1 พบว่า มีคุณสมบัติรู้หลักการจัดการที่ดี สัมปรีติธรรม 7 ในระดับ ค่อนข้างมาก พิเชษฐ อิ่มสุข (2547, หน้า 85)

18. อปรีหานิยธรรม 7 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม อปรีหานิยธรรม 7 ในการครอง ใจคน ประยุกต์ใช้กับภาวะผู้นำ และการบริหารความขัดแย้ง สอดคล้องกับ ป.อ.ปยุตโต กล่าวว่า คน มีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี โดยเฉพาะคนในสังคมประชาธิปไตยพึงรู้หลักและปฏิบัติ ดังนี้

18.1 รู้หลักอภิปไตย คือ รู้หลักความเป็นใหญ่ ที่เรียกว่า อภิปไตย 3

18.2 มีส่วนในการปกครอง โดยปฏิบัติตามหลักการร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกัน ความเสื่อมนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียว ที่เรียกว่า อปรีหานิยธรรม 7 ป.อ.ปยุตโต (2547, หน้า 26)

19. อริยทรัพย์ 7 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม อริยทรัพย์ 7 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ สอดคล้องกับ พิเศษฐ์ อิมสุข วิจัยเรื่อง การประเมินศักยภาพตามแนวพุทธของศึกษานิเทศก์ในเขตพื้นที่การศึกษาลพบุรีเขต 1 พบว่า มีคุณสมบัติของคนดี อริยทรัพย์ 7 ในระดับค่อนข้างมาก พิเศษฐ์ อิมสุข (2547, หน้า 85)

20. ทศพิธราชธรรม 10 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม ทศพิธราชธรรม 10 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการสร้างแรงจูงใจ สอดคล้องกับ พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า “...ธรรมะคือหน้าที่ จงถือเอาธรรมะหรือหน้าที่เป็นที่พึงเกิด จะมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ครอบงำอยู่ในคำว่า หน้าที่ นั่นเอง ในที่นี้ ธรรมะ หมายถึง หน้าที่แห่งการปฏิบัติตาม ทศพิธราชธรรม ซึ่งจะเป็ความถูกต้องที่สุด หน้าที่ที่ทำมาหาเลี้ยงชีพ ก็เป็นหน้าที่หมวดหนึ่ง (การครองงาน) หน้าที่ในการบริหารร่างกายให้เป็นอยู่โดยปกติ นี่ก็เป็นหมวดหนึ่ง (การครองตน) หน้าที่ในการติดต่อกับสังคมรอบด้าน นี่ก็หมวดหนึ่ง (การครองคน) อย่างน้อยก็เป็น 3 หมวด แห่งหน้าที่ก็จะเป็นความปลอดภัย แต่ในที่นี้จะยึดเอาหลัก ทศพิธราชธรรมมาเป็นหลักของการปฏิบัติ ในสิ่งที่เรียกว่า หน้าที่ ถ้าถือธรรมะนี้เป็นหลักแล้ว จะง่ายดายในการที่จะทำหน้าที่ทั้งปวงให้ครบถ้วน พุทธทาสภิกขุ (2530, หน้า 24-25, 205-211)

วราส ประสมสุข และนิพนธ์ กินาวงศ์ (2549-2550, หน้า 79-80) กล่าวว่า หลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารการศึกษาด้านการครองงาน มีองค์ประกอบของหลักพุทธธรรมจำนวน 9 หลักธรรม ดังนี้

1. โยนิโสมนสิการ ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม โยนิโสมนสิการ เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ
2. ธรรมทำให้งาม 2 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม ธรรมทำให้งาม 2 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการติดต่อสื่อสาร
3. ธรรมมีอุปการะมาก 2 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม ธรรมมีอุปการะมาก 2 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ
4. สุจริต 3 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม สุจริต 3 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับภาวะผู้นำ และการสร้างแรงจูงใจ และการตัดสินใจ
5. ฃรวาสาธรรม 4 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม ฃรวาสาธรรม 4 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ
6. สังคหวัตถุ 4 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม สังคหวัตถุ 4 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ

7. อิทธิบาท 4 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม อิทธิบาท 4 เพื่อการครองงาน
ประยุกต์ใช้กับภาวะผู้นำ และการสร้างแรงจูงใจ

8. พลละ 5 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม พลละ 5 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับ
ภาวะผู้นำ

9. สัมปยุตธรรม 7 ผู้บริหารการศึกษาควรมีหลักธรรม สัมปยุตธรรม 7 เพื่อการครอง
งาน ประยุกต์ใช้กับภาวะผู้นำ และการสร้างแรงจูงใจ

บุญชัย จงกลณี (2528, 43) กล่าวว่า หน้าที่และภาระกิจของผู้บริหาร 3 ประการ คือ การ
ครองตน ครองคน และครองงาน ดังนี้

การครองตน

1. ไม่เห็นแก่ได้ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และเสียสละ เห็นประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์
ส่วนตัว
2. ไม่พูดปด ไม่ยุยงให้แตกร้าง ไม่พูดหยาบคาย ไม่พูดเหลวไหล
3. เว้นสิ่งเสพดี มีสติสัมปชัญญะ
4. มีความละเอียดและเกรงกลัวต่อการกระทำความชั่ว
5. รับผิดชอบต่อตนเอง ต่อส่วนรวม ต่อหน้าที่และการกระทำ
6. คำนิ่งถึงฐานะและเศรษฐกิจ คิดก่อนจ่าย ใช้จ่ายที่จ่ายจริง
7. ไม่ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือย หรือตระหนี่ถี่เหนียวจนเกินไป
8. มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย
9. มีความพอดีในการบริโภค และเว้นการฟุ้งส่างที่เกินความสามารถ
10. เพิ่มพูนทรัพย์ด้วยการเก็บและนำไปทำให้เกิดประโยชน์
11. รู้จักใช้ คุดูแลรักษา และบูรณทรัพย์ทั้งของตนและของส่วนรวม
12. วางแผนใช้จ่ายให้รอบครอบ มีสัดส่วนออมไว้ตามสมควร
13. มีความกตัญญูกตเวที
14. เชื้อกฏแห่งกรรม เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
15. ละชั่ว ประพฤติดี ทำจิตใจให้ผ่องใส
16. ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์
17. มีความอดทน อดกลั้น
18. มีความประพฤติในความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเพศ
19. จัดงานโดยใช้จ่ายเท่าที่จำเป็น

การครองคน

1. รู้จักสิทธิและหน้าที่ และละเว้นการให้อิทธิสิทธิ์
2. รับบริการและให้บริการตามลำดับก่อนหลัง
3. สนับสนุนและส่งเสริมเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติตามกฎหมาย
4. ไม่แก้ปัญหาคด้วยวิธีรุนแรงหรือไม่ชอบด้วยระเบียบวินัย
5. ทำหน้าที่พลเมืองดี โดยแจ้งต่อเจ้าหน้าที่ เมื่อรู้เห็นการกระทำผิดระเบียบวินัยและ

กฎหมาย

6. รับผิดชอบและปฏิบัติตามระเบียบวินัยและกฎหมายในฐานะเจ้าหน้าที่
7. ไม่เบียดเบียน ประทุษร้ายต่อคนและสัตว์
8. มีเมตตากรุณา
9. เสริมสร้างความสามัคคีของคนในชาติ

การครองงาน

1. ปฏิบัติงานให้สำเร็จเรียบร้อย ไม่คั่งค้าง
2. ศึกษาหาความรู้อยู่เป็นนิตย์
3. ฝึกฝนตนให้มีความสามารถและชำนาญ
4. ใช้ความรู้ความสามารถของตนให้เต็มที่ ก่อนที่จะขอความร่วมมือจากผู้อื่น
5. มีความเข้มแข็งอดทน ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคและปัญหาทั้งปวง
6. คิดชอบ ทำชอบ และแก้ปัญหาได้
7. ใช้ทรัพยากรและเวลาให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับผู้บริหาร

ความหมายและความสำคัญของการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม

1. พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2535 และพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์ของพระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตฺโต) เกี่ยวกับความหมายของคำว่า

1.1 คุณธรรม (Virtue) หมายถึง สภาพคุณงามความดี และธรรมที่เป็นคุณงามความดี สภาพที่เกื้อกูล

1.2 จริยธรรม (Ethics) หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ กฎศีลธรรม เป็นพฤติกรรมในทางที่ดีงาม ที่แสดงออกจากคุณธรรมที่อยู่ในใจ สามารถที่จะมองเห็นได้และวัดได้

สรุปได้ว่า การพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมจากความหมายดังกล่าวข้างต้น คือ การที่มนุษย์เราประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ตามกฎศีลธรรมที่มีอยู่ภายในตัวของมนุษย์

ราชบัณฑิตยสถาน(2546, หน้า 761) และพระธรรมกิตติวงศ์ (2541, หน้า 8-9) ได้ให้ความหมายของพรหมวิหารว่า เป็นธรรมของพระพรหมหรือของท่านผู้เป็นใหญ่ และคุณธรรมครบถ้วนบริบูรณ์ มี 4 ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

1. เมตตา ความจริงใจ ความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม คุได้จากสีหน้าที่บ่งบอก คือ ยิ้มแย้มแจ่มใส และดูจากการกระทำที่มุ่งหวังให้ผู้อื่นมีดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

2. กรุณา ความสงสาร ความเห็นอกเห็นใจต่อเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก ยามเห็นผู้อื่นมีความลำบากก็ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแสดงออกมาด้วยการเข้าช่วยเหลือเจือจุน ด้วยความเต็มใจเสมอ ในทำนองสุขก็สุขด้วยทุกข์ก็ทุกข์ด้วย

3. มุทิตา ความชื่นชมยินดีในความสำเร็จสมหวังของผู้อื่น ไม่แสดงความอิจฉาริษยาด้วยการทนดูทนเห็นคนที่เขาได้ดีกว่าตัวไม่ได้ คุได้จาก การไปแสดงความไตร่จิตต่อบุคคลอื่นหรือชื่นชมต่อความสำเร็จของผู้อื่น โดยไม่ต้องบังคับใจ

4. อุเบกขา ความวางเฉยในเมื่อไม่อาจจะช่วยเหลือเขาได้ หรือเมื่อผู้อื่นผิดพลาดหรือได้รับความวิบัติ ก็ไม่แสดงอาการสมน้ำหน้า ทับถม ซ้ำเติม เป็นต้น

ดังนั้น พรหมวิหาร 4 จึงเป็นหลักธรรมที่สอนให้ประพฤติปฏิบัติ หรือควบคุม กำกับจิตใจของมนุษย์ให้อยู่กับสังคมในโลปัจจุบัน โดยการแสดงออกในด้านความรัก ความปรารถนาให้ทุกคนมีความสุขและให้มีจิตใจสงสาร ถัดช่วยเหลือทุกคน รวมทั้งสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ รวมถึงด้านจิตใจ พลอยยินดีกับคนที่เขาได้ดีมีความสุข กรอบด้วยอาการที่แสดงออกด้วยความเที่ยงตรงเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียงด้วยรักและชัง ใครทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ผู้ใดมีหลักพรหมวิหาร 4 ผู้นั้นย่อมมีจิตใจสมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ

ไสว มาลาทอง (2542, หน้า 149-156) กล่าวว่า สังคหวัตถุ เป็นคุณธรรมที่เป็นเครื่องประพติดต่อกัน เรียกว่า วัตถุเครื่องสงเคราะห์กัน มี 4 ประการ คือ

1. ทาน การแบ่งปัน วัตถุสิ่งของของตนให้แก่ผู้ที่สมควรให้ หมายความว่า การแบ่งปัน วัตถุสิ่งของที่ตนมีอยู่ ให้แก่ผู้อื่นที่ได้พิจารณาเห็นว่าเป็นผู้เหมาะสมที่จะได้รับการสงเคราะห์ เมื่อเขาได้รับแล้วก็จะได้นำไปใช้ประโยชน์ได้ เป็นการแบ่งปัน โดยที่มิได้หวังสิ่งตอบแทน

2. ปิยวาจา เจริญแต่วาจาหรือถ้อยคำอันไพเราะอ่อนหวาน มี 2 ประเภท คือ

2.1 ไม่ว่าจะเป็นเรื่องปลุกใจให้กล้าหาญ เกิดความมานะพยายาม หรือพูดปลอบใจให้คลายกังวล คลายทุกข์ หรือบรรยายให้เห็นประโยชน์ที่ควรทำ ให้เห็นโทษที่ควรเว้น

2.2 การเจริญที่อ่อนหวานนุ่มนวล ทั้งน้ำเสียงและท่วงทำนองหรือท่วงที กิริยาที่สุภาพเรียบร้อย พูดแต่ถ้อยคำที่อ่อนหวานเหมาะสมแก่ฐานะของบุคคล

3. อรรถจริยา ประพฤติให้เป็นคนมีประโยชน์ต่อผู้อื่น เป็นการอุทิศตนบริการรับใช้ทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นหรือสังคมซึ่งการทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวมนั้นจำเป็นต้องมีความเสียสละ ซึ่งการประพฤติประโยชน์ตามหลักอรรถจริยานั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อการปรับปรุงตัวเอง 2 ประการ คือ

3.1 การทำตนให้เป็นประโยชน์

3.2 การทำสิ่งที่มีประโยชน์แก่กัน

4. สมานัตตตา วางตัวเป็นกลาง เสมอต้นเสมอปลาย ไม่ถือตัว ไม่ลืมหืม ไม่ยกตนข่มท่าน มีจิตใจมั่นคง รู้จักวางตนเหมาะสมแก่ฐานะและสภาวะ รู้จักร่วมสุขร่วมทุกข์กับญาติมิตรและเพื่อนร่วมงาน ไม่เย่อหยิ่งจองก่งเกินตัว

ธรรมข้อนี้ จึงเป็นหลักธรรมที่คอยประสานหรือเหนี่ยวนำห่มุขในองค์การให้เกิดความสามัคคี เพื่อกระทำการกิจตามหน้าที่ของแต่ละคนจนประสบความสำเร็จ และยังเป็นหลักธรรมที่ทำให้คนทั่วไปเกิดความชื่นชอบและชื่นชมผู้ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าว

ป.อ.ปยุตโต (2540, หน้า 244-245) กล่าวว่า สัปปริสธรรม คือ ธรรมที่เป็นคุณสมบัติของคนดีหรือธรรมของสัตบุรุษ มี 7 ประการ ดังนี้

1. ชัมมัญญตา ความเป็นผู้รู้จักธรรม รู้หลักหรือรู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมตา รู้กฎแห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล

2. อุตถัญญตา ความเป็นผู้รู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมายหรือรู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ

3. อุตถัญญตา ความเป็นผู้รู้จักตน คือ รู้ว่าเรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสมและรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

4. มัตถัญญตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ศึกษารู้จักประมาณในการรับ และบริโภคปัจจัยสี่ ศึกษารู้จักประมาณในการใช้จ่าย โภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

5. กาลัญญตา ความเป็นผู้รู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสม เป็นต้น

6. ปรึสัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้น ๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิริยาอย่างไร จะต้องพูดอย่างไร ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างไร เป็นต้น

7. บุคคลสัญญาตา หรือ บุคคลปโรปรัชญาตา ความเป็นผู้รู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่าโดยอชยาสัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ขกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น

ดังนั้น ผู้บริหารหรือผู้นำควรมีหลักสัปปริสธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เป็นคุณสมบัติและเป็นข้อปฏิบัติที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลใดก็ตามที่มีหรือประพฤติปฏิบัติหลักธรรมดังกล่าวอยู่ ย่อมเป็นคนดีหรือเป็นผู้เจริญเหมาะสมที่จะเป็นผู้นำหรือผู้บริหารในองค์กรต่าง ๆ ได้

ไสว มาลาทอง (2542, หน้า 163) กล่าวถึงผู้บริหาร นักปกครองผู้หวังความเจริญแก่หมู่คณะและประเทศชาติ ถึงยึดถือปธานิยธรรมเป็นหลักในการบริหารหรือปกครอง ซึ่ง พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต, 2547, หน้า 26) ได้เสนอรายละเอียดไว้ดังนี้

1. หมั่นประชุมกันเนื่องนิคย พบปะปรึกษาหารือกิจการงาน (ที่พึงรับผิดชอบตามระดับของตน) โดยสม่ำเสมอ
2. พร้อมเพื่งกันประชุม พร้อมเพื่งกันเลิกประชุม พร้อมเพื่งกันทำกิจทั้งหลายที่พึงทำ
3. ไม่ถืออำนาจใครต่อความสะดวก บัญญัติวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ อันมิได้ตกลงบัญญัติวางไว้ และไม่เหยียบย่ำล้มล้างสิ่งที่ตกลงวางบัญญัติกันไว้ ถือปฏิบัติมั่นอยู่ในบทบัญญัติใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมเนียม
4. ท่านผู้ใดเป็นผู้ใหญ่มีประสบการณ์ยาวนาน ให้เกียรติเคารพนับถือท่านเหล่านั้น มองเห็นความสำคัญแห่งถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันพึงรับฟัง
5. ให้เกียรติและคุ้มครองกุลสตรี มิให้มีการข่มเหงรังแก
6. เคารพสักการะบูชาเจดีย์ ปุชณียสถาน และปุชณียวัตถุตลอดจนถึงอนุสาวรีย์ต่าง ๆ อันเป็นเครื่องเตือนความทรงจำ ระวังให้ทำดี และเป็นทีรวมใจของหมู่ชน ไม่ละเลยพิธีเคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานเหล่านั้นตามประเพณี
7. จัดให้ความอารักขา บำรุง คุ้มครอง อันชอบธรรมแก่บรรพชิตผู้ทรงศีลทรงธรรมเป็นหลักใจและเป็นดังอย่างทางศีลธรรมของประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก ซึ่งหลักอปธานิยธรรม เป็นหลักธรรมที่ผู้บริหารหรือผู้นำควรนำไปประพฤติปฏิบัติ และรักษาไว้ให้นานตราบที่ยังคงทำหน้าที่หรือมีบทบาทเป็นผู้นำหรือผู้บริหาร ด้วยเป็นหลักธรรมที่จะทำให้เกิดความเจริญต่อชุมชน สังคม และประเทศชาติ สืบต่อไป

ชัยวัฒน์ ชนมวาทุณโน (2539, หน้า 60-62) และนเรศร์ จิตรักษ์ (2539, หน้า 159-160) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติหรือคุณธรรมของผู้บริหารไว้คล้ายกัน ดังนี้

1. ทมา มีความเข้มแข็งอดทน ผู้บริหารต้องมีบุคลิกลักษณะอดทน อดกลั้น ยิ้มแย้มแจ่มใส กล้าได้กล้าเสีย ไม่หวั่นต่ออุปสรรคภัยใด ๆ ทั้งสิ้น
2. ซาคริยะ มีความระมัดระวัง ตื่นตัว ไหวทันต่อเหตุการณ์ สถานการณ์ มีสัญชาตญาณตื่นตัว มีสายตาระเบิด มองได้รอบด้าน เห็นการณ์ไกล รู้เหตุเภทภัยที่กำลังจะเกิดขึ้น ไม่ผลอเรือเลนเล่อ
3. อุภูฐานะ มีความขยันหมั่นเพียร ไม่ท้อถอย ไม่ท้อแท้ มีจิตใจมั่นคงแน่วแน่
4. สังวิภาวะ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รู้จักแบ่งงาน กระจายอำนาจให้ผู้ร่วมงาน
5. ทยา มีความเอ็นดู มีเมตตากรุณาต่อผู้อื่น ไม่โหดร้ายใจอำมหิต มีน้ำใจต่อเพื่อนร่วมงาน ยกย่องชมเชย ให้กำลังใจแก่ลูกน้อง สร้างสวัสดิการให้เกิดความอุ่นใจแก่ลูกน้อง และเขียนถามข่าวคราวเรื่องทุกข์ยาก
6. อิกขนา หมั่นตรวจตรา ตรวจสอบ ติดตามผลงานหรือการทำงานของผู้ใต้บังคับบัญชา พานไปใกล้ชิดกับงานที่รับผิดชอบ

อรุณ รักรธรรม (2527, หน้า 376-384) กล่าวว่า หลักธรรมของทุกศาสนาย่อมมีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือ สอนให้ทุกคนเป็นคนดี มีศีลธรรม คุณธรรม ละเว้นจากการประพฤตินิสัยที่ชั่ว ให้ทำความดี มีใจเมตตา กรุณาต่อกัน ไม่เบียดเบียนกัน แต่วิธีการที่จะให้บรรลุผลดังกล่าวได้ย่อมจะแตกต่างกันออกไปตามแต่วิธีการปฏิบัติ หลักธรรมของพระพุทธศาสนาสามารถนำมาเป็นหลักในการดำรงชีพ โดยเฉพาะในการบริหารงานเพื่อจะได้ประพฤติปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธศาสนาในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลอีกทั้งเน้นในเรื่องการใช้สติปัญญาและเหตุผล และเมื่อปฏิบัติแล้วย่อมก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างมนุษย์และเป็นแบบอย่างที่ดีในสังคม

การพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหาร

ประภาศรี สีหอำไพ (2540 อ้างถึงใน ชนเศรษฐ จำปางาม, 2543, หน้า 234) ได้กล่าวถึงแนวคิดในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม (Moral Progress) ไว้ว่า การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนั้น ควรปลูกฝังไว้ในจิตสำนึก เป็นสัญชาตญาณที่สร้างพฤติกรรมให้สามารถแก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้า ตัดสินใจที่จะเลือกพฤติกรรมปฏิบัติเป็นมาตรฐานความประพฤติที่ดีงาม สร้างคุณภาพและคุณลักษณะทางบุคคลให้กระทำความดี ละเว้นความชั่ว สร้างสภาพแวดล้อมที่สงบและมีหลักแห่งการดำรงชีวิตอันประเสริฐ การพัฒนาจึงสามารถทำได้ตามขั้นตอนดังนี้

1. การยอมรับความแตกต่างระหว่างความดีกับความชั่ว (Differentiation) ตระหนักว่าความดีเป็นสิ่งที่ไม่ทำให้ผู้อื่นและตนเองเดือดร้อน คนดียอมเป็นที่ชื่นชมยกย่อง เป็นสิ่งที่นำความสุขมาให้ ในทางตรงกันข้าม ความชั่วเป็นสิ่งที่นำความทุกข์กังวลใจมาให้

2. ใช้หลักการสากลในการพิจารณา สามารถนำเกณฑ์ แยกแยะความดีงาม กำหนดเป็นกฎคุณธรรม ให้เป็นที่ยอมรับทั่วไป เป็นการประยุกต์ระบบคุณธรรมขึ้นมาใช้อย่างกว้างขวางจนเป็นหลักการสากล (Universalization)

3. ความเข้าใจในคุณธรรม ซึมซาบอยู่ในจิตใจ เมื่อมีเหตุการณ์หรือความปรารถนาสามารถตัดสินใจเลือกประพฤติอยู่ในขอบเขตของความถูกต้อง สร้างค่านิยมที่เสริมสร้างคุณธรรมด้วยความเข้าใจที่ถูกต้อง (Comprehensiveness)

4. ความต่อเนื่องสัมพันธ์ของระบบที่เสริมสร้างคุณภาพ มีแก่นสารที่เป็นหลักชัดเจน มีสัมพันธ์ภาพติดต่อกันเป็นลำดับ (Coherence)

5. เมื่อเลือกปฏิบัติสิ่งใดแล้วสามารถแยกแยะได้ว่า ตนเองได้กระทำความดีตามที่เข้าใจสถานะของคุณงามความดีได้มากน้อยเพียงไร วิเคราะห์การกระทำของตนเองได้ (Criticism)

6. การตัดสินคุณธรรม (Justification) สามารถอธิบายและมีเหตุผลพิสูจน์ได้ว่า เป็นสิ่งที่สังคมยอมรับ

แนวทางการบริหารการพัฒนาได้ให้ความสำคัญของการแสวงหาค่านิยมที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศ ซึ่งหนึ่งในค่านิยมนั้นก็คือการมีคุณธรรมจริยธรรมของผู้บริหาร (Differentiation) อันสอดคล้องกับข้อเสนอของ ดวงเดือน พันธุมนาวิน (Differentiation) ที่กล่าวว่าผู้บริหารนั้นอยู่ในฐานะสำคัญในการพัฒนาจริยธรรมของผู้ใต้บังคับบัญชา นั้นแสดงว่าเขากำลังทำลายจริยธรรมของลูกน้องไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้เพราะผู้บริหารสามารถให้คุณให้โทษได้ด้วยวิธีการต่าง ๆ หากการให้คุณให้โทษไม่เป็นไปตามหลักคุณธรรมจริยธรรม ก็จะทำให้เกิดผลเสียต่อจิตใจและพฤติกรรมในการทำงานอีกด้วย นอกจากนี้ ลูกน้องยังชอบเลียนแบบผู้ที่เห็นหน้าและมนุษย์ก็ชอบที่จะเลียนแบบผู้มีอำนาจ รวมทั้งมีความต้องการที่จะให้ผู้บริหาร ส่งเสริมสนับสนุนการทำงานของตนเอง พร้อมทั้งสร้างสภาพความเป็นธรรมและความสมดุลในหน่วยงานให้เกิดขึ้นด้วย นอกจากนี้แล้วสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (Differentiation) ได้ให้ข้อคิดถึงการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหารว่ามีความสำคัญ เป็นสิ่งที่จำเป็นเพราะในการบริหารงานด้วยคุณธรรมนั้นจะทำให้เป็นที่เคารพยกย่องนับถือแก่ผู้ร่วมงาน ทำให้การบริหารงานดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย ทำให้ทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข ดังนั้นผู้บริหารจึงควรทำตัวให้เป็นแบบอย่างที่ดี ด้วยการประพฤติปฏิบัติภายใต้กรอบของ คุณงามความดีตามหลักพุทธศาสนา

ชนเศรษฐี จำปางาม (2543, หน้า 17) กล่าวว่า คุณธรรมและจริยธรรม หมายถึง คุณงามความดีของบุคคล ที่กระทำไปด้วยความสำนึกในจิตใจ โดยได้ยึดถือจนเป็นความเคยชิน อันเป็นคุณลักษณะ หรือพฤติกรรมที่ดีงาม เป็นที่ยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงามของตนเอง ผู้อื่น และสังคม

สมใจ เขียวสด (2534, หน้า 21) กล่าวถึงคุณธรรมและจริยธรรมว่า คุณธรรมและจริยธรรมมีความสัมพันธ์กันมาก กล่าวคือ คุณธรรมเป็นความดีที่มีลักษณะเป็นนามธรรมซึ่งสะสมอยู่ในจิตใจ ส่วนจริยธรรมเป็นความประพฤติที่ดี ซึ่งแสดงออกให้เห็นเป็นรูปธรรมหรือสังเกตได้ ซึ่งเป็นไปตามปทัสถานของสังคม และเป็นไปตามความสำนึกในจิตใจ สิ่งว่าควรทำเพราะเป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นสิ่งที่ถูกต้อง ไม่ใช่กระทำเพราะมีกฎระเบียบหรือสถานะอื่นใดมาบีบบังคับ

วศิน อินทสระ (2539, หน้า 8-9) กล่าวว่า คุณธรรมและจริยธรรม คือ สิ่งที่เป็นความดีควรประพฤติปฏิบัติ ซึ่งจะนำความสุข ความเจริญ ความมั่นคงมาสู่ประเทศชาติ สังคม และบุคคล คุณธรรมและจริยธรรมที่สำคัญ ๆ มีดังต่อไปนี้

1. ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ประเทศชาตินับว่ามีพระคุณอย่างมหาศาล เพราะเป็นสถานที่ที่เราทุกคนอยู่อาศัยอย่างผาสุกตั้งแต่เกิดจนตาย ให้เราได้ประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิต ให้เราได้ภาคภูมิใจในเกียรติและศักดิ์ศรีที่มีชาติเป็นของตนเอง ไม่เป็นทาสใคร เราต้องมีความซื่อสัตย์ต่อชาติ รักและหวงแหน ขอมสละเลือดเนื้อและชีวิตเพื่อให้ชาติเป็นเอกราชสืบไป ป้องกันมิให้ผู้ใดมาทำลายปกป้องชื่อเสียงไม่ให้ใครมาดูแคลนและประทุพติตนให้ถูกต้องตามกฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติบ้านเมือง

ศาสนาเป็นที่พึ่งทางกายและทางใจ ทำให้มนุษย์ดำรงชีพร่วมกันในสังคมอย่างมีสันติสุข รักใคร่กลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เรามีหน้าที่ทำนุบำรุงพระศาสนาให้มั่นคงสถาพรสืบต่อไป ด้วยการปฏิบัติตามคำสั่งสอนขององค์พระศาสดา สร้างและบูรณะศาสนสถาน พิธีกรรม และปฏิบัติธรรมอยู่เป็นนิตย์ ประพฤติต่อผู้อื่น โดยสุจริตทั้งกาย วาจา และใจ

พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมของชาวไทยทั้งชาติ ทรงเป็นผู้นำและผู้ปกป้องชาติและศาสนา ทรงบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎรด้วยความเสียสละในทุก ๆ ด้าน เราต้องเทิดทูนพระองค์ไว้สูงสุดและสนองพระเดชพระคุณอย่างเต็มความสามารถ ประพฤติตนเป็นคนดีไม่เป็นภาระแก่พระองค์ และถ้ามีความจำเป็นแม้ชีวิตของเราเองก็สามารถจะถวายเป็นราชพลีได้ เพื่อความเป็นปึกแผ่นและยั่งยืนของสถาบันพระมหากษัตริย์

2. ความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ หมายถึง การปฏิบัติกิจการงานของตนเอง และที่ได้รับมอบหมายด้วยความมานะพยายาม อุทิศกำลังกาย กำลังใจจนสุดความสามารถ ไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย จนงานประสบความสำเร็จตรงตามเวลา บังเกิดผลดีแก่ตนเองและส่วนรวม ทั้งนี้รวมไปถึงการรับผิดชอบเมื่องานล้มเหลว พยายามแก้ไขปัญหาและอุปสรรคโดยไม่เกี่ยงงอนผู้อื่น

3. ความมีระเบียบวินัย หมายถึง การเป็นผู้รู้และปฏิบัติตามแบบแผนที่ตนเอง ครอบครัวยุติธรรมกำหนดไว้ โดยจะปฏิเสธไม่รับรู้กฎเกณฑ์หรือกติกาต่าง ๆ ของสังคมไม่ได้ คุณธรรมในข้อนี้ต้องใช้เวลาปลูกฝังเป็นเวลานาน และต้องปฏิบัติสม่ำเสมอ จนเกิดความเคยชิน ความมีระเบียบวินัย ช่วยให้สังคมเป็นระเบียบเรียบร้อย บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุขและเจริญรุ่งเรือง

4. ความซื่อสัตย์ หมายถึง การปฏิบัติทางกาย วาจา ใจ ที่ตรงไปตรงมา ไม่แสดงความคดโกง ไม่หลอกลวง ไม่เอาเปรียบผู้อื่น ลั่นวาจาว่าจะทำงานสิ่งใดก็ต้องทำให้สำเร็จไปด้วยดี ไม่กลับกลอก มีความจริงใจต่อกัน เป็นที่ไว้วางใจของคนทั่วไป

5. ความเสียสละ หมายถึง การปฏิบัติตนโดยอุทิศกำลังกาย กำลังทรัพย์ กำลังปัญญา เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นและสังคม ด้วยความตั้งใจจริง มีเจตนาที่บริสุทธิ์ คุณธรรมข้อนี้เป็นการสะสมบารมีให้แก่ตนเอง จะมีคนรักใคร่ ไว้วางใจ เป็นที่ยกย่องของสังคม ผู้คนเคารพนับถือ

6. ความอดทน หมายถึง ความเป็นผู้มีจิตใจเข้มแข็ง ไม่ท้อถอยต่ออุปสรรคใด ๆ มุ่งมั่นที่จะทำงานให้บังเกิดผลดีโดยไม่ให้ผู้อื่นเดือดร้อน ความอดทนมี 4 ลักษณะ คือ

6.1 อดทนต่อความยากลำบาก เจ็บป่วยได้รับทุกขเวทนามาก็ไม่แสดงอาการจนเกินกว่าเหตุ

6.2 อดทนต่อการตรากตรำทำงาน ไม่ทอดทิ้งงาน พินฝ่าอุปสรรคจนประสบผลสำเร็จ

6.3 อดทนต่อความเจ็บใจ ไม่แสดงความโกรธ ไม่อาฆาตพยาบาท อดทนต่อคำเสียดสี

6.4 อดทนต่อกิเลส คือ ไม่อยากได้ของผู้อื่นจนเกิดทุกข์ ไม่ได้ตอบคนที่ทำให้เราโกรธ และไม่ลุ่มหลงในสิ่งที่จะพาเราไปพบกับความเสื่อมเสีย

7. การไม่ทำบาป หมายถึง การงดเว้นจากความที่ชั่วร้ายหรือสร้างความเดือดร้อนให้ผู้อื่น ซึ่งจะช่วยให้จิตใจหุดห่อเศร้าหมอง ความชั่วร้ายมี 3 ประการ

7.1 ทางกาย เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ทูลจริต ไม่ลักขโมย ไม่ผิดประเวณี

7.2 ทางวาจา เช่น ไม่โกหก ไม่กล่าวถ้อยคำหาญคาย ไม่ใส่ร้าย ไม่พูดเพื่อเจ้า

7.3 ทางใจ เช่น ไม่คิดเนรคุณ ไม่คิดอาฆาต ไม่คิดอยากได้

8. ความสามัคคี หมายถึง การที่ทุกคนมีความพร้อมกาย พร้อมใจ และพร้อมความคิด เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีจุดหมายที่จะปฏิบัติงานให้สำเร็จ โดยไม่มีการเกี่ยงงอนหรือชิงดีชิงเด่นกัน

ทุกคนมุ่งที่จะให้สังคมและประเทศชาติเจริญรุ่งเรือง ความรักใคร่กลมเกลียวกันด้วยความจริงใจ ความไม่เห็นแก่ตัว การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย ก็หมายถึงความสามัคคีด้วย

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (2534, หน้า 105-107) กล่าวถึงคุณธรรมและจริยธรรมด้านต่าง ๆ ของผู้บริหาร ดังนี้

1. คุณธรรมและจริยธรรมต่อวิชาชีพการบริหารการศึกษา มีดังนี้
 - 1.1 หลีกเลี่ยงการกระทำใด ๆ ที่เป็นการทุจริตต่อหน้าที่หรือการใช้ตำแหน่งหน้าที่เพื่อรับอามิสสินจ้าง หรือผลประโยชน์ของตนเองและพวกพ้อง
 - 1.2 รักษาผลประโยชน์ของเยาวชน ของทางราชการและสังคม
 - 1.3 ส่งเสริมความสามัคคีของหมู่คณะและป้องกันการขัดแย้งหรือแตกแยกกันของบุคลากรในสถานศึกษา
2. คุณธรรมและจรรยาบรรณต่อเพื่อนร่วมงาน แยกเป็น 3 ระดับ คือ
 - 2.1 ผู้บังคับบัญชา
 - 2.1.1 ละเว้นการประพฤติปฏิบัติเพื่อการประจบหรือตามใจผู้บังคับบัญชาในทางมิชอบ
 - 2.2 เพื่อนร่วมงานระดับเดียวกัน
 - 2.2.1 ให้ความร่วมมือ และประสานการปฏิบัติงานให้เกิดผลดี เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่กำหนดไว้
 - 2.2.2 ยกย่องให้เกียรติ และยอมรับเพื่อนร่วมงาน
 - 2.2.3 ไม่โอ้อวดว่าตนมีความรู้ มีความสามารถเหนือกว่าผู้อื่น
 - 2.2.4 ให้การสนับสนุนเพื่อนร่วมงานให้มีโอกาสก้าวหน้าในหน้าที่การงาน
 - 2.3 ผู้ใต้บังคับบัญชา
 - 2.3.1 สร้างบรรยากาศในสถานศึกษาให้บุคลากรทุกระดับมีความรู้สึกร่วมกันเสมอภาค และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
 - 2.3.2 ปฏิบัติต่อผู้ใต้บังคับบัญชาด้วยความเป็นมิตรอย่างสม่ำเสมอ โดยยึดหลักพรหมวิหารธรรม
 - 2.3.3 สงเคราะห์เกื้อกูลผู้ใต้บังคับบัญชาให้มีความสุขในการทำงาน และร่วมกันทำงานอย่างเต็มความสามารถ
 - 2.3.4 สร้างความรัก ความศรัทธา แก่ผู้ใต้บังคับบัญชาโดยปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี
 - 2.3.5 ให้เกียรติ ให้ความไว้วางใจ แก่ผู้ใต้บังคับบัญชาด้วยความจริงใจ

2.3.6 ยกย่องชมเชย หรือให้รางวัลแก่ผู้ได้บังคับบัญชาเมื่อปฏิบัติงานได้ผลดียิ่ง ถูกต้อง และเกิดผลดี

2.3.7 สร้างจิตสำนึกของบุคลากรในสถานศึกษาให้มีความรับผิดชอบและผูกพันต่อสถานศึกษาร่วมกัน

2.3.8 ระมัดระวังในการใช้คำพูดด้วยจิตสำนึกที่จะไม่ก่อให้เกิดความเสื่อมเสีย หรือทำลายผู้ได้บังคับบัญชา

2.3.9 ไม่อาฆาตพยาบาท หรือกลั่นแกล้งผู้ได้บังคับบัญชา

2.3.10 เป็นที่พึ่งแก่ผู้ได้บังคับบัญชา เมื่อมีข้อผิดพลาดอันเนื่องมาจากเหตุสุดวิสัยใดๆ ก็พร้อมที่จะให้อภัยและช่วยชี้แนะทางแก้ไขไม่ทอดทิ้ง

2.3.11 ส่งเสริมพัฒนาผู้ได้บังคับบัญชาให้มีความรู้ความสามารถสูงขึ้น และมีความมั่นใจในการทำงาน โดยเปิดโอกาสให้ได้ศึกษาและฝึกฝนอย่างไม่เลือกที่รักมักที่ชัง

2.3.12 ตอบแทนสนับสนุนคนดีมีความสามารถ และพัฒนาผู้ที่ย่อหย่อนต่อหน้าที่

สมเด็จพระวันรัต (2511, หน้า 34-42) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับหลักจริยธรรมเพื่อความก้าวหน้าในชีวิตของผู้มีอาชีพข้าราชการ ว่า ข้าราชการ คือ ผู้ปฏิบัติราชการต่างพระเนตรพระกรรณของพระเจ้าแผ่นดิน หรือผู้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อให้ประชาชนได้รับความพึงพอใจและยินดี เพื่อความเจริญรุ่งเรืองในหน้าที่ที่ตนได้รับมอบหมาย ข้าราชการที่ดีจะต้องมีจริยธรรม 90 ข้อ ดังต่อไปนี้

1. จงแสดงความสามารถให้ปรากฏ
2. อย่ากล้าจนเกินพอดี
3. อย่าขลาดจนเสียราชการ
4. อย่าประมาท ให้ระมัดระวังอยู่เป็นนิตย์
5. ต้องมีคุณสมบัติทั้งความประพฤติ ความรู้ ความสะอาด ในการปฏิบัติงานให้เป็นที่ไว้วางใจได้
6. รักษาความลับราชการเท่าชีวิต (อย่าให้เกิดการระแวงสงสัย)
7. พึงปฏิบัติหน้าที่ด้วยความสุจริตใจ
8. พึงปฏิบัติหน้าที่ให้สำเร็จโดยเที่ยงธรรม
9. ต้องฉลาดในหน้าที่ราชการใหญ่น้อยทุกอย่าง
10. ต้องกล้าหาญในการสั่งงานไม่หวาดหวั่นต่อหน้าที่ที่เกิดขึ้นทุกขณะ มีความสามารถปฏิบัติหน้าที่ให้สำเร็จได้โดยฉับพลัน

11. ให้รู้จักลดตัวเมื่อติดตามไปกับผู้ใหญ่ (อย่าเดินบนลาดพระบาท แม้อนุญาตก็ไม่บังควร)

12. อย่าใช้สอยสมบัติทัดเทียมผู้ใหญ่
13. ควรเดินตามหลังผู้ใหญ่ (ยกเว้นในกรณีนำทาง)
14. ควรปฏิบัติให้ดูต่ำกว่าผู้ใหญ่ (อย่าให้เกินหน้าผู้ใหญ่)
15. เสื้อผ้า เครื่องประดับ อย่าใช้ทัดเทียมผู้ใหญ่
16. อากัปกิริยา และการพูดจาควรระมัดระวัง อย่าให้กำเริบ
17. อย่าล้อเลียนผู้ใหญ่ ให้รู้จักลดตัว (ไม่ตีตนเสมอ)
18. ในขณะที่ผู้ใหญ่เล่น (พักผ่อน) หากมีสตรีฝ่ายในอยู่ อย่าทอดสนิท
19. อย่าเป็นคนฟุ้งซ่าน
20. อย่าแสดงอาการของคนพอง (เบ่ง)
21. อย่าคะนองกาย วาจา ให้เสียดริยาข้าราชการ
22. ต้องรู้จักรักษาวินัยของข้าราชการ
23. ต้องรู้จักระวังมิให้เกิดราคะในหน้าที่ราชการ
24. อย่าปราศรัยและเล่นหัวกับสตรีฝ่ายในของผู้ใหญ่
25. อย่าลืกลอบเบิกของหลวงไปใช้ส่วนตัว
26. อย่าหลับนอนและเกียจคร้านในเวลาราชการ
27. อย่าปล่อยให้หน้าที่ราชการเสียหาย
28. อย่าดื่มสุราจนเมามาย ทำให้ขายหน้าผู้บังคับบัญชา
29. อย่าเบียดเบียนสัตว์ที่ผู้ใหญ่ให้อภัย
30. อย่าตีเสมอผู้ใหญ่ในทุกกรณี (แม้เพียงที่นั่ง ที่นอน เป็นต้น)
31. ต้องเข้าใจหน้าที่ราชการโดยรอบด้าน
32. ต้องมีไหวพริบในภาคปฏิบัติอันเนื่องด้วยผู้ใหญ่
33. อย่าห่างเหินผู้ใหญ่เกินไป และอย่าใกล้ผู้ใหญ่เกินไป
34. อย่าชะล่าใจว่าผู้ใหญ่คือเพื่อน
35. เมื่อผู้ใหญ่ยกย่องในระดับ “ราชบัณฑิต” หรือ “ที่ปรึกษา” อย่าชะล่าใจ และหลงคิดว่ายิ่งใหญ่เป็นอันขาด ภัยจะตามมา
36. เมื่อได้รับความไว้วางใจเป็นฝ่ายในมากเพียงไร ให้มีสติดำรงตนให้รอบคอบอย่าประมาทแม้แต่น้อย
37. อย่าเพ็ดทูลคุณหรือโทษผู้ใกล้ชิดผู้ใหญ่

38. อย่าขัดหรือตัดตากของเพื่อนร่วมงาน
39. ต้องรู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาว
40. ไม่ควรพูดให้เสียราชการงานเมือง
41. อย่ามักใหญ่ เห็นแก่ได้จนเกินไป
42. ไม่พูดจาแบบหาเรื่อง จงพูดเฉพาะที่เป็นประโยชน์
43. อย่าเบียดบังราชการ โดยใช้จ่ายให้ฟุ่มเฟือย
44. ฟังสอดส่องและดูแลรักษาหน้าที่ราชการ ไม่ให้ผิดต่อจารีตประเพณี
45. ต้องกล้าที่จะเผชิญกับอุปสรรค และสามารถแก้ไขข้อขัดข้องได้
46. ไม่ควรมัวเมาเรื่องเพศจนเกินไป จนทำให้เสียงานในหน้าที่
47. ควรเพิ่มพูนปัญญาในการปฏิบัติงาน สมรรถภาพจะสูงขึ้น
48. อย่าพูดมาก นิ่งเสียเลยก็ไม่ชอบ ให้พูดพอประมาณ ไม่พรั้งเพรื่อ
49. ต้องอดทน ไม่เป็นคนฉุนเฉียวโกรธง่าย
50. อย่าพูดกระทบกระเทียบเปรียบเปรยให้เป็นที่รำคาญแก่ผู้อื่น
51. ให้รักษาสัจจะ
52. ให้ระวังถ้อยคำ
53. เป็นคนละเอียด สุขุม
54. พูดแต่ถ้อยคำนุ่มนวลควรดื่มไว้ใจ
55. ไม่เป็นคนขี้เหนียว ส่อเสียด ไม่สร้างความบาดหมางแก่เพื่อนฝูง
56. ไม่พูดเพื่อเจือ ไม่ทำตนเป็นคนเหลวไหล
57. ต้องบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดาให้ผาสุก
58. ผู้ใหญ่ในสกุลจะต้องเกื้อหนุนนบนอบให้ชอบธรรม
59. มีหิริโอตตปละ เป็นกัลยาณชน
60. มีมโนธรรมสูง พร้อมทั้งประพฤติตนให้เป็นแบบอย่างด้วย
61. ต้องมีอาจารย์สมบัตินี้ได้รับการฝึกหัดไว้อย่างดี
62. ต้องมีศิลปวิทยา และมีความสามารถในหน้าที่
63. รู้จักข่มใจ ไม่ทำตนให้วิปริต เพราะขาดสังวรต่อหน้าที่
64. มีความสามารถด้านวิชาการและจริยธรรม
65. เป็นผู้คงเส้นคงวา ไม่แปรผันในคราวมีสมบัติและวิบัติ
66. มีอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่เย่อหยิ่ง
67. ไม่ประมาทในหน้าที่ราชการ

68. มีความประพฤติสุจริต ไม่มัวหมอง (ไม่คอร์ปชั่น)
69. ขยัน เอาใจใส่ต่อหน้าที่ราชการ
70. ควรปฏิบัติราชการด้วยความอ่อนน้อม เคารพ มีสัมมาคารวะ เรียบร้อยทั้งกายและวาจา ให้ผู้มาติดต่อมีความสุข
71. ฟังปฏิบัติให้ดีเยี่ยมในราชการอันเนื่องด้วย “วงการทูต” ระหว่างประเทศ เรื่อง “ลับสุดยอด” ต้องเข้าใจ และเอาใจใส่อย่างดี
72. ฟังเข้าสมาคมโดยเคารพ แม้ในสมณะ ชิพราหณ์ผู้มีศีล ทาน บริจาค ที่เคยปฏิบัติ ฟังรักษาไว้มิให้เสื่อมคลาย แม้ในพวกวณิก
73. ฟังสอดส่องให้ตระหนักในหน้าที่ราชการ
74. มีความสุขุมรอบคอบไม่บกพร่อง
75. มีความฉลาดหลักแหลมในหน้าที่ราชการ ให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย
76. รู้กาล รู้สมัย ว่าควรจะทำปฏิบัติอย่างไร
77. ปฏิบัติราชการให้สำเร็จทันกาล ทันสมัยนั้น ๆ
78. ไม่ตั้งอยู่ในฐานะที่ประมาท พร้อมทั้งสอดส่องในหน้าที่ที่จะต้องจัด
79. มีความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้าน ปฏิบัติหน้าที่ให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี
80. ต้องสำรวจเครื่องอุปโภคบริโภคภายในบ้านเรือนให้รู้ไว้ พร้อมทั้งอุปกรณ์ใช้สอยในงานอย่างครบถ้วนมิให้บกพร่อง
81. อย่าเห็นแก่ญาติวงศ์วานที่ไม่ตั้งอยู่ในศีลจาวัตร ไม่ควรยกย่องให้เป็นใหญ่ปกครองหมู่คณะ จะเสียความเป็นธรรมในหน้าที่
82. แม้ทาสหรือกรรมกรที่ตั้งอยู่ในศีลธรรม มีความขยันหมั่นเพียร ควรยกย่องให้ปรากฏ และให้ปกครองหมู่คณะได้
83. ฟังตั้งอยู่ในศีลจาวัตร ไม่อสังข์ อธรรม ไม่ละโมภเห็นแก่ได้
84. ไม่เอาใจออกห่างจากหน้าที่ ประพฤติตามผู้ใหญ่ ไม่เข้ากับคนผิด
85. มีความจงรักภักดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง
86. ต้องรู้จักพระราชนิยม รัฐนิยมของแผ่นดิน และสามารถปฏิบัติให้ถูกต้อง
87. ในบางโอกาสต้องทำงให้เป็น (งไม่เปิ่นเปิ่นใหญ่ยาก)
88. ในบางครั้ง อาจถูกกริ้วกราด ให้มีความอดทน อย่าโกรธตอบ
89. ผู้หวังความเจริญแก่ตน เขายังทำอัญชลีแม่เพียงหมอน้ำและนกกแอ่นลมได้ผู้ใหญ่เหนือหัวซึ่งให้ได้ทั้งคุณและโทษ เราจึงควรสักการะไว้ในที่สูงอย่างแท้จริง

90. จริยธรรมสำหรับข้าราชการ ดังได้บรรยายมานี้ เป็นคุณธรรมน้อมนำประโยชน์ให้ท่านได้รับความโปรดปรานจากผู้ใหญ่ ให้มีความก้าวหน้าในหน้าที่ราชการยิ่ง ๆ ขึ้นไปไม่หยุดยั้ง และจะมีแต่ความสุขโดยส่วนเดียว

ธนเศรษฐ์ จำปางาม (2543, หน้า 45) ได้ศึกษาเกี่ยวกับคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหาร 4 ด้าน คือ

1. คุณธรรมและจริยธรรมต่อวิชาชีพการบริหาร
2. คุณธรรมและจริยธรรมต่อเพื่อนร่วมงาน
3. คุณธรรมและจริยธรรมต่อสังคมและประเทศชาติ
4. คุณธรรมและจริยธรรมต่อตนเอง

ธนเศรษฐ์ จำปางาม (2543, หน้า 101-102) กล่าวว่า แนวทางในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหาร ได้จากกรอบแนวคิดการศึกษาที่ประกอบด้วย ปัญหาทางด้านคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหารตามความคิดเห็นของผู้บริหาร ปัญหาทางด้านคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหารตามความคิดเห็นของบุคลากร ความคาดหวังของบุคลากร โครงสร้างทางการบริหาร พฤติกรรมทางการบริหาร รวมทั้งข้อเสนอจากผู้บริหารหรือผู้มีประสบการณ์ เมื่อวิเคราะห์ผลการศึกษารวมกับปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้น สามารถเสนอแนวทางการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหาร โดยแยกเป็นรายด้านทั้ง 4 ด้าน ดังต่อไปนี้

1. แนวทางการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมต่อวิชาชีพการบริหาร

จากผลการศึกษาพบว่า ปัญหาทางด้านคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหารต่อวิชาชีพการบริหารนั้นเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ ความเชื่อมั่นในตนเองและการกล้าตัดสินใจ การตรงต่อเวลา การมอบหมายงานอย่างเป็นธรรม การประเมินผลการปฏิบัติงาน ประชาธิปไตยในที่ทำงาน ความกระตือรือร้น การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การใช้เวลาราชการให้เกิดประโยชน์ การชวนขววยศึกษาเพิ่มเติม และการประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี ดังนั้น แนวทางในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหารต่อวิชาชีพการบริหาร สามารถทำได้ดังต่อไปนี้

1.1 มอบหมายงานและกระจายอำนาจอย่างเต็มที่ในแนวนอน ด้วยการทำให้สายบังคับบัญชาสั้นลง

1.2 จัดทำภาระงาน (Work load) ของบุคลากรทุกคน

1.3 ให้ผู้ร่วมงานมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ซึ่งอาจจะบริหารงานแบบ MBO (Management by objective) โดยยึดวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายขององค์กรเป็นหลัก ซึ่งจะทำการทุกคนมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางขององค์กรร่วมกัน

1.4 จัดทำคู่มือ ขั้นตอนการปฏิบัติงาน (Quality procedure) และวิธีการปฏิบัติงาน (Work instruction) เพื่อให้ทราบว่าแต่ละงานใครเป็นผู้พิจารณา/อนุมัติ ใช้เวลากี่วัน หรือมีหลักเกณฑ์ในเรื่องที่สำคัญอย่างไร เช่นหลักเกณฑ์การประเมินผลการปฏิบัติงาน ระบบการให้รางวัล การพิจารณาให้ความดีความชอบ เป็นต้น

2. แนวทางการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมต่อเพื่อนร่วมงาน

จากผลการศึกษาพบว่า ปัญหาทางด้านคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหารต่อเพื่อนร่วมงานนั้น เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ การรักษาความลับของเพื่อนร่วมงาน การไว้วางใจซึ่งกันและกัน ความจริงใจ การแบ่งพรรคแบ่งพวก ความรับผิดชอบต่อคำสั่ง การปกป้องเพื่อนร่วมงาน การสร้างบรรยากาศในที่ทำงาน การรับฟังความคิดเห็นของเพื่อนร่วมงาน การเคารพในสิทธิและหน้าที่ของเพื่อนร่วมงาน และการสนับสนุนส่งเสริมเพื่อนร่วมงานให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ ดังนั้นแนวทางในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหารต่อเพื่อนร่วมงานสามารถทำได้ดังนี้

2.1 จัดตั้งหน่วยงานและบุคคลในการทำหน้าที่ รับฟังความคิดเห็นของบุคลากรอย่างเป็นรูปธรรม โดยจะต้องประมวลความคิดเห็นของบุคลากรส่งไปยังผู้บริหารทุกเดือนและให้เปิดเผยความคิดเห็นนั้น ๆ ต่อสาธารณชน

2.2 ส่งเสริมการทำงานเป็นทีม และส่งเสริมบรรยากาศในที่ทำงานด้วยการยกย่องให้เกียรติอย่างเปิดเผย แก่บุคคลที่มีผลงานดีเด่น หรือบุคคลที่ทำคุณงามความดีให้แก่องค์กร

2.3 สนับสนุนการศึกษาต่อในทุกสาขาวิชา รวมทั้งมีการฝึกอบรมและพัฒนาบุคลากรอย่างต่อเนื่อง

2.4 เคารพสิทธิและหน้าที่ของเพื่อนร่วมงาน ด้วยการอิงกฎหมายรัฐธรรมนูญรวมทั้งพระราชบัญญัติข้อมูลข่าวสาร

3. แนวทางการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมต่อสังคมและประเทศชาติ

การมีคุณธรรมและจริยธรรมต่อผู้อื่นและสังคม การที่จะอยู่ร่วมกับสังคมโลกได้อย่างร่มเย็นเป็นสุข มนุษย์ต้องเป็นผู้มีคุณธรรม มีศีลธรรมประจำใจ มีจริยธรรมต่อผู้อื่นและสังคม ตามหัวข้อต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

3.1 ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในการดำเนินชีวิตและการงาน

3.2 มีการดำเนินในครอบครัวที่ร่มเย็นเป็นสุข สงบราบรื่น ครอบครัวอบอุ่น

3.3 มีคุณสมบัติผู้ดีพร้อมมูล มีความเกรงใจบุคคลอื่น เอาใจเขามาใส่ใจเราเสมอ

3.4 ห่างไกลจากอบายมุข ละเว้นจากสิ่งที่ไม่ควรประพฤติทั้งหลายได้อย่างเด็ดขาด

3.5 ใฝ่รู้ใฝ่เจริญ หมั่นพัฒนาตนเองให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นกว่าเดิมเสมอ หมั่นศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม เรียนจากการศึกษาในระบบหรือนอกระบบก็ได้ มุ่งเรียนรู้ด้วยตนเองตลอดชีวิต

3.6 มีความรับผิดชอบ มุ่งหน้าทำงานเพื่องาน โดยแท้จริง มิได้มุ่งหวังผลตอบแทนเป็น สิ่งอื่น ทำงานให้เกินเงินเดือนหรือค่าจ้าง

3.7 ซื่อสัตย์ สุจริต ประพฤติตน ดำรงตนอยู่ในคุณธรรมคุณงามความดีเสมอ

3.8 มีความเป็นประชาธิปไตย กล้าหาญทางจริยธรรม ทำผิดแล้วยอมรับผิด หาญกล้า ลุกขึ้นมาสู้ ยืนหยัดต่อสู้เพื่อความถูกต้องและยุติธรรมของสังคมเสมอ ปราศจากอคติทั้งปวง

3.9 ช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลและสังคม

3.10 เสมอต้นเสมอปลาย สมัยก่อน เคยประพฤติตนต่อใครอย่างไร ต่อมาก็ประพฤติ ตนดีงาม เสมอต้นเสมอปลายกับเขาเหล่านั้น อย่างนั้นทำให้ได้รับความเคารพนับถืออย่างสูงเสมอ

4. แนวทางการพัฒนาด้านคุณธรรมและจริยธรรมต่อตนเอง

จากผลการศึกษาพบว่า ปัญหาทางด้านคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหารต่อตนเอง นั้น เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ การขบขึงขังใจ การควบคุมอารมณ์ ความสิ้น โดย พึ่งพอใจในสภาพ ความเป็นอยู่ของตนเอง ดังนั้นแนวทางในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหารต่อตนเอง สามารถทำได้ดังต่อไปนี้

4.1 ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เพื่อนร่วมงาน ด้วยการประพฤติปฏิบัติธรรมตาม หลักศาสนาที่ถูกต้อง อันควรตามกาลสมัย

4.2 ให้นำหน่วยงานระดับสูงที่เกี่ยวข้องกับการแต่งตั้ง/โยกย้ายผู้บริหาร กำหนด หลักเกณฑ์ของผู้ที่จะก้าวขึ้นเป็นผู้บริหารนั้น จะต้องผ่านการฝึกอบรมหลักสูตรคุณธรรมและ จริยธรรมของผู้บริหาร

4.3 ต้องสร้างจิตสำนึกให้กับผู้บริหารว่า ผู้บริหารนั้นถือเป็นบุคคลสาธารณะ ดังนั้น ต้องมีความพร้อมที่จะถูกตรวจสอบทั้งจากบุคคลภายในหน่วยและนอกหน่วยงาน

แนวทางส่งเสริมและพัฒนาคุณธรรม

ฉลอง มาปริดา (ม.ป.ป., หน้า 53-55) กล่าวว่า แนวทางส่งเสริมและพัฒนาคุณธรรม อาจ กระทำได้ 3 ลักษณะใหญ่ ๆ ดังนี้

1. ส่งเสริมโดยใช้วิธีการจากภายนอก หมายถึง ผู้บริหารระดับสูงขึ้นไปจัดขึ้นเพื่อ ส่งเสริมหรือพัฒนาคุณธรรมให้แก่ผู้บริหารระดับรองลงมา อาจใช้วิธีการต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1.1 วิธีการให้ความรู้และพัฒนาความคิด กระทำได้โดยกิจกรรมต่าง ๆ หลาย ประการ เช่น การประชุม การฝึกอบรม การสัมมนา การเชิญวิทยากรมาให้ความรู้ การใช้หนังสือ และเอกสาร การฝึกปฏิบัติต่าง ๆ เป็นต้น

1.2 วิธีการสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้ออำนวย โดยให้ผู้บริหารจัดรักษาความสะอาด ปลูกต้นไม้ ดอกไม้ มีภาพและป้ายคำขวัญ คติเตือนใจ สร้างบรรยากาศในโรงเรียนให้มีความสงบ ร่มรื่น สวยงามตามธรรมชาติ เพื่อให้ผู้บริหารจะได้มีความรู้สึกนึกคิดไปในทางที่ดี

1.4 วิธีการทางวินัยและจรรยา กระทำได้โดยการปฏิบัติงานตามแนวทางของวินัยและแบบแผนของสถานศึกษา ดำเนินการกับผู้ที่ทำให้กระทำผิดตามควรแก่เหตุ มีการย้ำเตือนและติดตามผล อยู่เสมอ ผู้บริหารงานในระดับสูงขึ้น ไปต้องไม่ปล่อยให้มีการทำผิดตามสบายหรือทำหละหละ ไม่คงเส้นคงวา

1.5 วิธีการปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่าง กระทำโดยผู้บริหารระดับสูงขึ้น ไป หรือผู้ ส่งเสริมเองจะต้องปฏิบัติงาน ดำรงตน วางตัว แต่งกาย แสดงออกับกิริยาที่บ่งบอกถึงความเป็นผู้มี คุณธรรม เช่น มีเมตตา กรุณา มีการให้อภัย มีการสงเคราะห์ช่วยเหลือ และไม่ประพฤตินให้เสื่อม เสียหรือบกพร่องในด้านศีลธรรมจริยธรรมเสียเอง

1.6 วิธีการให้มนุษยสัมพันธ์และประชาสัมพันธ์ ผู้บริหารระดับสูงขึ้น ไปกระทำได้โดย การติดต่อกับผู้บริหารเป็นรายบุคคล แสดงความสนใจและให้รู้ว่า เรารู้จักเขาดีในทุกด้าน มีข่าว คราวเรื่องที่น่าสนใจที่เกี่ยวข้องก็แจ้งให้ทราบทั่วกันในรูปของการแจ้งทางวาจาหรือแจ้งทาง หนังสือ ข่าวหรือประกาศของโรงเรียน

2. ส่งเสริมโดยให้ผู้บริหารปฏิบัติด้วยตนเอง หมายถึง การแนะนำชักจูงหรือหาทางให้ ผู้บริหารได้กระทำสิ่งต่อไปนี้

2.1 การศึกษาด้วยตนเอง เช่น ชี้นำ ให้ไปศึกษาค้นคว้า ทำความเข้าใจหลักธรรมะใน ศาสนา ศึกษาผลงานและหลักวิชาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ให้อ่าน ฟัง ดู และหาความรู้จากแหล่งวิชา ต่าง ๆ

2.2 ศึกษาจากผู้รู้ ด้วยการไปปรึกษาหารือ ขอคำอธิบาย หรือสร้างความสัมพันธ์ทาง วิชาการด้วยการไปร่วมปฏิบัติงาน ไปฟัง ไปดู หรือไปร่วมงานกับบุคคลหรือคณะบุคคลตามโอกาส

2.3 ปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมาย อาจกระทำได้หลายประการ เป็นต้นว่าตั้งเป้าหมายใน การทำงาน แล้วปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมาย พยายามปฏิบัติเพื่อเอาชนะอุปสรรคจนบรรลุความสำเร็จ มีสติคอยระงับความโกรธ ความโลภ ความเกลียด ความกลัว หรืออารมณ์ต่าง ๆ อย่าให้มีเกิดขึ้น ตั้งใจฝึกสมาธิทำให้สงบให้ก้าวหน้าไปโดยลำดับ และปฏิบัติการทำบุญ บำเพ็ญกุศล ช่วยงาน สาธารณะประโยชน์และช่วยเหลือผู้อื่น เป็นต้น

3. ส่งเสริมโดยเลือกคุณธรรมที่เหมาะสม ปัญหาที่คือ เกิดการสับสนว่าจะเลือกปฏิบัติหรือ ยึดถือคุณธรรมอะไรระหว่างสิ่งที่จะต้องเลือกมากกว่าหนึ่งอย่างขึ้นไป ผู้ส่งเสริมหรือพัฒนา จะต้อง

ช่วยให้ความกระจ่างด้วยวิธีการต่าง ๆ แล้วให้ผู้บริหารไปพิจารณาเลือกตัดสินใจด้วยตนเอง ซึ่งมีแนวทางพอช่วยให้การตัดสินใจเลือกปฏิบัติในเมื่อมีคุณธรรมหลาย ๆ ประการดังนี้

3.1 ให้เลือกคุณธรรมที่มีความสำคัญสูงกว่า เช่น ความกตัญญูต่อสังคม หรือ ประเทศชาติ ควรเลือกก่อนการกตัญญูต่อตัวบุคคล เช่น ลูกเป็นตำรวจ พ่อเป็นผู้ร้าย โดยคุณธรรมที่มีความสำคัญสูงกว่า ลูกก็ควรจับพ่อที่เป็นผู้ร้ายได้

3.2 ให้เลือกคุณธรรมที่ให้ผลยาวนานยิ่งยกว่า ส่งผลกว้างไกลกว่าเป็นอันดับแรก เช่น เลือกสิ่งที่จะส่งผลต่ออนาคตมากกว่าปัจจุบัน เลือกสิ่งที่จะส่งผลต่อคนหมู่มากยิ่งกว่าคนกลุ่มน้อย เป็นต้นว่า ปล้นจี้คนต่างประเทศที่มาท่องเที่ยว เพราะจะทำให้ประเทศเราเสียชื่อเสียงซึ่งเป็นเรื่องของส่วนรวม

3.3 ให้เลือกคุณธรรมที่ส่งผลต่อผู้อื่นก่อนตัวเอง หรือเลือกสิ่งที่ทำให้ตนเองเลิกลงลด ความสำคัญลง ทำให้ลดความคับแค้นของจิตใจลง นั่นคือการเริ่มมีคุณธรรมจริยธรรม สมมติว่าถ้ามีสิ่งของ 2 สิ่ง คือ ดีกับไม่ดี ขึ้นใหญ่กับขึ้นเล็ก เมื่อมีโอกาสเลือกก่อนคนอื่น โดยมารยาทควรเลือกสิ่งที่ไม่ดีหรือขึ้นที่เล็กกว่า เป็นต้น

3.4 ให้เลือกสิ่งที่จะปฏิบัติแล้วทำให้ภูมิใจ สุขใจกว่าเลือกสิ่งที่ทำให้ได้มาซึ่งวัตถุ เช่น เก็บกระเป๋าสตางค์ได้ ควรจะนำไปคืน จะทำให้ภูมิใจมากกว่าได้เงิน หรือเมื่อเวลาทำข้อสอบก็ไม่ลอกไม่ดูคนอื่น เพราะการลอกหรือดูคำตอบคนอื่นนั้น ถึงแม้ตอบได้ก็ไม่รู้สึกภาคภูมิใจแต่อย่างไร

ป.อ.ปยุตโต (2540, หน้า 186) กล่าวว่า อิทธิบาท คือ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย มี 4 ประการ คือ

1. ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

2. วิริยะ ความเพียร คือ ขยัน หมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดอถอย

3. จิตตะ ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกฝึ ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป

4. วิมังสา ความไตร่ตรอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อที่ยังห้อยในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์วิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น

หลักธรรมทั้ง 4 ประการ เป็นเรื่องของจิตใจทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เริ่มจากตัวเองก่อน โดยวางหลักไว้ในตัวคือให้มีความรัก ให้มีความเพียร ให้มีความจดจ่อ และให้มีความพิจารณาใคร่ครวญ ใครก็ตามที่ทำงานแล้วประสบความสำเร็จมักจะกระทำด้วยความเต็มใจ เข้มแข็ง ตั้งใจ

และเข้าใจตามหลักธรรมดังกล่าว และเมื่อปฏิบัติได้แล้วกิจการนั้น ๆ ก็จะบังเกิดความสำเร็จตามความประสงค์

ป.อ.ปยุตโต (2550, หน้า 53-54) กล่าวว่า หลักธรรมสำหรับการครองเรือน คือ ฆราวาสธรรม ประกอบด้วย 4 ประการ คือ

1. สัจจะ ความจริง คือ ซื่อสัตย์ต่อกัน ทั้งจริงใจ จริงวาจา และจริงในการกระทำ
2. ทมะ ฝึกตน คือ รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดคตินิสัยแก้ไขข้อบกพร่องข้อขัดแย้ง ปรับตัวปรับใจเข้าหากัน และปรับปรุงตนให้ดีขึ้นยิ่งขึ้นไป
3. ขันติ ออดทน คือ มีจิตใจเข้มแข็งหนักแน่น ไม่ว้าวาม ทนต่อความล่อล้ากำเริบกัน และร่วมกันอดทนต่อความเหนื่อยยาก ลำบากตรากตรำ ฝ่าฟันอุปสรรคไปด้วยกัน
4. จาคะ เสียสละ คือ มีน้ำใจ สามารถเสียสละความสุขสำราญ ความพอใจส่วนตนเพื่อคู่ครองได้ เช่น อดหลับอดนอน พยายามกันนินยามเจ็บไข้ เป็นต้น ตลอดจนมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อญาติมิตรสหายของคู่ครอง ไม่ใจแคบ

ป.อ.ปยุตโต (2528, หน้า 221) กล่าวว่า ความเคารพ การมองเห็นคุณค่าและความสำคัญแล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้น โดยถูกต้อง ด้วยความจริงใจ การวตา ประกอบด้วย 6 ประการ คือ

1. สัตถุการวตา คือ ความเคารพในพระศาสนา
2. รัชมการวตา คือ ความเคารพในธรรม
3. สังฆการวตา คือ ความเคารพในสงฆ์
4. สิกขการวตา คือ ความเคารพในการศึกษา
5. อัปปรมาทการวตา คือ ความเคารพในความไม่ประมาท
6. ปฏิสันถการวตา คือ ความเคารพในปฏิสันถาร

ป.อ.ปยุตโต (2550, หน้า 22-24) กล่าวว่า ท่านผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้นำ และผู้ปกครองรัฐ ตั้งแต่พระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ ตลอดจนนักปกครองโดยทั่วไป มีหลักธรรมที่เป็นคุณสมบัติ และเป็นข้อปฏิบัติ ดังนี้

1. ทาน ให้ปันช่วยประชา คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้ มิใช่เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวก จัดสรรความสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ให้ประชาราษฎร์ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อน ประสบทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี
2. ศีล รักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงามสำรวมกายทวารและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตดีคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่างที่ดี และเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร์มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

3. ปริงจาคะ บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุข สำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

4. อาชวชะ ปฏิบัติการะโดยซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ ไร้มายา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

5. มัททวะ ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัยไม้อ่อนหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองศ์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีทริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดี แต่มีขาดยำเกรง

6. ตปะ พันมัวเมาด้วยเผากิเลส คือ แผลเผากิเลสตัณหาให้เข้ามาครอบงำจิต ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงไหลหมกหมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออยู่อย่างง่าย ๆ สามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

7. อักโกธะ ถือเหตุผลไม่โกรธา คือ ไม่เกรี้ยวกราดไม่วินิจฉัยความและกระทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบตามธรรม

8. อวิหิงสา มือหิงสานำร่มเย็น คือ ไม่หลงระเริงอำนาจไม่บีบบังคับกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด ด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

9. ชันติ ชำนาญด้วยขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำอดทนต่อความเหน็ดเหนื่อย ถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อ ถึงจะถูกข่มขู่ถูกขยี้ด้วยถ้อยคำเสียดสีถากถางอย่างไรก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

10. อวิโรธนะ มีปฏิบัติคลาดจากธรรม คือ ประพฤติมิให้ผิดจากประศาสนธรรม อันถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและราษฎรเป็นที่ตั้ง อันใดประชาราษฎร์ปรารถนาโดยชอบธรรม ก็ไม่ขัดขืนการใดจะเป็นไปโดยชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรมคงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำดีร้ายลาภสักการะ หรืออิฏฐารมณ์อนิฏฐารมณ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือความเที่ยงธรรม ก็ดี นิติธรรม คือระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ก็ดี ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป

สำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ (2528, หน้า 73-75) กล่าวถึงคุณธรรมสำหรับผู้บริหารโรงเรียนว่า คุณธรรมผู้บริหารโรงเรียนแม้จะไม่ได้มีการกำหนดไว้อย่างชัดเจนว่าจะต้องยึดถือหรือมีคุณธรรมด้านใดบ้าง แต่ลักษณะที่แสดงคุณธรรมของผู้บริหารมีปรากฏในหลักของศาสนาระเบียบ กฎหมาย คำสั่ง จรรยา และวินัยของข้าราชการครู โดยสรุปแล้วผู้บริหารโรงเรียนควรยึดหลักธรรมในเรื่องต่อไปนี้เป็นพื้นฐาน คือ

1. มีเมตตา กรุณา ต่อผู้ร่วมงานและผู้อื่น
2. มีความเสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว
3. ไม่เอาใจเอาเปรียบผู้ร่วมงาน
4. มีความยุติธรรม มีเหตุผล วางตัวเป็นกลาง
5. มีความรักห่วงใยผู้ร่วมงาน
6. ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี
7. ซื่อสัตย์ต่อตนเอง ต่อหน่วยงาน และผู้อื่น
8. มองโลกในแง่ดี
9. ยึดระบบคุณธรรมในการบริหารงาน

ปรีชา ชันชไพโรศรี (2535, หน้า 14-15) กล่าวว่า คุณธรรมดังกล่าวข้างต้น เป็นเรื่องที่ได้รับ การยอมรับจากสังคม และเป็นความคาดหวังทั้งของทางราชการและสังคม ที่จะเห็นข้าราชการได้ ประพฤติปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้บริหาร โรงเรียน ถ้าผู้บริหาร โรงเรียนมีคุณธรรม กิจกรรมต่าง ๆ จะก้าวหน้า ถ้าวางองค์การนั้นจะมีความเจริญรุ่งเรือง มีความสุข โดยเฉพาะผู้บริหาร โรงเรียนมัธยมศึกษา ซึ่งเป็นสถาบันที่ต้องปลูกฝังส่งเสริมคุณธรรมให้แก่เยาวชนซึ่งเป็นวัยรุ่นตอนต้น ซึ่งผู้บริหาร โรงเรียนควรต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างแก่บุคลากรในโรงเรียน คุณธรรม ของผู้บริหารมีหลายประการ ซึ่งผู้บริหารจะต้องสร้างสะสมมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานจนอาจจะ กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะนิสัยประจำตัวของผู้บริหาร โรงเรียน

บรรจง ชูสกุลชาติ (2533, หน้า 252) กล่าวว่า คุณธรรมสำหรับผู้บริหาร คือ การกระทำทุกอย่างให้เกิดคุณแก่ตน แก่คน และแก่กิจการงาน การกระทำทั้งทางกาย วาจา ใจ ให้บังเกิดคุณ ให้ บันดาลคุณ ในการบริหารงานของผู้บริหาร

คุณธรรมด้านการรู้จักข่มใจตนเอง

คุณธรรมข้อนี้ ทรงนำมาจากภมรवासธรรมข้อ 2 ซึ่งได้แก่ “ทมะ รู้จักข่มจิตของตน”

พุทธทาสภิกขุ (2516, หน้า 273) อธิบายการบังคับตนเองไว้ว่า คือ การบังคับตนเองที่จะให้ จริตตลอดไป บังคับตนเองว่าให้อยู่ในร่องรอยของสังขะ ดังได้ตั้งปณิธานไว้เราต้องบังคับตัวเอง อย่าให้เป็นไปตามอำนาจกรรมใฝ่สูง เราต้องบังคับตนเองอย่างฉลาดด้วยอุบายอันแยบคาย ดังที่ พระพุทธเจ้าทรงกำชับไว้ว่า จงบังคับตนอย่างฉลาดเหมือนควาญช้างฉลาดถือขอบังคับช้างที่ตกมัน ได้

ป.อ.ปยุตโต (2523, หน้า 101) ได้อธิบายไว้ว่า การรู้จักข่มใจตนเอง หมายถึง การฝึกหัดหรือ การคิด คือ สามารถบังคับควบคุมจิตใจของตนเองให้ทำในสิ่งที่ปัญญาบอกให้รู้ว่าควรจะทำ

เมื่อปัญหาบอกว่าอันนี้ถูกต้องเป็นไปโดยชอบด้วยเหตุผลแล้วเราสามารถควบคุมบังคับตนเองให้ทำในสิ่งนั้นเป็นธรรมดาที่สำคัญในการฝึกหัดนิสัยและปรับตัว

ผู้นำหรือผู้บริหารจะต้องทำงานอยู่ในสังคมคนหมู่มากย่อมมีโอกาสได้รับการกระทบกระเทือนจากลูกน้อง หรือบุคคลอื่นอยู่ตลอดเวลา จึงจำเป็นที่ผู้นำจะต้องมีอารมณ์มั่นคงไม่เอาแต่ใจตนเอง มีเหตุผลไม่เป็นคนหูเบา และสามารถข่มใจตนเองได้ นั่นคือไม่เป็นคนโกรธง่าย ซึ่งในทศพิธราชธรรมซึ่งเป็นธรรมสำหรับพระราชำนำประเทศก็ได้กล่าวถึงหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการข่มใจตนเองไว้ในข้อที่ว่าอโงธระ ความไม่โกรธ จะต้องไม่ลุแก่อำนาจไม่เกรี้ยวกราด บังคับใจตนเองไม่ให้เกิดอารมณ์ร้าย ซึ่งก็คือการข่มใจตนเอง ผู้นำหรือผู้บริหารที่จะสามารถเป็นผู้ที่ข่มใจตนเองได้นั้นควรจะได้รับ การฝึกอบรมจิตใจให้เกิดพลัง ซึ่งทางพุทธศาสนามีวิธีการฝึก คือ

1. โยนิโสมนสิการ คือ การพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วยอุบายอันแยบคาย ด้วยวิธีการเปรียบเทียบหรือการเทียบเคียงรู้จักสืบสวนหาเหตุผล มองสิ่งทั้งหลายด้วยการคิดพิจารณา
2. สมถภาวนา คือ การทำจิตใจให้สงบโดยวิธีการเพ่งสมาธิหรือบริกรรมสมาธิภาวนา ซึ่งวิธีนี้จะช่วยรักษาความมั่นคงของจิตได้เมื่อจิตดีการกระทำก็จะดีด้วย ดังกล่าวว่า “จิตเป็นนายกายเป็นบ่าว”

คุณธรรมด้านความอดทน

คุณธรรมข้อนี้ทรงนำมาจากขรവാสาธรรมข้อที่ 3 ได้แก่ “ขันติ ความอดทน”

ปิ่น มุฑุกันต์ (2515, หน้า 7) กล่าวว่า ความอดทนเป็นลักษณะที่เข้มแข็งทางจิตใจ การพยายามทำความดีและถอนตัวจากความชั่ว การอดทนนั้น มีพฤติกรรมที่แสดงออก 4 ลักษณะ คือ

1. อดทนต่อความยากลำบาก
2. อดทนต่อความทุกข์เวทนา
3. อดทนต่อความเจ็บใจ
4. อดทนต่ออำนาจกิเลส

ผู้นำหรือผู้บริหารจะต้องมีความอดกลั้น และอดทนต่อการกระทำของลูกน้องหรือผู้ร่วมงานคนอื่นซึ่งอาจจะกระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง หรือกระทำในสิ่งที่แสดงถึงความโง่ออกมา ดังพุทธท่านพุทธทาสกล่าวไว้ว่า “ผู้ใหญ่ต้องอดทนต่อผู้น้อย ความโง่เขลาของผู้ได้บังคับบัญชา ทำให้ผู้บังคับบัญชาต้องอดทน”

คุณธรรมด้านความเสียสละ

ทรงนำคุณธรรมข้อนี้มาจากขรวาสาธรรมและอริยฐานธรรมรวมกัน

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2518, หน้า 10) ความเสียสละ เป็นคุณธรรมที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา ข้อขรวาสาธรรมข้อที่ 4 คือ จาคะ ตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ หมายถึง

ความมีจิตใจกว้างขวางเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือเกื้อกูล สละกิเลส สละความสุขสบาย และผลประโยชน์ส่วนตน ไม่คับแคบเห็นแก่ตัว หรืออีกนัยหนึ่ง คือ สละสิ่งอันเคยชินข้อที่เคยยึดถือไว้ และสิ่งทั้งหลายอันผิดพลาดจากความจริงเสียได้ เริ่มจากสละอามิสจนถึงการสละกิเลส

ปิ่น มุกกันต์ (2515, หน้า 9) ได้กล่าวถึงการเสียสละว่า หมายถึง ความตั้งใจหรือตัดกรรมสิทธิ์ของตน ตัดความยึดถือเสีย ความเสียสละมี 2 นัย คือ สละวัตถุ และสละอารมณ์ สละวัตถุ หมายถึง สละทรัพย์สินสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น สละอารมณ์ หมายความว่า เป็นผู้ที่ยุ่จักปล่อยวางอารมณ์ที่เป็นข้าศึกต่อความสงบทางใจ

พุทธทาสภิกขุ (2526, หน้า 96) กล่าวถึงคุณธรรมด้านความเสียสละว่า ไม่ใช่เรื่องการทำทาน ไม่ใช่เรื่องกุศลสงเคราะห์ที่แท้จริง คือ การสละสิ่งที่ไม่ควรมีในตัวเราออกไปอีกด้วย อะไรทุกอย่างที่เป็นการเห็นแก่ตัวต้องสละออกไป

พิทยาพล เสนาไชย (2542, หน้า 32-35) กล่าวว่า ความเสียสละเป็นคุณธรรมที่สำคัญประการหนึ่งสำหรับผู้บริหารที่ควรมี ในทศพิธราชธรรมได้กล่าวถึง ทาน (การให้) ผู้บริหารที่ดีควรรู้จักให้ในสิ่งที่ควรให้ต่อผู้ได้บังคับบัญชาของตน และบริจาคจะ (การบริจาค) คือ ผู้บริหารที่ดีจะต้องเสียสละทั้งทรัพย์สิน แรงงาน และจิตใจ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม การเสียสละนั้นต้องให้เหมาะสมกับฐานะและกาลเวลาด้วยการให้นั้นเป็นสิ่งดี เพราะผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของคนหมู่มาก คนหมู่มากย่อมคบเขา ผู้ให้สิ่งชอบใจย่อมได้สิ่งชอบใจ

สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (2544, หน้า 117) กล่าวว่า หลักการ 9 ประการที่ข้าราชการมุ่งมั่นนำไปประพฤติปฏิบัติตามรอยพระยุคลบาทเพื่อเป็นข้าราชการที่ดีและพลังของแผ่นดิน ได้แก่

หลักการที่ 1 สุจริต เทียงตรง เกียรติ และความสำนึกเกิดจากผลการปฏิบัติงานและการปฏิบัติตัวของแต่ละคนที่สามารถปฏิบัติงานในความรับผิดชอบให้ได้ผลสมบูรณ์ ตรงตามวัตถุประสงค์ และปฏิบัติตัวให้สุจริต เทียงตรง พอควรพอดีแก่ตำแหน่งหน้าที่การงาน

หลักการที่ 2 เสียสละ อดทน ข้าราชการมีหน้าที่สำคัญส่วนหนึ่งที่จะต้องประพฤติปฏิบัติต่อบุคคลทั้งปวงด้วยความสุจริตจริงใจ วางตัวพอเหมาะพอสอดกับฐานะ ตำแหน่ง พร้อมกับรักษาความสุภาพอ่อนโยนไว้ให้เห็นियวแน่นสม่ำเสมอ นอกจากนั้นยังต้องมีความเสียสละอดทน รู้จักเกรงใจให้อภัย ทั้งอ่อนโยนผ่อนตามกันและกันด้วยเหตุผล และสำคัญที่สุด จะต้องหัดทำใจให้กว้างขวางหนักแน่น รู้จักรับฟังความคิดเห็น แม้กระทั่งคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อื่นอย่างฉลาด เพราะการรู้จักรับฟังอย่างฉลาดนั้น แท้จริงก็คือ การระดมสติปัญญา และประสบการณ์อันหลากหลาย มาอำนวยความสะดวกในการบริหารงานให้ประสบความสำเร็จที่สมบูรณ์นั่นเอง

หลักการที่ 3 ฝึกตนมีระเบียบ คนทำงานดี คือคนมีระเบียบ ได้แก่ ระเบียบในการคิด และในการทำ ผู้ไม่ฝึกระเบียบไว้ ถึงจะมีวิชา มีเรี่ยวแรง มีความกระตือรือร้นอยู่เพียงใด ก็มักทำงานให้สำเร็จไม่ได้ เพราะความคิดอ่านสับสนวุ่นวาย ทำอะไรก็ไม่ถูกลำดับขั้นตอน มีแต่ความลังเลและขัดแย้งทั้งในความคิด ทั้งในการปฏิบัติงาน ข้าราชการจึงจำเป็นต้องฝึกระเบียบในตนเองขึ้น ระเบียบนั้นจักช่วยประคับประคองส่งเสริมให้ทำงานได้ดีขึ้น และประสบความสำเร็จมั่นคงในราชการ

หลักการที่ 4 เทียบพร้อมความรู้คู่กุศโลบาย ข้าราชการที่สามารถต้องมีความรู้ครบ 3 ส่วน คือ ความรู้ด้านวิชาการ ความรู้ปฏิบัติการ และความรู้คิดอ่านตามหลักเหตุผลความเป็นจริง ต้องมีความจริงใจและความบริสุทธิ์ใจในงาน ในผู้ร่วมงาน ในการรักษาระเบียบแบบแผน ความดีงาม ความถูกต้องทุกอย่างในแผ่นดินต้องมีความสงบและหนักแน่นในกายใจ ในคำพูด ต้องสำรวจดูความบกพร่องของตนเองอย่างสม่ำเสมอ และปฏิบัติแก้ไขเสียโดยเร็ว ไม่ปล่อยให้เจริญงอกงามทำความเสียหายให้แก่การกระทำ ความคิด และการทำงาน

หลักการที่ 5 ขยายสัมพันธ์ประสาน งานของชาติ เป็นงานที่กว้างขวาง ประกอบด้วยงานทุกด้านทุกระดับอันสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องถึงกันหมด โดยแต่ละอย่างต่างต้องอาศัยและเกื้อกูลสนับสนุนกันอย่างสอดคล้องพอเหมาะพอดี จึงจะสัมฤทธิ์ผลที่ทำให้ชาติบ้านเมืองมั่นคงและเจริญก้าวหน้าไปได้ ดังนั้นข้าราชการผู้ปฏิบัติบริหารงานของแผ่นดิน จึงต้องพยายามปฏิบัติตนปฏิบัติงานให้สัมพันธ์ประสานกับบุคคลอื่น ฝ่ายอื่นให้ได้

หลักการที่ 6 มีความรับผิดชอบ ผู้เป็นข้าราชการพึงสำเหนียกตระหนักเป็นนิตย์ถึงความรับผิดชอบที่จะต้องปฏิบัติงานของตัวร่วมกับงานของผู้อื่น และประสานประโยชน์กับทุกฝ่ายให้ได้ผลสมบูรณ์ทุกส่วนเพื่อนำพาประเทศชาติให้ก้าวไปถึงความเจริญมั่นคง ซึ่งเป็นจุดประสงค์แท้จริง

หลักการที่ 7 ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ในการปฏิบัติราชการนั้น ขอให้ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ อย่านึกถึงบำเหน็จรางวัล หรือผลประโยชน์ให้มาก ขอให้ถือว่าการทำงานที่ได้สมบูรณ์เป็นทั้งรางวัลและประโยชน์อย่างประเสริฐ จะทำให้บ้านเมืองไทยของเราอยู่เย็นเป็นสุขและมั่นคง

หลักการที่ 8 ทำงานให้สำเร็จทันการ การปฏิบัติราชการนั้น กล่าวอย่างสั้น ง่าย และตรงที่สุด คือทำให้สำเร็จทันการและให้ได้ผลเป็นประโยชน์แต่ทางเดียว ซึ่งจะทำให้เมื่อบุคคลมีวิชาความสามารถ และมีปัญญาความรู้ความคิดพิจารณา เห็นสิ่งที่เป็นคุณเป็นโทษ เป็นประโยชน์ มิใช่ประโยชน์อย่างชัดเจน ถูก ตรง

หลักการที่ 9 ยึดมั่นในผลประโยชน์ของประเทศชาติ และความถูกต้องเป็นธรรม การยึดมั่นในผลประโยชน์ของแผ่นดิน และความถูกต้องเป็นธรรม เป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการปฏิบัติหน้าที่

ของราชการ เพราะการยึดมั่นดังกล่าวจะทำให้มีจิตใจมั่นคงเด็ดเดี่ยวในอันที่จะพากเพียรปฏิบัติหน้าที่ให้บรรลุผลสำเร็จ และสามารถป้องกันความผิดพลาดเสียหายอันเกิดแก่ตน แก่งานได้อย่างแท้จริง

วสิน อินทสระ (2539, หน้า 6-7) ได้สรุปความสำคัญของคุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหาร ไว้ดังนี้

1. ช่วยให้มีชีวิตดำเนินไปด้วยความราบรื่นและสงบ ไม่พบอุปสรรค ถ้าคนในสังคมทุกคนมีคุณธรรมและจริยธรรม สังคมของเราก็จะสงบสุขตามไปด้วย ทุกคนจะใช้เวลาที่มีทั้งหมดช่วยกันพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญมั่นคง เป็นปึกแผ่น เป็นอารยประเทศ ไม่มองแบ่งเวลาไปคอยระมัดระวังอันตรายใด ๆ ที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำของคนเลว

2. ช่วยให้เราใช้ชีวิตสำนึกอยู่ตลอดเวลา คุณธรรมและจริยธรรมที่มีอยู่ในตัวแต่ละคน จะเตือนให้รักษาเกียรติยศชื่อเสียงของตนเองและวงศ์ตระกูล ไม่ไปเบียดเบียนผู้อื่น รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือผู้ที่ด้อยโอกาสกว่า สังคมก็จะสงบสุข ประเทศชาติก็จะมั่งคั่งมั่นคง

3. ช่วยสร้างความมีระเบียบวินัยให้แก่บุคคลในชาติ โดยจะเป็นตัวกำหนดการประพฤติปฏิบัติของบุคคลให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่คนส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับว่าถูกต้องกฎเกณฑ์นั้นจะมาจากความพอใจของคนเพียงคนเดียวไม่ได้ คนเมื่ออยู่ในสังคมจะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นญาติพี่น้อง หรือเพื่อนฝูงร่วมสังคมเดียวกัน จะอยู่คนเดียวยอมเป็นไปไม่ได้ เมื่อบุคคลประพฤติตามคุณธรรมและจริยธรรมของสังคม ชีวิตก็จะมีระเบียบไม่ต้องพบกับอุปสรรค ถ้าทุกคนปฏิบัติเหมือนกันสังคมและประเทศชาติก็จะเป็นระเบียบตามไปด้วย

4. ช่วยความภูมิใจไม่ใ้คนชั่วมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น การปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่น นับว่าเป็นคุณแก่สังคม เพราะนอกจากจะเป็นตัวอย่างโดยการชี้ทางอ้อมแล้ว ยังจะออกปากแนะนำสั่งสอนโดยตรงได้อีกด้วย เช่น แนะนำให้แสดงความรับผิดชอบต่อสังคม อย่างเห็นแก่ตัวอย่างเห็นแก่ได้จนสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น ซึ่งส่งผลกระทบไปถึงความมั่นคงของสังคมประเทศชาติ สำหรับผู้ที่ปฏิบัติดีจนเป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่นได้นั้น ต้องปฏิบัติตัวให้เสมอต้นเสมอปลาย มิฉะนั้นผู้ที่คอยยึดเราเป็นตัวอย่างอาจหมดความศรัทธาและหมดกำลังใจสร้างคุณธรรมและจริยธรรม หันกลับไปทำความชั่วเช่นเดิมได้อีก

5. ช่วยทำให้มนุษย์นำความรู้และประสบการณ์ที่ได้ร่ำเรียนมาสร้างสรรค์แต่สิ่งดีมีคุณค่า ถ้ามุขยนำความรู้และประสบการณ์มาใช้ในการประกอบอาชีพที่สุจริตย่อมสร้างสรรค์คุณประโยชน์ให้แก่คนทั่วไป รวมทั้งสังคมและประเทศชาติด้วย แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้ามุขยขาดคุณธรรมและจริยธรรมก็จะนำความรู้และประสบการณ์ที่มีไปเบียดเบียนเอาเปรียบผู้อื่น

สร้างความเสียหายให้สังคมและประเทศชาติ เพียงหวังให้ตนเองมีทรัพย์สิน มีความสุข ผู้อื่นจะทุกข์
อย่างไรก็ไม่คำนึงถึง

6. ช่วยควบคุมความเจริญทางด้านวัตถุและจิตใจของคนให้เติบโตไปพร้อม ๆ กัน ปัจจุบัน
ความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีมีสูงมาก ถ้ามนุษย์นำความเจริญนี้มาใช้ในทางที่ผิด เช่น
สร้างอาวุธมาประหัตประหารกัน จนคนล้มตายลงเป็นจำนวนมาก โดยหวังความเป็นใหญ่ ความมี
อำนาจ ความเดือดร้อนก็จะเกิดแก่คนทั่วไป แต่ถ้าผู้ผลิตเทคโนโลยีมีคุณธรรมและจริยธรรม
เหตุการณ์เหล่านี้ก็จะไม่เกิดขึ้น สิ่งที่จะได้รับการสร้างหรือผลิตขึ้นมากก็จะมุ่งแต่ประโยชน์ที่จะเกิด
แก่คนทั่วไป เช่น เครื่องคอมพิวเตอร์ เครื่องถ่ายเอกสาร ดาวเทียม ฯลฯ เพราะมีจิตใจที่สุขสงบจึง
สร้างสรรค์แต่สิ่งที่มีคุณค่าต่อคนในสังคมและประเทศชาติ

ผู้บริหารที่มีคุณธรรม จริยธรรมและศีลธรรมอยู่ในใจเสมอ จะเป็นผู้ที่มีความสงบสุขตลอด
ชีวิต ทั้งครอบครัว และผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้บังคับบัญชา ผู้ใต้บังคับบัญชา เพื่อนร่วมงาน และผู้ที่
ติดต่อประสานงานด้วย มักจะมีความสำเร็จและเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน มีผู้ให้ความร่วมมือ
สนับสนุนเคารพศรัทธา ดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข

สรุปได้ว่า จากการศึกษาหลักธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงเลือกเอาหลัก
ทศพิธราชธรรมมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย เพราะเป็นหลักธรรมที่ครอบคลุมในทุก ๆ ด้านซึ่ง
ผู้บริหารการศึกษาควรนำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่สถานศึกษา ดังมีผู้กล่าว
ไว้ดังนี้

ทศพิธราชธรรม

พุทธทาสภิกขุ (2549, หน้า 22-25) กล่าวว่า ทศพิธราชธรรม 10 ประการ เป็นสิ่งที่จะนำมา
ซึ่งความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุข สันติภาพ ความเป็นผู้เป็นอิสระเหนือความทุกข์เหนือปัญหาทุก
อย่างทุกประการ จึงขอให้พิจารณากันดังต่อไปนี้

1. “ทานัง” ทาน การให้ในที่นี้หมายถึง ให้วัตถุภายนอกเป็นสิ่งของอะไรต่าง ๆ โดยต้อง
มีผู้รับโดยตรง มันจึงเป็นการให้ที่เรียกว่า ทานัง คือทาน ให้แล้วมันก็มีผลเป็นความผูกพัน เป็นการ
สร้างสรรค์ความสุข

2. “สีลัง” สีลัง ภาวะปกติ สีละ แปลว่า ปกติ ภาวะปกติ ไม่มีอะไรวุ่นวาย รวมทั้งการ
ปฏิบัติเพื่อให้เกิดภาวะเช่นนั้นด้วย นี้เรียกว่า สีลัง สีละ

3. “ปริจาคัง” คือบริจาค คือเป็นการให้ แต่เป็นการให้ในภายในทางจิตใจ ไม่ต้องมีผู้รับ
ก็ได้ มันต่างจากทานัง : ทานัง ให้อย่างมีผู้รับ ปริจาคัง ให้อย่างไม่ต้องมีผู้รับ บริจาคสิ่งที่ไม่ควรมี
อยู่ในตน อะไรที่ไม่ควรมีอยู่ในตน บริจาคออกไปๆ นี้เรียกว่าสละสิ่งที่ไม่ต้องมีผู้รับ ไม่ซ้ำกับคำว่า

“ทาน” มักจะอธิบายไปซ้ำกับคำว่าทาน นั้นไม่สำเร็จประโยชน์ “ทาน” ให้ซึ่งวัตถุภายนอก มีผู้รับ “บริจาค” ให้ซึ่งสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในตัวไม่ต้องมีผู้รับ

4. “อาชชะวัง” ความซื่อตรง ความเปิดเผย ไม่เกิดโทษเกิดภัย ไม่เกิดอันตรายใด ๆ เป็นที่ไว้ใจได้ ซื่อตรงตั้งแต่ตนเอง คือความเป็นมนุษย์ของตนเอง และซื่อตรงต่อผู้อื่นซึ่งเกี่ยวข้อง โดยสรุปมันก็เป็นซื่อตรงต่อหน้าที่ ที่จะต้องทำอีกนั่นแหละ ทำหน้าที่ให้ถูกต้อง ให้ซื่อตรง ให้เพียงพอ ให้เหมาะสม แก่ความเป็นมนุษย์ นี้เรียกว่าความซื่อตรง

5. “มัททะวัง” มัททะ แปลว่า ความอ่อนโยน ความอ่อนโยนภายนอกคืออ่อนโยนต่อบุคคล ซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เป็นการสร้างสรรค์ซึ่งความรัก ความสามัคคี นี่ก็เป็นความอ่อนโยนภายนอก และความอ่อนโยนภายใน คือความอ่อนโยนของจิตใจคือจิตที่อบรมไว้ดีแล้วมีความเหมาะสม ถูกต้องอ่อนโยนพร้อมที่จะใช้ทำหน้าที่ใด ๆ ก็ได้ เหมือนจี๊ฟั้งที่อ่อนดีแล้ว จะปั้นเป็นอะไรก็ได้ จิตใจที่อ่อนโยนแล้ว เหมาะสมที่จะปฏิบัติธรรมะอันสูงขึ้น ไปได้ทุกอย่างทุกประการ จนสำเร็จประโยชน์

6. “ตะปะัง” ตะปะ ตะบะ ปกติหมายถึงวิริยะ ความพากเพียร ความบากบั่น ความก้าวหน้า ไม่ถอยหลัง ความไม่หยุดอยู่กับที่ มีคุณสมบัติเผาผลาญกิเลสและความชั่วโดยประการทั้งปวง ในที่นี้จะระบุไปยังสิ่งๆที่เรียกว่าอิทธิบาททั้ง 4 ประการ ก็ได้ เป็นตะบะเผาผลาญกิเลส

7. “อ๊กโกธัง” ไม่โกรธ ตัวหนังสือแปลว่า ไม่กำเริบ ไม่มีความกระกำเริบในภายใน คือกลุ่มอยู่ในใจ ไม่มีความกำเริบภายนอก คือ ประทุษร้ายบุคคลอื่น ไม่กำเริบทั้งภายในไม่กำเริบทั้งภายนอก เรียกว่า “อ๊กโกธัง” ทุกคนก็จะรู้จักได้ง่ายไม่ต้องอธิบาย

8. “อะวิหังสา” อวิหังสา ไม่เบียดเบียน ไม่มีการกระทำอันเบียดเบียนอันกระทบกระทั่งตนเองหรือผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นนั้นรู้จักกันดี แต่ที่เบียดเบียนตนเองนี้บางทีก็ไม่ค่อยจะรู้จัก คือถ้าเป็นการทำตนเองให้ลำบากเปล่า ๆ ก็เป็นการเบียดเบียนตนเอง เป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องทำ ไม่จำเป็นจะต้องทำตนเองให้ลำบาก เหมือนที่ทำกันเกินกว่าเหตุ ทำแต่พอดีก็ไม่ต้องมีความลำบาก ถึงจะมีความลำบากก็ไม่ใช่ว่าเป็นความลำบากที่ว่าเหลือที่จะทนทานหรือจะกระทำได้

9. “ขันติ” ขันติ อดทน รอได้ คอยได้ คำนี้บางทีก็แปลว่าความสมควรมันก็มีความหมายเดียวกันแหละ เพราะเราอดทนได้ คอยได้ ก็สมควรแก่ความเป็นผู้ที่ทำอะไรได้สำเร็จ ถ้าไม่อดทน รอไม่ได้ คอยไม่ได้ ก็เป็นบ้าตลอดเวลา ยิ่งเป็นผู้ใหญ่เท่าไรจะยิ่งต้องอดทนเท่านั้น อย่าเข้าใจว่าจะต้องเอาความอดทน หรือต้องอดทนนั้นไปไว้แก่ฝ่ายผู้น้อยนั้นไม่ถูก ยิ่งเป็นผู้ใหญ่ จะยิ่งต้องอดทนต่อความโง่ของผู้น้อย เพราะผู้น้อยเขามักจะเป็นคนโง่ เป็นคนโง่ไม่สมประกอบ หรือไม่สามารใด ๆ เท่ากัน ทำให้เกิดปัญหาขึ้น ซึ่งทำให้ฝ่ายผู้ใหญ่ต้องอดทน ถึงรู้ว่าความอดทนเป็นเรื่องของฝ่ายผู้ใหญ่ ไม่ใช่ฝ่ายผู้น้อย ยิ่งเป็นผู้ใหญ่มากเท่าไร ยิ่งจะต้องอดทนมากขึ้นเท่านั้น ยังมีผู้

อยู่ในบังคับบัญชามากเท่าไร ยิ่งจะต้องมีความอดทนมากขึ้นเท่านั้น มิฉะนั้นจะไม่ประสบความสำเร็จ

10. “อะวิโรชนะนัง” อวิโรชนะ แปลว่า ความไม่มีอะไรพิรุช ไม่มีอะไรวิรุช หรือพิรุช คือ ไม่ผิดไปจากแนวแห่งความถูกต้อง คำว่า พิรุช หมายความว่า ผิดไปจากแนวแห่งความถูกต้อง ที่จะนำมาซึ่งจะนำความผิดพลาด คืออันตราย หรือทุกข์โทษโดยประการทั้งปวง “อะวิโรชนะนัง” แปลว่า ไม่มีอะไรที่พิรุช คือ ผิดไปจากทางที่ควรจะเป็น คำว่าไม่มีอะไรพิรุชนี้ อาจจะทำให้เข้าใจความออกไปได้ ถึงตัวเป็น สัมมันตะ คือ ความถูกต้อง 10 ประการ ได้แก่ อริยมรรค มืองค์ 8 ประการ คือ ถูกต้อง ในความคิดความเห็น ถูกต้องในความปรารถนา ถูกต้องในการพุดจา ถูกต้องในการทำงาน ถูกต้องในการดำรงชีพ ถูกต้องในการพากเพียร ถูกต้องในการมีสติควบคุมตัว ถูกต้องในความมีสมาธิคือ จิตอันมั่นคง และในที่สุด ก็มีความถูกต้องในเรื่องของความรู้ขั้นสุดท้าย และก็ถูกต้องในผล คือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์อย่างถูกต้อง นี้ คำว่า “ไม่มีพิรุช” คือมีความถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์ ทุกอย่างทุกประการ ซึ่งเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง สมกับที่อยู่เป็นข้อจริงท้ายข้อสำคัญที่สุดมักจะอยู่จริง ท้ายอย่างนี้ แล้ว “อะวิโรชนะนัง” ความไม่มีอะไรพิรุชนี้เป็นเรื่องปัญญา อย่าได้เข้าใจว่า ทำไมใน ทศพิทธราชธรรมทั้ง 10 นี้ ไม่มีคำว่าปัญญา มีข้อปัญญา ปัญญาอย่างยิ่งที่ข้อสุดท้าย คือ “อะวิโรชนะนัง” ความไม่มีอะไรพิรุช เป็นอันว่าหลักสำคัญทั้งหมดมีอยู่ในทศพิทธราชธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ เรียกว่า ไตรสิกขา คือ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นตัวพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา ดังนั้น ทศพิทธราชธรรมจึงประกอบด้วยอยู่ด้วยไตรสิกขาอย่างครบถ้วนสมบูรณ์

ป.อ.ปยุตโต (2550, หน้า 22-24) กล่าวว่า ท่านผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้นำ และผู้ปกครองรัฐ ตั้งแต่พระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ ตลอดจนนักปกครองโดยทั่วไป มีหลักธรรมที่เป็น คุณสมบัติ และเป็นข้อปฏิบัติ ดังนี้

1. ทาน ให้ปันช่วยประชา คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขา ได้ มิใช่เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวก จัดสรรความสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ให้ประชาราษฎร์ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อน ประสบทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

2. สติ รักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงามสำรวมกายทวารและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษาภคิตคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่างที่ดี และเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร์มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

3. ปริจาคะ บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุข สำนัญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

4. อาชวชะ ปฏิบัติการโดยซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ ไร้มายา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

5. มัททวะ ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัยไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองศ์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีภริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดี แต่มีขาดยำเกรง

6. ตปะ พันมัวเมาด้วยเผากิเลส คือ แผลเผากิเลสตัณหาให้เข้ามาครอบงำจิต ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออยู่อย่างง่าย ๆ สามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

7. อักโกธะ ถือเหตุผลไม่โกรธา คือ ไม่เกรี้ยวกราดไม่วินิจฉัยความและกระทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุชมราบเรียบตามธรรม

8. อวิหิงสา มือหิงสาน่ารุ่มเย็น คือ ไม่หลงระเริงอำนาจไม่บีบบังคับกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎรผู้ใด ด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

9. ขันติ ชำนาญเช็ญด้วยขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำอดทนต่อความเหนื่อยยาก ถึงจะลำบากกายนำเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อ ถึงจะถูกขู่ถูกหยันด้วยถ้อยคำเสียดสีดากดางอย่างใดก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

10. อวิโรธนะ มีปฏิบัติคลาดจากธรรม คือ ประพฤติมิให้ผิดจากประศาสนธรรม อันถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและราษฎรเป็นที่ตั้ง อันใดประชากรราษฎรปรารถนาโดยชอบธรรม ก็ไม่ขัดขืนการใดจะเป็นไปโดยชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรมคงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำดีร้ายลาภสักการะ หรืออิฏฐารมณ์อนิฏฐารมณ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือความเที่ยงธรรม ก็ดี นิติธรรม คือระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ก็ดี ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป

ชัชวพันธ์ ทุมมาพุดโน (2552, หน้า 17-20) กล่าวว่า คำว่า “ทศพิธราชธรรม” เป็นคุณธรรมที่โบราณบัณฑิตได้บัญญัติไว้ก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งพระมหากษัตริย์ในอดีตได้ทรงถือปฏิบัติมาเป็นพระราชจริยาวัตร แม้บุคคลผู้มีไม่ใช่พระเจ้าแผ่นดินก็ควรเจริญรอยตาม โดยนำเอาหลักธรรม 10 ประการนี้ มาปฏิบัติในการบริหารการปกครอง เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและเกิดความสวัสดิในสังคม ตามอุดมการณ์แห่งการปกครองยิ่ง ๆ ขึ้นไป อันว่าคุณสมบัติของนักบริหารหรือนักปกครอง หรือ ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ตั้งแต่พระราชามหากษัตริย์ ตลอดจนนักบริหารหรือนักปกครองทั่วไป ที่เรียกว่า ทศพิธราชธรรม มีทั้งสิ้น 10 ประการ

1. ท่าน นักบริหารหรือนักปกครองต้องรู้จักบำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ เป็นนักเสียสละ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้ มิใช่หมายจะเอาจากเขา รู้จักเอาใจใส่ดูแล จัดสรรสงเคราะห์อนุเคราะห์ ให้ประชาชนหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้รับประโยชน์สุข ได้รับความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อน และให้ความสนับสนุนแก่ผู้บำเพ็ญคุณงามความดี เช่น ให้รางวัล ให้เลื่อนยศเลื่อนฐานะ เพื่อเป็นขวัญกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ ไม่ทอดทิ้งดูแลยามทุกข์ยาก เข้าลักษณะที่ว่า “ยามปกติก็เรียกใช้ ยามเจ็บไข้ก็รักษา” ยามต้องการคำแนะนำปรึกษา ก็ช่วยให้แสงสว่าง แนะนำบอกอุบายให้รู้ นำ ก็ทำให้ดูเป็นแบบอย่าง แม้หากผู้น้อยผิดพลาดไปบ้าง โดยมิได้ตั้งใจ ผู้ใหญ่ก็ต้องรู้จักให้ออกสแก้ไข ให้อภัย ให้น้ำใจ นี่เป็นเหตุนำมาซึ่งความสามัคคีในหมู่คณะ เพราะ “ถ้าไม่มีการให้อภัยผิด และไม่คิดที่จะลืมซึ่งความหลัง จะหาสามัคคียากลำบากถึงความพลาดพลั้งย่อมมีทั่วทุกตัวคน” นี่เป็นคุณสมบัติของผู้นำข้อที่ 1

2. ศิล ผู้ปกครอง ต้องมีความประพฤติดีงาม รู้จักรักษาความซื่อสัตย์สุจริต รักษาเกียรติคุณ ประพฤติตนให้เป็นแบบอย่างและเป็นทีเคารพนับถือของประชาชน มีมีข้อที่ผู้ใดจะดูหมิ่นดูแคลนได้ ก่อให้เกิดความไว้วางใจ เลื่อมใสในผู้นำ รวมความว่า การรักษาศีล โดยเฉพาะศีลห้า นั้น ความมุ่งหมายก็คือรักษาดนเองไว้มิให้เสียหาย เป็นการปิดช่องทางที่จะนำความเสียหายมาสู่ตน ได้ถึง 5 ทางด้วยกันคือ

ศีลข้อที่ 1 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหายเพราะความโหดร้าย

ศีลข้อที่ 2 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหายเพราะความใจอยาก

ศีลข้อที่ 3 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหายเพราะความมากรัก

ศีลข้อที่ 4 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหายเพราะความปากชั่ว

ศีลข้อที่ 5 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหายเพราะความมัวเมา

หมายความว่า ชีวิตของผู้คนทั้งหลายไม่ว่าผู้ใหญ่หรือผู้น้อย มักจะพังทลายไปเพราะ 5 เรื่องเหล่านี้ คือ

1. ความโหดร้ายในสันดาน

2. ความอยากได้ในทรัพย์สินของผู้อื่นในทางที่ผิด ๆ

3. ความฟุ้งซ่านในทางกามเกี่ยวกับเพศตรงข้าม

4. ความไม่มีสำจะประจําใจ

5. ความประมาทขาดสติสัมปชัญญะ

รวมเรียกง่าย ๆ ว่า โหดร้าย ใจอยาก มากรัก ปากชั่ว มัวเมา หรือ โหดร้าย มือไว ใจเร็ว ขี้ปดหมดสติ แต่ถ้ามีศีลกำกับควบคุมแล้ว กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ก็จักไม่นำความวิบัติเสียหายมาให้แก่ตน ทั้งผู้นำและผู้ตาม นี่เป็นคุณสมบัติของผู้นำข้อที่ 2

3. บริจาค การบำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือสามารถเสียสละความสุข ความสำราญเป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง นักบริหารและนักปกครองนั้น หากเห็นแต่ประโยชน์ตน ก็เป็นคนสกปรก ไม่สามารถทำงานเพื่อบ้านเมืองได้กว้างขวาง เพราะคนเห็นแก่ตนแก่ตัวนั้น เป็นผู้ที่มึนจิตใจคับแคบ ย่อมจักไม่ได้รับความร่วมมือจากทุก ๆ ฝ่าย และอำนาจนำความเสียหายมาสู่ประเทศชาติ สังคมได้มาก แต่หากผู้เป็นนักเสียสละ มีจาคะธรรม ก็ย่อมสามารถที่จะเป็นผู้นำที่บันดาลประโยชน์สุขให้เกิดได้อย่างไพศาล ฉะนั้น วิทยุญาณของผู้เป็นนักเสียสละ สมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า “พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึงสละชีวิตเพื่อรักษาธรรม” นี้เป็นยอดของนักเสียสละ เป็นคุณสมบัติของผู้เป็นผู้นำข้อที่ 3

4. อหิงสา การปฏิบัติภาระโดยซื่อตรง ไม่คด ไม่โกง ไม่กอบโกย ไม่โกงกิน ไม่เสแสร้ง แกล้งมาหาผลประโยชน์ในทางมิชอบ แต่ปฏิบัติโดยสุจริต ข้อนี้สมเด็จพระบรมพิตร ได้พระราชทานพระบรมราโชวาท ในการเสด็จออกมหาสมาคมรับการถวายพระพรชัยมงคล พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 5 ธันวาคม พุทธศักราช 2552 ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ความตอนหนึ่งว่า “ความเจริญมั่นคงทั้งนั้นจะสำเร็จผลเป็นจริงได้ ก็ด้วยทุกคนทุกฝ่ายในชาติ มุ่งที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตน ให้เต็มกำลัง ด้วยสติรู้ตัว ด้วยปัญญาสุจริต และด้วยความสุจริตจริงใจ โดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าส่วนอื่น ๆ” ความสะอาดในการปฏิบัติหน้าที่ที่ดี ความซื่อตรงในการปฏิบัติหน้าที่ที่ดี ฝรั่ง เรียกว่า “คลีน” และ “เคลีย” ได้แก่ สะอาดโปร่งใส และตรวจสอบได้ มีความจริงใจต่อประชาชนและประเทศชาติ อันว่าความซื่อสัตย์ซื่อตรงที่ผู้นำทุกชั้นจะพึงระวังและปฏิบัติให้ได้โดยเคร่งครัดนั้น เช่น

- 4.1 ซื่อตรงต่อบุคคล ได้แก่ ไม่คิดคดทรยศต่อมิตร และผู้มีพระคุณ
- 4.2 ซื่อตรงต่อเวลา ได้แก่ การทำงานตรงกับเวลานาที ที่กำหนดหมาย ไม่เอาเวลาราชการไปเป็นประโยชน์ส่วนตัว
- 4.3 ซื่อตรงต่อวาจา ได้แก่ รับปากรับคำไว้กับใครอย่างไร ก็พยายามปฏิบัติให้ได้ตามนั้น
- 4.4 ซื่อตรงต่อหน้าที่ ได้แก่ ตั้งใจทำงานตามที่ได้รับมอบหมายให้เกิดผล ไม่ละทิ้งเสียกลางคัน
- 4.5 ซื่อตรงต่อความดี ได้แก่ รักษาความดีที่เรียกว่า “ธรรม” ไว้มิให้เสียหาย เช่น ความเที่ยงธรรม ความยุติธรรม ความชอบธรรม และความเป็นธรรม

4.6 ชื่อตรงต่อตนเอง ได้แก่ การไม่โกหกตนเอง ชื่อสัตย์สุจริตต่ออุดมการณ์ของตน เอาเหตุผลเข้าปรับปรุงกับเหตุการณ์อันเป็นแนวความคิดของตน ไม่ฝืนใจประพฤติดิปฏิบัติสิ่งที่ไม่ดีงาม ผิดจากปฏิญาณของตน นี่เป็นคุณสมบัติของผู้นำข้อที่ 4

5. มีททวะ การแสดงกิริยาอ่อนโยน อ่อนน้อม เป็นคนไม่แข็งกระด้าง ปราศจากมานะถือผู้มีอหิชาศย์ไม่เย่อหยิ่ง หรือหยาบคาย ไม่เป็น “ท้าวพระยาตีมกัน ต้นไม้ล้มดิน ปักยินลิ้มไพร” นี่เป็นคุณสมบัติของผู้นำข้อที่ 5

6. ทบะ การใช้ความเพียรเพื่อเผาผลาญกิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำจิตเห็นผิดเป็นชอบ รู้จักระงับยับยั้งซึ่งใจได้ ไม่หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่อย่างสม่ำเสมอ มุ่งมั่นในอันที่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้สมบูรณ์ นี่เป็นคุณสมบัติของผู้นำข้อที่ 6

7. อักโกระ รู้จักใช้เหตุผล ไม่เกรี้ยวกราดปราศจากเหตุผล และไม่กระทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาธรรมประจำใจ รู้จักระงับความขุ่นเคืองแห่งจิต และมีวินิจนัย ตลอดถึงการกระทำด้วยจิตอันสุขุม รอบคอบ เยือกเย็น นี่เป็นคุณสมบัติของผู้นำข้อที่ 7

8. อวิหิงสา ความเป็นผู้ไม่หลงระเหิงในอำนาจ ไม่บีบบังคับกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษด้วยอาชญาแก่ผู้ได้บังคับบัญชา หรือประชาราษฎร์ ด้วยอำนาจความอาฆาตเกลียดชัง นี่เป็นคุณสมบัติของผู้นำข้อที่ 8

9. ขันติ ความเป็นผู้อดทนต่อกระแสอกุศลที่มากกระทบ ตลอดถึงอดทนต่องานที่ตรากตรำต่อความเหน็ดเหนื่อย ถึงจะลำบากกายนำเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อแท้ ไม่ท้อถอย ไม่หมดกำลังใจ ไม่ละทิ้งกิจการงานที่ทำโดยชอบธรรม นี่เป็นคุณสมบัติของผู้นำข้อที่ 9

10. อวิโรธนะ ความเป็นผู้ประพฤติมิให้ผิดพลาดจากศีลธรรม กฎหมาย ระเบียบวินัย ขนบประเพณี อันดีงามของบ้านเมือง ถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและประชาราษฎร์เป็นที่ตั้งสติมั่นในธรรมทั้งส่วนยุติธรรม คือความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามดังกล่าวแล้วก็ดี ไม่ประพฤติให้พลาด ไม่ปฏิบัติให้เคลื่อนจนกลายเป็นวิปริตผิดเพี้ยนไป นี่เป็นคุณสมบัติของผู้นำข้อสุดท้าย

สุเมธ ตันติเวชกุล (2543, หน้า 272-273) กล่าวว่า ทศพิธราชธรรม เป็นธรรมะสำหรับพระราชทานเพื่อทรงปฏิบัติพระราชกิจซึ่งมีอยู่ 10 ประการ และเป็นธรรมะที่ข้าราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพึงเจริญรอยเบื้องพระยุคลบาท ได้แก่

1. ทานี หรือการให้ หมายถึงการพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ การทรงเสียดสละพระกำลังในการปกครองแผ่นดิน การพระราชทานพระราชดำริอันก่อให้เกิดสติปัญญาและพัฒนาชาติ การพระราชทานเสรีภาพอันเป็นหัวใจแห่งมนุษย์

2. สิ้น หรือการตั้งและทรงประพาศพระราชจริยานุวัตรพระกายพระวาจาให้ปราศจากโทษ ทั้งในการปกครอง อันได้แก่กฎหมายและนิติราชประเพณี และในทางพระศาสนา อันได้แก่เบญจศีลมาเสมอ

3. ปริจาค์ หรือการบริจาค อันได้แก่การที่ทรงสละสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์หรือมีประโยชน์น้อย เพื่อสิ่งที่ดีกว่า คือเมื่อถึงคราวก็สละได้แม้พระราชทรัพย์ไปจนพระชนม์ชีพ พระโลหิต เพื่อรักษาธรรมตามหน้าที่ของพระองค์

4. อาชว หรือความซื่อตรง อันได้แก่การที่ทรงซื่อตรงในฐานะที่เป็นผู้ปกครอง ดำรงอยู่ในสัตย์สุจริต ซื่อตรงต่อพระราชสัมพันธมิตรและอาณาประชาราษฎร

5. มทฺทว หรือทรงเป็นผู้มีอัธยาศัยอ่อนโยน เคารพในเหตุผลที่ควร ทรงมีสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโสและอ่อนโยนต่อบุคคลที่เสมอกันและต่ำกว่า

6. ตป หรือความเพียรที่แผดเผาความเกียจคร้าน คือการที่พระมหากษัตริย์ทรงตั้งพระราชอุตสาหะปฏิบัติพระราชกรณียกิจให้เป็นไปด้วยดี โดยปราศจากความเกียจคร้าน

7. อกุโธ หรือความไม่แสดงความโกรธให้ปรากฏ ไม่พยายามมุ่งร้ายผู้อื่น แม้จะลงโทษผู้ทำผิดก็ตามเหตุผล และสำหรับพระมหากษัตริย์นั้น ต้องทรงมีพระเมตตาไม่ทรงก่อเวรแก่ผู้ใด ไม่ทรงพระพิโรธโดยเหตุที่ไม่ควร และแม้จะทรงพระพิโรธก็ทรงข่มเสียให้สงบได้

8. อวิหิงสา คือทรงมีพระราชอัธยาศัย ก่อปรด้วยพระมหากรุณาไม่ทรงก่อทุกข์หรือเบียดเบียนผู้อื่น ทรงปกครองประชานดั่งบิดาปกครองบุตร

9. ขนฺติ คือการที่ทรงมีพระราชจริยานุวัตรอันอดทนต่อสิ่งทั้งปวง รักษาพระราชหฤทัยและพระอาการ พระกาย พระวาจาให้เรียบร้อย

10. อวิโรชน คือการที่ทรงตั้งอยู่ในชาติดิยราชประเพณี ไม่ทรงประพาศผิดจากพระราชจริยานุวัตร นิติศาสตร์ ราชศาสตร์ ไม่ทรงประพาศให้คลาดจากความยุติธรรม ทรงอุปถัมภ์ยกย่องคนที่มีความชอบ ทรงบำราบคนที่มีความรับผิดชอบโดยปราศจากอำนาจอคติ 4 ประการ และไม่ทรงแสดงให้เห็นด้วยพระราชหฤทัยยินดียินดีร้าย

วิสิษฐ เลขกฤษ (2551, หน้า 10-11) กล่าวว่า พระเจ้าอยู่หัวใช้อะไรเป็นตำราในการทำงานของท่าน ท่านไม่เคยรับสั่ง อยากจะรู้ลองไปค้นเอา พระบรมราโชวาทที่พระราชทานในโอกาสต่างๆ มาอ่านแล้วจะพบว่าตำราแฝงอยู่ในนั้น ผมเองใช้เวลาหลายปีกว่าจะตระหนักว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงมีตำรา เป็นตำราที่ท่านทั้งหลายต้องศึกษาขาดไม่ได้ คือ ทศพิธราชธรรม ซึ่งอยู่ในพระไตรปิฎก “ทศพิธราชธรรม” แปลว่า ธรรมะของพระราชา แต่ขอให้เข้าใจตรงกันว่า ใครก็ตาม ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการปกครองบ้านเมืองต้องใช้ธรรมะข้อเดียวกันนี้ด้วย เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายที่นั่งอยู่ข้างหน้าผมเวลานี้ ต้องรู้จัก ทศพิธราชธรรม ทั้งหมด แล้วขอแนะนำว่า ต่อไปนี้ขอให้ใช้โดย

เสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพราะท่านกำลังทำงานถวายพระเจ้าอยู่หัวอยู่ ทำงานอย่างเดียวกับพระเจ้าอยู่หัวแต่ในขอบเขตที่แคบลงมา ปริมาณอาจจะน้อยกว่า ในหลวงรับผิดชอบทั้งประเทศแต่ท่านทั้งหลายรับผิดชอบเพียงท้องถิ่นของท่านเท่านั้น ทศพิธราชธรรมนั้นประกอบด้วย

1. ทาน คำว่าทาน มักจะแปลตามตัวว่าการให้ แต่การให้แบบทศพิธราชธรรมนั้น ไม่ได้หมายถึงการแจกเงินเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงการสละทรัพย์สินของ บำรุงเลี้ยงดู ช่วยเหลือชาวบ้านและการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมถึงการให้คำแนะนำให้กำลังใจด้วย สิ่งเหล่านี้ผมได้เห็นมาตลอดตั้งแต่เริ่มรับราชการถวายท่านจนกระทั่งบัดนี้ พระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกำลังใจของประเทศ พระราชทานกำลังใจให้ชาวบ้านเสมอมา

2. ศีล ในหลวงของเราทรงศีลและทรงปฏิบัติพระสมาธิมาตลอด ทรงเปี่ยมด้วยพระเมตตา ไม่ทรงฆ่าและไม่โปรดการรังแกผู้อื่น สัตว์อื่น ชีวิตอื่น ในขบวนเสด็จทุกครั้งจะมีพระราชกระแสรับสั่งมาอย่างชัดเจนทุกครั้งว่า ห้ามทำอันตรายชีวิตสัตว์ เพราะฉะนั้นขบวนเสด็จพระราชดำเนินที่วิ่งไปนั้นต้องหยุดให้เปิด หรืองูบ้างข้ามถนน ภาพอย่างนี้เห็นบ่อย ๆ แล้วเกิดขึ้นตลอดเวลา แม้แต่ตัวแหย่ที่พระราชวังไกลกังวลหากใครรังแกจะต้องถูกปรับเป็นเงิน 25 บาท ในสมัยนั้น ข้อที่ผมอยากจะฝากท่านทั้งหลายไว้คือ ศีลข้อ 4 เพราะข้อนี้ใครจะเก่งแค่ไหนก็อดไม่ได้ที่จะล่วงเกินบ่อย ๆ โทกหก พูดคำหยาบ เพื่อเจ้อ ต่อเสียด ไร้สาระ อยู่ในข้อนี้หมด ใครอยู่ในวังจะไม่เคยได้ยินคำหยาบหรือแม้แต่กระด้างจากพระโอรสของในหลวงหรือพระราชินี ไม่เคยรับสั่งอะไรให้เรากระเทือนใจเลยแม้จะอยู่ในภาวะที่เรียกว่าทรงกริ้วเต็มที่

3. ปริจาคะ คือบริจาคเรามักจะนึกว่าบริจาคกับทานเป็นอันเดียวกัน บริจาคกินความถึงความเสียสละไม่ใช้ให้เฉย ๆ เสียสละความสุขของตัวเองหรือแม้แต่ชีวิต เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน นี่ก็คืออธิบายว่าทำไมทรงพระประชวรแล้วยังไม่เลิกทำงาน ทำไมที่ไหนมีอันตรายจึงสู้อุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินไป เพราะเหตุว่าทรงมีปริจาคะนั่นเอง ท่านผู้นำท้องถิ่นทั้งหลายต้องโดยเสด็จนะครับ อย่าเห็นแก่เหนื่อยยาก อย่าเห็นแก่อันตราย ถ้าชาวบ้านเขาอยู่ เราต้องอยู่ ชาวบ้านเขาสู้ เราต้องสู้

4. อาชวะ แปลว่า ความซื่อตรง ไม่มีมารยา ทำงานด้วยความสุจริต จริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

5. มัทวะ แปลว่า ความอ่อนโยน ในหลวงของเราทรงเปี่ยมไปด้วยพระเมตตาและพระกรุณาไม่มีหยาบคายให้เห็น

6. ตปะ แปลว่า การเผาไหม้ และหมายรวมถึงความสามารถในการที่จะเผาสิ่งที่เป็นกิเลสตัณหา ไม่ให้ครอบงำตน รู้จักระงับยับยั้ง ช่มใจ ไม่หลงไหลหมกมุ่นอยู่ในความสุขสำราญ ฟุ้งเฟ้อ แต่มีความเป็นอยู่สม่าเสมอหรืออย่างสามัญ มุ่งแต่จะทำหน้าที่ให้สำเร็จให้บริบูรณ์เท่านั้น

7. อักโกระ แปลว่า ไม่โกรธ เมื่อไม่มีความโกรธเป็นเจ้าเรือนก็จะทำให้ดำรงความเป็นธรรมไว้ได้ มีเมตตา รู้จักระจับความขุ่นเคืองใจ ใจสงบเสียแล้วการทำงานอย่างอื่นก็สบาย เป็นอุทธรณ์สำหรับท่านผู้นำชุมชนทั้งหลายด้วย อย่าโกรธ โกรธเผาตัวเองและเผาคนอื่นด้วย เป็นนายอย่าโกรธลูกน้อง อย่าประจานลูกน้องในที่ประชุม เพราะทำอย่างนั้นเท่ากับสร้างศัตรูเพิ่มขึ้นและเป็นศัตรูตลอดชีวิตเป็นการสร้างศัตรูที่ง่ายที่สุด

8. อวิหิงสา แปลว่า ความไม่เบียดเบียน ไม่บีบบังคับ ไม่กดขี่ ไม่หลงอำนาจขาดกรุณา ไม่หาเรื่องลงโทษ ไม่อาฆาต ไม่เกลียดชัง

9. จันติ แปลว่า ความอดกลั้น มิใช่หมายถึงเพียงว่าจะไม่แสดงอะไรออกมาเท่านั้น แต่หมายถึงอดกลั้นที่จะไม่ทำในสิ่งที่ตนเองรู้ว่าผิดว่าบาปด้วย

10. อวิโรธนะ แปลว่า ความไม่คลาดธรรมดา หมายความว่า ดำรงตัวให้ถูกต้องสอดคล้องกับประเพณีนิติธรรม ระเบียบข้อบังคับกฎหมาย โดยไม่เอนเอียง ไม่กวดแกว่งออกไปจากความถูกต้องทำนองคลองธรรม

กมล ฉายาวิวัฒนะ (2549, หน้า 42-46) กล่าวว่า ทศพิธราชธรรมเป็นธรรมปฏิบัติ 10 ประการของผู้ที่จะเป็นพระราชที่ดี ตามแนวการบริหาร ในปัจจุบัน อาจนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวปฏิบัติที่พึงประสงค์ 10 ประการ สำหรับการเป็นผู้นำหรือผู้บริหารที่ดี แนวปฏิบัติทั้ง 10 ประการ ดังกล่าวมีสาระสำคัญ คือ ทศพิธราชธรรม เป็นสิ่งจะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุข สันติภาพ ความเป็นผู้มีอิสระเหนือความทุกข์และเหนือปัญหาทุกอย่างทุกประการ

1. ทาน คือการให้ การให้ในที่นี้หมายถึงให้วัตถุภายนอกเป็นสิ่งของต่าง ๆ โดยต้องมีผู้รับโดยตรง จึงจะเป็นการให้ที่เรียกว่า ทานัง คือทาน ซึ่งให้แล้วมีผลเป็นความผูกพัน เป็นการสร้างสรรค์ความสงบสุข

2. สีสัง คือภาวะปกติ สีละแปลว่าปกติ ภาวะปกติไม่มีอะไรรบกวนวายุ รวมทั้งการปฏิบัติเพื่อให้เกิดภาวะเช่นนั้นด้วย

3. ปริจาคัง คือการบริจาค เป็นการให้ แต่เป็นการให้ภายในทางจิตใจ ไม่ต้องมีผู้รับก็ได้ จึงแตกต่างจากทานัง เป็นการบริจาคสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในตน อะไรที่ไม่ควรมีอยู่ในตนบริจาคออกไป เป็นการบริจาคที่เรียกว่า สละสิ่งที่ไม่ต้องมีผู้รับ ไม่ซ้ำกับคำว่าทาน

4. อาชชะวัง คือความซื่อตรง ความเปิดเผย ไม่เกิดโทษเกิดภัย ไม่เกิดอันตรายใด ๆ เป็นที่ไว้วางใจได้ ซื่อตรงตั้งแต่ตนเอง คือความเป็นมนุษย์ของตนเอง และซื่อตรงต่อผู้อื่นซึ่งเกี่ยวข้องโดยสรุปคือความซื่อตรงต่อหน้าที่ที่จะต้องทำทำหน้าที่ให้ถูกต้อง ให้ซื่อตรง ให้เพียงพอ ให้เหมาะสมกับความเป็นมนุษย์

5. มัททะวัง มัททะแปลว่า ความอ่อนโยน ความอ่อนโยนภายนอกคืออ่อนโยนต่อบุคคลซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับด้วย เป็นการสร้างสรรค์ซึ่งความรัก ความสามัคคี ส่วนความอ่อนโยนภายในคือความอ่อนโยนของจิตใจ จิตที่อบรมไว้ดีแล้วมีความถูกต้องเหมาะสมอ่อนโยน พร้อมทั้งจะใช้ทำหน้าที่ใด ๆ ก็ได้ เหมือนขี้ผึ้งที่อ่อนดีแล้วจะปั้นเป็นอะไรก็ได้ จิตใจที่อ่อนโยนแล้ว เหมาะสมที่จะปฏิบัติธรรมอันสูงขึ้นไปได้ทุกอย่างทุกประการจนสำเร็จประโยชน์

6. ตะปิง ตะปะ ตะปะ โดยปกติหมายถึงวิริยะ ความพากเพียร ความบากบั่น ความก้าวหน้า ความไม่ถอยหลัง ความไม่หยุดอยู่กับที่ มีคุณสมบัติเผาผลาญกิเลสและความชั่วทั้งปวง ในที่นี้จะระบุไปยังอิทธิบาท 4 ก็ได้ เป็นตะปะเผาผลาญกิเลส

7. อักโกธัง ไม่โกรธหรือไม่กำเริบ ไม่มีความกำเริบภายใน คือ กลุ่มอยู่ในใจ ไม่มีความกำเริบภายนอกอันจะทำให้ประทุษร้ายคนอื่น ไม่กำเริบทั้งภายใน ไม่กำเริบทั้งภายนอก เรียกว่า อักโกธัง

8. อวิหิงสา คือ ไม่เบียดเบียน ไม่มีการกระทำอันเบียดเบียนอันกระทบกระทั่งตนเองหรือผู้อื่น การเบียดเบียนตนเอง คือการทำตนเองให้ลำบาก ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นต้องทำ ไม่จำเป็นต้องทำให้ตนเองลำบาก เหมือนที่ทำกันเกินกว่าเหตุ ทำแต่พอดีก็ไม่ต้องมีความลำบาก ถึงจะมีความลำบากก็ใช้ว่าเป็นความลำบากที่เหนือจะทนทานหรือจะกระทำได้

9. ชันติ คืออดทน รอได้ คอยได้ คำนี้บางทีก็แปลว่า ความสมควร เพราะอดทนได้ คอยได้ ก็สมควรแก่ความเป็นผู้ที่จะทำอะไรได้สำเร็จ ถ้าไม่อดทน รอไม่ได้ คอยไม่ได้ ก็เป็นบ้าตลอดเวลายังเป็นผู้ใหญ่เท่าไรยังต้องอดทนเท่านั้น

อย่าเข้าใจว่าจะต้องเอาความอดทนหรือการจำต้องอดทนนั้น ไปไว้แก่ฝ่ายผู้น้อย เพราะไม่ถูก ยิ่งเป็นผู้ใหญ่ก็ยิ่งต้องอดทนต่อความโง่ของผู้น้อย เพราะผู้น้อยมักจะเป็นคนโง่ เป็นคนโง่ที่ไม่สมประกอบหรือไม่สามารถใด ๆ ทำให้เกิดปัญหาขึ้น ฝ่ายผู้ใหญ่จึงต้องอดทน

ความอดทนจึงเป็นเรื่องของฝ่ายผู้ใหญ่ ไม่ใช่ฝ่ายผู้น้อย ยิ่งเป็นผู้ใหญ่มากเท่าไรยิ่งจะต้องอดทนมากขึ้นเท่านั้น ยังมีผู้อยู่ในบังคับบัญชามากเท่าไรยิ่งจะต้องมีความอดทนมากขึ้นเท่านั้น มิฉะนั้นจะไม่ประสบความสำเร็จ

10. อวิโรธนะ อวิโรธนะ แปลว่า ความไม่มีอะไรพิรุช คือผิดไปจากทางที่ควรจะเป็น คำว่าไม่มีอะไรพิรุชนี้อาจขยายความออกไปได้เป็นความถูกต้อง 10 ประการได้แก่ อริยมรรค ซึ่งมีองค์ 8 คือถูกต้องในความคิด ความเห็น ถูกต้องในความปรารถนา ถูกต้องในการพุดจา ถูกต้องในการทำงาน ถูกต้องในการดำรงชีพ ถูกต้องในการพากเพียร ถูกต้องในการมีสติความคุมตัว ถูกต้องในความมีสมาธิ คือจิตอันมั่นคนและในที่สุดก็มีความถูกต้องในเรื่องของความรู้อันสูงสุดท้ายและถูกต้องในผล คือความหลุดพ้นจากความทุกข์อย่างถูกต้อง

สรุปได้ว่า จากการศึกษาทศพิธราชธรรมที่นักปราชญ์ทั้งหลายได้กล่าวไว้ข้างต้น ผู้วิจัยได้เลือกเอาทศพิธราชธรรมของ เจริญ สุวฑฺฒโน (2545, หน้า 71) มี 10 องค์ประกอบ คือ

1. ทาน หมายถึง มีการช่วยเหลือผู้ประสบทุกข์เมื่อถูกภัยพิบัติ มีการสละทรัพย์สินสิ่งของ ๑ คนเพื่อสาธารณประโยชน์ มีการให้ความรู้ในด้านการศึกษาตามสาขาต่าง ๆ มีการสร้างแหล่งเรียนรู้ตามสถานที่สาธารณะ มีการให้อภัยแก่บุคคลผู้มีจิตสำนึกผิด

2. ศีล หมายถึง มีการรักษา กาย วาจา ใจ ให้เป็นปกติ การรักษาความสุจริตต่อหน้าที่ทั้งต่อหน้าและลับหลัง มีการประพฤติตนตามธรรมเนียมของครองธรรม มีการประกอบสัมมาชีพโดยสุจริต มีการละเว้นจากการทำผิดศีลอย่างเด็ดขาด

3. ปริจาคะ หมายถึง มีความเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม มีการให้สิ่งของแก่ผู้อื่นโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน มีการเกื้อกูลค้ำจุนผู้ที่ขัดสนขาดแคลน มีการสงเคราะห์ญาติตามตามโอกาสอันสมควร การยอมเสียสละอวัยวะเพื่อผู้อื่น (บริจาคโลหิต)

4. อาชชวะ หมายถึง มีการบริหารงานอย่างตรงไปตรงมา ไม่มีอคติ มีความซื่อตรงไม่ทุจริตต่อหน้าที่การทำงานเพื่อหาผลประโยชน์ มีภาพลักษณ์การแสดงออกที่น่าเชื่อถือได้ มีความซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น การให้บริการแก่สังคมด้วยความชอบธรรม

5. มัททวะ หมายถึง มีการวางตัวให้เหมาะสมกับวุฒิภาวะของตนเอง มีการคิดดี พูดดี ทำดี และรู้จักการอ่อนน้อมถ่อมตน การรู้จักทำจิตใจให้เป็นกลางไม่เอนเอียงตามกระแส มีความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี มีความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์ประสบสุข

6. ตปะ หมายถึง การข่มความทะยานอยากได้ในสิ่งที่เกินความจำเป็น มีการสวดมนต์เพื่อให้จิตใจสงบตามศาสนาของตน มีการสร้างจิตสำนึกความละเอียดและเกรงกลัวให้มีขึ้นในตัว การรู้จักอดทน อดกลั้น ต้ออารมณ์ที่มากระทบ มีการรักษาจิตไม่ให้ความโลภ โกรธ หลง ครอบงำ

7. อักโกธะ หมายถึง การมีจิตใจที่ดีไม่มุ่งร้ายต่อผู้อื่นด้วยกาย วาจา และใจ การรู้เท่าทันอารมณ์ปัจจุบันว่าเรากำลังทำอะไรอยู่ ถึงมีผู้มากล่าวว่าร้ายก็สามารถทำจิตใจให้เป็นปกติได้ มีการแผ่เมตตาจิตไปให้ผู้อื่นอย่างสม่ำเสมอ การรู้จักให้อภัยและทำความเข้าใจผู้อื่น

8. อวิหิงสา หมายถึง มีการไม่เอาใจเปรียบผู้ที่เสียโอกาสและด้อยกว่า การไม่สร้างหนี้ให้แก่ตนและครอบครัว การไม่เลือกปฏิบัติกับเพื่อนร่วมอาชีพ การไม่ใช้อำนาจจนเกินขอบเขต การวางตัวเป็นกลางให้ความเป็นธรรมกับทุกฝ่าย

9. ขันติ หมายถึง มีความอดทนต่อการเจ็บไข้ ไม่สบายกาย การไม่หวั่นไหวต่อคำนิทาและสรรเสริญ การไม่ละทิ้งงานหน้าที่ไปโดยมิชอบ มีความอดทนต่อปัญหาและอุปสรรคในการบริหารงาน มีความอดทนต่ออำนาจกิเลสของตน

10. อวิโรธนะ หมายถึง มีการปฏิบัติหน้าที่อย่างเสมอต้นเสมอปลาย การยึดเอาผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง การไม่เป็นบุคคลที่มีความประพฤดิเสื่อมเสีย มีการดำเนินชีวิตไปตามกรอบของกฎหมายและศาสนา ความเป็นบุคคลผู้ตั้งมั่นในความยุติธรรม

จากทศพิธราชธรรมที่ผู้วิจัยได้เลือกเอาไว้ ผู้วิจัยมีความสงสัยว่าจะสอดคล้องกับการบริหารตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างไร จึงได้ศึกษาค้นคว้าเรื่อง การบริหารตามแนวพระพุทธศาสนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การบริหารตามแนวพระพุทธศาสนา

หลักพระพุทธศาสนา

การประกาศพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ธรรมด้วยพระองค์เองนั้น แสดงให้เห็นถึงหลักหรือแก่นของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “สัทธรรม” ซึ่งได้รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก เป็นหลักฐานสำคัญที่ได้รับการยอมรับในความน่าเชื่อถือของพระพุทธวณะ พุทธศาสนิกชนจึงได้รับประโยชน์จากการศึกษาเรียนรู้มาโดยตลอดจวบจนถึงปัจจุบัน การได้รู้และเข้าใจเนื้อหาสาระในแต่ละปิฎก เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เข้าถึงหลักหรือแก่นของศาสนาที่ตนเองนับถือได้มากยิ่งขึ้น

พระไตรปิฎก

สุชีพ ปุญญานุภาพ (2539, หน้า 1-23) กล่าวว่า ศาสนาทุกศาสนา มีคัมภีร์หรือตำราทางศาสนาเป็นหลักในการสั่งสอน แม้เดิมจะมีได้ขีดเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร แต่เมื่อมนุษย์รู้จักใช้ตัวหนังสือ ก็ได้มีการเขียน การจารึกคำสอนในศาสนานั้น ๆ ไว้ เมื่อโลกเจริญขึ้นถึงกับมีการพิมพ์หนังสือเป็นเล่ม ๆ ได้ คัมภีร์ศาสนาเหล่านั้นก็มิผู้พิมพ์เป็นเล่มขึ้นโดยลำดับ

พระไตรปิฎก หรือที่เรียกในภาษาบาลีว่า ตปิฎกหรือเตปิฎกนั้น เป็นคัมภีร์หรือตำราทางพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับไตรเวท เป็นคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์ ไบเบิลของศาสนาคริสต์ อัลกุรอานของศาสนาอิสลาม

กล่าวโดยสรุปศัพท์ คำว่า "พระไตรปิฎก" แปลว่า 3 คัมภีร์ เมื่อแยกเป็นคำ ๆ ว่า พระ+ไตร+ปิฎก คำว่า พระ เป็นคำแสดงความเคารพหรือยกย่อง คำว่า ไตร แปลว่า 3 คำว่า ปิฎก แปลได้ 2 อย่างคือแปลว่า คัมภีร์หรือตำราอย่างหนึ่ง แปลว่า กระจาดหรือตะกร้าอย่างหนึ่ง ที่แปลว่ากระจาดหรือตะกร้า หมายความว่า เป็นที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เป็นหมวดหมู่ ไม่ให้กระจัดกระจาย คล้ายกระจาดหรือตะกร้าอันเป็นภาชนะใส่ของฉะนั้น เมื่อทราบแล้วว่า คำว่า พระไตรปิฎก แปลว่า 3 คัมภีร์ หรือ 3 ปิฎก จึงควรทราบต่อไปว่า 3 ปิฎก นั้นมีอะไรบ้าง และแต่ละปิฎกนั้น มีความหมายหรือใจความอย่างไร ปิฎก 3 นั้นแบ่งออกดังนี้

1. พระวินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือศีลของภิกษุ ภิกษุณี
2. พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาทั่ว ๆ ไป
3. พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยธรรมะล้วน ๆ หรือธรรมะที่สำคัญ

ความเป็นมาของพระไตรปิฎก

การกล่าวถึงความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎก จำเป็นต้องกล่าวถึงเหตุการณ์ตั้งแต่ยังมีได้จดจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร รวมทั้งหลักฐานเรื่องการท่องจำ และข้อความที่กระจัดกระจายยังมีได้จัดเป็นหมวดหมู่ จนถึงการสังคายนา คือจัดระเบียบหมวดหมู่ การจารึกเป็นตัวหนังสือการพิมพ์เป็นเล่ม

ในเบื้องต้นเห็นควรกล่าวถึงพระสาวก 4 รูป ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎก คือ

1. พระอานนท์ ผู้เป็นพระอนุชา (ลูกพี่ผู้ผู้น้อง) และเป็นผู้อุปฐากรับใช้ใกล้ชิดของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่ทรงจำพระพุทธรวจนะไว้ได้มาก
2. พระอุบาลี ผู้เชี่ยวชาญทางวินัย ในฐานะที่ทรงจำวินัยปิฎก
3. พระโสณกุฎทิมบะ ผู้เคยท่องจำบางส่วนแห่งพระสุตตันตปิฎก และกล่าวข้อความนั้นปากเปล่าในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ได้รับสรรเสริญว่าทรงจำได้ดีมาก ทั้งสำเนียงที่กล่าวข้อความออกมาก็ชัดเจนแจ่มใส เป็นตัวอย่างแห่งการท่องจำในสมัยที่ยังไม่มีการจารึกพระไตรปิฎกเป็นตัวหนังสือ
4. พระมหากัสสป ในฐานะเป็นผู้ริเริ่มให้มีการสังคายนา จัดระเบียบพระพุทธรวจนะให้เป็นหมวดหมู่ ในข้อนี้ย่อมเกี่ยวข้องกับโยงไปถึงพระพุทธเจ้า พระสาริบุตร และพระจุนทะ น้องชายพระสาริบุตร ซึ่งเคยเสนอให้เห็นความสำคัญของการทำสังคายนา คือจัดระเบียบคำสอนให้เป็นหมวดหมู่

ลำดับอาจารย์ผู้ทรงจำพระไตรปิฎก

ได้กล่าวไว้แล้วในสมัยที่ยังมิได้มีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานนั้นใช้วิธีท่องจำ และการท่องจำก็แบ่งหน้าที่กัน ตามใครจะสมัครเป็นผู้เชี่ยวชาญในส่วนไหนตอนไหนของพระไตรปิฎก เช่น คำว่า ทีฆภาณกะ แปลว่า ผู้สวดคัมภีร์ทีฆนิกาย (พระธรรมเทศนาหมวดยาว) มัชฌิมภาณกะ ผู้สวดคัมภีร์ มัชฌิมนิกาย (พระธรรมเทศนาขนาดปานกลาง) โดยนัยนี้จึงเป็นการแบ่งงานกันทำในการท่องจำพระไตรปิฎก และมีผู้เชี่ยวชาญในแต่ละสาขา มีศิษย์ของแต่ละสำนักท่องจำตามที่อาจารย์สั่งสอน เป็นทางให้เห็นความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎก ด้วยประการฉะนี้ในหนังสืออธิบายพระไตรปิฎก หรือที่เรียกว่าอรรถกถา ได้แสดงการสืบสายของอาจารย์ในแต่ละทาง คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ที่เรียกว่าอาจารย์ปรัมปรา สายแห่งพระอาจารย์ ดังนี้

สายพระวินัยปิฎก

1. พระอุบาลี
2. พระทาสกะ
3. พระโสณกะ
4. พระสิกกะ
5. พระโมคคัลลีบุตร ติสสะ

สายพระสูตรตันตปิฎก

ไม่ได้มีระบุไว้ในอรรถกถา เป็นแต่ได้กล่าวถึงการมอบหน้าที่ในการท่องจำนำสืบ ๆ กันต่อไป ดังนี้

1. มอบให้พระอานนท์ ท่องจำสั่งสอนที่ฉนิกาย
2. มอบให้นิสิตทั้งหลายของพระสารีบุตรท่องจำมัชฌิมนิกาย
3. มอบให้พระมหากัสสปท่องจำสังยุตตนิกาย
4. มอบให้พระอานนรุทธ์ท่องจำอังคุตตรนิกาย ส่วนขุททกนิกายไม่ได้กล่าวไว้ว่ามอบเป็น

หน้าที่ของใคร

สายพระอภิธรรมปิฎก

1. พระสารีบุตร
2. พระภททชิ
3. พระโสภิตะ
4. พระปิณฑลี
5. พระปิณฑลี
6. พระปิณฑลี
7. พระโกสิยปุตตะ
8. พระสิกกะ
9. พระสันเทหะ
10. พระโมคคัลลีบุตร
11. พระติสสทัตตะ
12. พระธัมมิยะ
13. พระทาสกะ
14. พระโสณกะ
15. พระเรวตะ

ตามรายนามนี้ สืบต่อมาเพียงชั่ว 235 ปีเท่านั้น ต่อจากนั้นยังมีรายนามอีกมาก ซึ่งนับแต่แผ่นดินศาสนาไปในลังกาแล้ว

ลักษณะการจัดหมวดหมู่ของแต่ละปิฎก

ได้กล่าวแล้วว่า พระไตรปิฎกนั้น แบ่งออกเป็นพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยลำดับ พระโบราณณาจารย์ฝ่ายไทยได้ใช้วิธีย่อหัวข้อสำคัญในแต่ละปิฎก เพื่อจำง่าย เป็นอักษรย่อ ในการใช้อักษรย่อนั้น วินัยปิฎกมี 5 คำ สุตตันตปิฎก 5 คำ อภิธรรมปิฎก 7 ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

อักษรย่อในปิฎกอื่น ๆ ไม่มีปัญหา คงมีปัญหาเฉพาะวินัยปิฎก คือ อา, ปา, ม, จ, ปอา = อาทิกัมม์ (การกระทำที่เป็นต้นบัญญัติ) หมายเฉพาะรายการพระวินัย ตั้งแต่อาบัติปาราชิกลงมาถึงสังฆาทิเสส, ปา = ปาจิตตีย์ เป็นชื่อของอาบัติในปาฏิโมกข์ เฉพาะตั้งแต่ถัด สังฆาทิเสสลงมา ทั้งสองหัวข้อนี้เป็นการย่ออย่างจับความมากกว่าย่อตามชื่อหมวดหมู่ จึงไม่ตรงกับชื่อที่ใช้เป็นทางการในวินัยปิฎก ส่วนอีก 3 ข้อท้ายตรงตามชื่อหมวดหมู่ ฉะนั้น ถ้าจะจัดตามชื่อ จึงควรเป็นดังนี้

1. มหาวิภังค์ หรือ ภิกขุวิภังค์ ว่าด้วยศีลของภิกษุที่มาในปาฏิโมกข์ (คำว่า ปาฏิโมกข์ คือ ศีลที่เป็นใหญ่เป็นสำคัญอันจะต้องสวดทบทวนในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน)
2. ภิกขุณีวิภังค์ ว่าด้วยศีลของภิกษุณี
3. ม = มหาวัคค์ แปลว่า วรรคใหญ่ แบ่งออกเป็นชั้นชกะ คือหมวดต่าง ๆ 10 หมวด
4. จ = จุลวัคค์ แปลว่า วรรคเล็ก แบ่งออกเป็นชั้นชกะ คือหมวดต่าง ๆ 12 หมวด
5. ป = ปรีวาร หมายถึงหัวข้อเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ เป็นการย่อหัวข้อสรุปเนื้อความ วินิจฉัย

ปัญหาใน 4 เรื่องข้างต้น

พระสุตตันตปิฎก

หัวข้อย่อแห่งพระสุตตันตปิฎกมี คือ ที , ม, สัง, อัง, จุ ดังต่อไปนี้

1. ที = ทีฆนิกาย แปลว่า หมวดยาว หมายถึงหมวดที่รวบรวมพระสูตรขนาดยาวไว้ส่วนหนึ่งไม่ปนกับพระสูตรประเภทอื่น ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น 34 สูตร
2. ม = มัชฌิมนิกาย แปลว่า หมวดปานกลาง หมายถึงหมวดที่รวบรวมพระสูตรขนาดกลางไม่สั้นเกินไป ไม่ยาวเกินไปไว้ส่วนหนึ่ง ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น 152 สูตร
3. สัง = สังยุตตนิกาย แปลว่า หมวดประมวล คือประมวลเรื่องประเภทเดียวกันไว้เป็นหมวดหมู่ เช่น เรื่องพระมหากัสสป เรียกกัสสปสังยุต เรื่องอินทรีย์ (ธรรมะที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน) เรียกอินทรีย์สังยุต เรื่องมรรค (ข้อปฏิบัติ) เรียกมคคสังยุต ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น 7,762 สูตร

4. อัง = อังคุตตรนิกาย แปลว่า หมวดยี่งศ์ด้วยองค์ คือจัดลำดับธรรมะไว้เป็นหมวด ๆ ตามลำดับตัวเลข เช่น หมวดธรรมะข้อเดียว เรียกเอกนิบาต หมวดธรรมะ 2 ข้อ เรียกทูกนิบาต หมวดธรรมะ 3 ข้อ เรียกติกนิบาต ดังนี้ เป็นต้น จนถึงหมวดธรรมะ 10 ข้อ เรียกทสกนิบาต หมวดธรรมะเกิน 10 ข้อ เรียก อติเรกทสกนิบาต ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น 9,557 สูตร

5. ขุ = ขุททกนิกาย แปลว่า หมวดเล็กน้อย รวบรวมข้อธรรมที่ไม่จัดเข้าใน 4 หมวดข้างต้นมารวมไว้ในหมวดนี้ทั้งหมด เมื่อจะแบ่งโดยหัวใหญ่ก็มี 15 เรื่อง คือ

5.1 ขุททกปาฐะ แปลว่า บทสวดเล็ก ๆ น้อย ๆ โดยมากเป็นบทสวดสั้น ๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

5.2 ธรรมบท แปลว่า บทแห่งธรรม คือธรรมภาษิตสั้น ๆ ประมาณ 300 หัวข้อ (ส่วนเรื่องพิสดารมีท้องเรื่องประกอบปรากฏในอรรถกถา)

5.3 อุทาน แปลว่า คำที่เปล่งออกมา หมายถึงคำอุทานที่เป็นธรรมภาษิต มีท้องเรื่องประกอบเป็นเหตุปรารถนาในการเปล่งอุทานของพระพุทธเจ้า

5.4 อิติวุตตะกะ แปลว่า “ข้อความที่ท่านกล่าวไว้แบบนี้” เป็นการอ้างอิงว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสข้อความไว้แบบนี้ ไม่มีเรื่องประกอบ มีแต่ที่ขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันต์ตรัสไว้แบบนี้

5.5 สุตตนิบาต แปลว่า รวบรวมพระสูตร คือรวบรวมพระสูตรเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ไว้ด้วยกัน มีชื่อสูตรบอกกำกับไว้

5.6 วิมานวัตถุ แปลว่า เรื่องของผู้ได้วิมาน แสดงเหตุที่ทำให้ได้ผลดีตามคำบอกเล่าของผู้ได้ผลดีนั้น ๆ

5.7 เปตวัตถุ แปลว่า เรื่องของเปรตหรือผู้ล่วงลับไป ที่ทำกรรมชั่วไว้

5.8 เถรคาถา ภาษิตต่าง ๆ ของพระเถระผู้เป็นอรหันตสาวก

5.9 เถรีคาถา ภาษิตต่าง ๆ ของพระเถรีผู้เป็นอรหันตสาวิกา

5.10 ชาดก แสดงภาษิตต่าง ๆ เกี่ยวโยงกับคำสอนประเภทเล่านิทาน (ท้องเรื่องพิสดารมีในอรรถกถา เช่นเดียวกับธรรมบท)

5.11 นิตเทส แบ่งออกเป็นมหานิทเทสกับจุพนิทเทส คือมหานิทเทสเป็นคำอธิบายพระพุทธภาษิตในสุตตนิบาต (หมายเลข 5) รวม 16 สูตร ส่วนจุพนิทเทส เป็นคำอธิบายพระพุทธภาษิตในสุตตนิบาต (หมายเลข 5) ว่าด้วยปัญหาของมาณพ 16 คน กับ ขุควิสาณสูตร กล่าวกันว่า เป็นภาษิตของพระสารีบุตรเถรเจ้า

5.12 ปฏิสัมพันธ์ที่แปลกว่า ทางแห่งปัญญาอันแตกฉาน เป็นคำอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวกันว่าพระสารีบุตรเถระเจ้าได้กล่าวไว้

5.13 อปทาน แปลว่า คำอ้างอิง เป็นประวัติส่วนตัวที่แต่ละท่านเล่าไว้ ซึ่งอาจแบ่งได้ เป็นอดีตประวัติของพระพุทธเจ้า ของพระเถระอรหันตสาวก ของพระเถรอรหันตสาวิกา ส่วนที่เป็นประวัติการทำความดีของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น มีคำอธิบายว่า เป็นพุทธภายิตตรัสเล่าให้พระอานนท์ฟัง

5.14 พุทธวงศ์ แปลว่า วงศ์ของพระพุทธเจ้า หลักการใหญ่เป็นการแสดงประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีต ๒๔ องค์ รวมทั้งของพระโคตมพุทธเจ้าด้วยจึงเป็น 25 องค์ นอกจากนั้นมีเรื่องเบ็ดเตล็ดแทรกเล็กน้อย

5.15 จริยาปิฎก แปลว่า คัมภีร์แสดงจริยา คือการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งแบ่งหลักใหญ่ออกเป็นทาน (การให้) สีล (การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย) และเนกขัมมะ (การออกบวช)

พระอภิธรรมปิฎก

หัวข้อย่อแห่งพระอภิธรรมปิฎกมี 7 คือ สัง, วิ, ธา, ปุ, ก, ย, ป, ดังต่อไปนี้

1. สัง = สังคณี ว่าด้วยการรวมหมู่ธรรมะ คือธรรมะแม้จะมีมากเท่าไร ก็อาจรวมหรือจัดเป็นประเภท ๆ ได้เพียงไม่เกิน 3 อย่าง

2. วิ = วิภังค์ ว่าด้วยการแยกธรรมะออกเป็นข้อ ๆ เช่น เป็นขั้น 5 เป็น เป็นต้น ทั้งสังคณีและวิภังค์นี้ เทียบด้วยคำว่าสังเคราะห์ (Synthesis) และวิเคราะห์ (Analysis) ในวิทยาศาสตร์ เป็นแต่เนื้อหาในทางศาสนากับทางวิทยาศาสตร์ มุ่งไปคนละทาง คงลงกันได้หลักการว่า ควรเรียนรู้ทั้งในทางรวมกลุ่มและแยกกลุ่ม เช่น รถคันหนึ่งควรรู้ทั้งการประกอบเข้าเป็นคันรถ และแยกส่วนต่าง ๆ ออกฉะนั้น

3. ธา = ธาตุคณา ว่าด้วยธาตุ คือธรรมะทุกอย่าง อาจจัดเป็นประเภทได้โดย ธาตุ อย่างไร

4. ปุ = ปุคคลบัญญัติ ว่าด้วยบัญญัติ 6 ประการ เช่น บัญญัติขั้น บัญญัติอายตนะ จนถึงบัญญัติเรื่องบุคคล พร้อมทั้งแจกรายละเอียดเรื่องบัญญัติบุคคลต่าง ๆ ออกไป

5. ก = กถาวัตถุ ว่าด้วยคำถาม คำตอบ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา (เพราะอรรถกถาจารย์กล่าวว่า เป็นคำถาม 500 คำตอบ 500 แต่ตัวเลข 500 นี้ อาจหมายถึงหลายร้อย เพราะเท่าที่นับกันดูแล้ว ได้คำถาม คำตอบ อย่างละ 219 ข้อ)

6. ย = ยมก ว่าด้วยธรรมเป็นคู่ ๆ บางทีจัดคู่ที่มีลักษณะเป็นตรรกวิทยา ซึ่งจะได้กล่าวถึงใน 3 ภาค ย่อความแห่งพระไตรปิฎก

7. ป = ปัญฐาน ว่าด้วยปัจจัย คือสนับสนุน 24 ประการ

เป็นอันว่า หัวใจย่อแห่งพระไตรปิฎก คือ อา ปา ม จู ป , ที ม สัง อัง ขุ , สัง วิ ธา ปุ ก ย ป , มีรายละเอียดดังกล่าวมานี้

พระชนนาค นิธิปัญญา, อ้างถึงใน สุจินต์ บริหารวเขตต์ (2548, หน้า 71) กล่าวว่า เมื่อยังมีพระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคครบถ้วนสมบูรณ์ พุทธบริษัทก็ควรที่จะศึกษาให้เข้าใจว่าพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ตลอด 45 พรรษานั้น มีอะไรบ้าง พระธรรมที่ทรงแสดงไว้มี 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

พระวินัยปิฎก

ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับข้อประพฤติปฏิบัติที่เหมาะสมแก่เพศบรรพชิต เพราะอรรถาธิบายของคนในโลกนี้ต่างกัน พุทธบริษัทจึงมี 2 พวก คือ บรรพชิตพวก 1 และคฤหัสถ์พวก 1 บรรพชิตเป็นผู้ที่ระสมอุปนิสัยที่จะประพฤติปฏิบัติธรรม อบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรม โดยละอาการบ้านเรือน แต่ผู้ที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาที่ระสมอุปนิสัยเป็นผู้ครองเรือน ก็อบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรมในเพศคฤหัสถ์ พระวินัยส่วนใหญ่จึงเกี่ยวกับข้อประพฤติปฏิบัติของบรรพชิต แต่คฤหัสถ์ก็ควรศึกษาเพื่อให้รู้ว่าควรปฏิบัติต่อบรรพชิตอย่างไร จึงจะอนุเคราะห์แก่บรรพชิตได้ถูกต้องตามพระวินัย ซึ่งจะเป็นการดำรงพระพุทธศาสนาด้วย เมื่อรู้ว่าการประพฤติอย่างไรเป็นบรรพชิต ประพฤติอย่างไรไม่เป็นบรรพชิตก็จะรู้ว่ากิจของภิกษุในพระพุทธศาสนาต่างกับกิจของคฤหัสถ์อย่างไร แต่ถ้าไม่รู้เรื่องพระวินัย คฤหัสถ์บางคนอาจมีความเลื่อมใสในภิกษุซึ่งไม่ได้ทำกิจของพระภิกษุตามพระวินัย นอกจากนั้นคฤหัสถ์ที่รู้พระวินัย ก็ยังได้ประพฤตีสั่งที่เป็นประโยชน์เพิ่มขึ้นอีกด้วย เช่น กิริยาอาการทางกายวาจาที่เหมาะสมแก่บรรพชิตอย่างไร คฤหัสถ์ก็กระทำตามได้ แม้ว่าจะไม่ใช่บรรพชิต เพราะเป็นมารยาทที่งดงามของสังคมทั่ว ๆ ไป มารยาทที่เหมาะสมที่ควรนั้นไม่จำกัดเชื้อชาติ สิ่งใดที่ดีก็ควรจะประพฤติปฏิบัติตามได้ ซึ่งในพระไตรปิฎกนั้น พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติความประพฤติทางกายทางวาจาที่เหมาะสมที่ควรไว้

การศึกษาพระวินัย ทำให้เห็นพระบริสุทธิคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงบัญญัติข้อประพฤติปฏิบัติที่งดงามที่ละเอียดยิ่ง และเมื่อเห็นโทษของสิ่งที่พระองค์ทรงให้ละเว้นแล้ว ก็ย่อมจะทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาที่จะประพฤติปฏิบัติในทางที่งดงามและละเว้นสิ่งที่ไม่ดีงามซึ่งก็เป็นอารมณ์ของศีล

พระสุตตันตปิฎก

สำหรับพระสุตตันตปิฎก บางท่านก็อาจเคยฟังมาบ้างจากรายการธรรมต่าง ๆ ที่วัดวาอารามหรือสถานีวิทยุ ซึ่งเป็นพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงที่พระวิหารเชตวัน พระวิหารเวฬุวัน พระวิหารนิโครธาราม เป็นต้น และเมื่อเสด็จไปสู่ที่ต่าง ๆ สนทนาธรรมกับบุคคลต่าง ๆ ตามอุปนิสัยของผู้ฟัง

ผู้ที่ศึกษาพระสูตรตันตปิฎก ก็ย่อมจะเห็นพระกรุณาคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงแสดงธรรมเพื่ออนุเคราะห์ผู้ฟังให้ได้รับประโยชน์ พระองค์มิได้ทรงหวังโทษให้เกิดแก่ผู้ฟังเลย ไม่ว่าผู้ฟังนั้นจะเป็นใครก็ตาม และถึงแม้ในขณะที่กำลังจะปรินิพพาน พระองค์ก็ยังได้ทรงแสดงธรรมแก่สุภาทปรีชาชก

ผู้ศึกษาพระสูตรย่อมจะซาบซึ้งในความไพเราะของพระธรรมเทศนาที่สมบูรณ์พร้อม ทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ และคำอุปมาที่ชัดเจน ความสละสลวย ความจับใจของพระธรรมเทศนาที่ชัดเจนนั้น ย่อมทำให้ผู้ที่ศึกษาเกิดความเลื่อมใสและปิติในธรรม ที่สามารถทำให้จิตใจผ่องใส สงบระงับอกุศล เป็นสมาธิได้ในขณะที่ซาบซึ้งในรสพระธรรม หรือในขณะที่ระลึกถึงพระพุทธรูป เป็นต้น

พระอภิธรรมปิฎก

ปิฎกที่ 3 คือพระอภิธรรมปิฎก บางคนอาจจะคิดว่าพระอภิธรรมปิฎกยากมาก และไม่มีโอกาสได้ฟังบ่อย แต่เมื่อเข้าใจความหมายของคำว่า “ธรรม” คือทุกสิ่งทุกอย่างที่มีจริง ๆ และการที่จะเข้าใจสิ่งที่มีจริง ๆ ได้ถูกต้องนั้นมีหนทางเดียว คือศึกษาพระอภิธรรม เพราะอีกนัยหนึ่ง อภิธรรมเป็นส่วนละเอียดจริง ๆ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงจากการตรัสรู้ คือประจักษ์แจ้งสัจธรรม ความจริงของสภาพธรรมนั้น ๆ

สำหรับพระอภิธรรมปิฎก ผู้ที่ศึกษาย่อมจะเห็นพระปัญญาคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะเหตุว่าพระองค์ได้ทรงแสดงธรรมที่ได้ตรัสรู้ไว้อย่างละเอียดที่สุด เป็นการย่อโลกทั้งหมดออกเป็นรูปธรรมและนามธรรม จนไม่เหลือส่วนที่จะพึงยึดถือว่าเป็นตัวตนได้เลย

ที่ว่าพระอภิธรรมปิฎกเป็นอารมณ์ของปัญญา ก็เพราะผู้ที่ศึกษาพระอภิธรรมปิฎกย่อมสามารถเข้าใจสภาพธรรมต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง โดยอาศัยการศึกษาเรื่องธรรมต่าง ๆ ที่พระองค์ได้ตรัสรู้และทรงเทศนาไว้อย่างละเอียด

ลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

สุชีพ ปุญญานุภาพ (2539, หน้า 23-24) กล่าวว่า แม้ว่าพระไตรปิฎกจะนับว่าเป็นคัมภีร์สำคัญ และเป็นหลักฐานทางพระพุทธศาสนา แต่ก็มีคัมภีร์อื่นอีกที่เกี่ยวข้องด้วย จึงควรทราบลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้ดังต่อไปนี้

1. พระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้น 1 เรียกว่าบาลี
2. คำอธิบายพระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้น 2 เรียกว่าอรรถกถา หรืออรรถกถา
3. คำอธิบายอรรถกถา เป็นหลักฐานชั้น 3 เรียกว่าฎีกา
4. คำอธิบายฎีกา เป็นหลักฐานชั้น 4 เรียกว่าอนุฎีกา

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ที่แต่งขึ้น ว่าด้วยไวยากรณ์ภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ และอธิบายศัพท์ต่าง ๆ เรียกรวมนกันว่า สัททวิเสส เป็นสำนวนที่เรียกกันในวงการนักศึกษาฝ่ายไทย ปราภฏในพงศาวดาร

ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า เมื่อทำการสังคายนา ในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 1331 เพื่อชำระพระไตรปิฎกนั้น ได้มีการชำระคัมภีร์ศัพท์วิเสศต่าง ๆ ด้วย โดยมีพระพุฒาจารย์เป็นแม่กอง

การจัดชั้นของบาลีอรรถกถา ก็เนื่องด้วยกาลเวลานั้นเอง พระไตรปิฎกเป็นของมีมาก่อน ก็จัดเป็นหลักฐานชั้น 1 คำอธิบายพระไตรปิฎกแต่งขึ้นประมาณ 956 ปีภายหลังกุศปรีนิพพาน จึงจัดเป็นชั้น 2 ส่วนฎีกานั้น แต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 1587 จึงนับเป็นหลักฐานชั้น 3 อนึ่ง คัมภีร์อนุฎีกานั้น แต่งขึ้นภายหลังฎีกาในยุคต่อ ๆ มา เป็นคำอธิบายฎีกาอีกต่อหนึ่ง จึงนับเป็นหลักฐานชั้น 4

อย่างไรก็ตาม แม้พระไตรปิฎกจะเป็นหลักฐานชั้น 1 เมื่อพิจารณาตามหลักพระพุทธานุญาตในกาลามสูตร ท่านก็ไม่ให้คิดจนเกินไป ดังคำว่า มา ปิฎกสมุปทานเนน อย่าถือโดยอ้างตำรา เพราะอาจมีผิดพลาดตกหล่นหรือบางตอนอาจเพิ่มเติมขึ้น แสดงว่าพระพุทธานุญาตสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล สอบสวนดูให้ประจักษ์แก่ใจตนเอง เป็นการสอนอย่างมีน้ำใจกว้างขวางและให้เสรีภาพแก่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ นอกจากนั้นยังเป็นการยืนยันให้นำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อได้ประจักษ์ผลนั้น ๆ ด้วยตนเอง แม้จะมีพระพุทธานุญาตเตือนไว้มิให้คิดตำราจนเกินไป แต่ก็จำเป็นต้องรักษาตำราไว้ เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษา เพราะถ้าไม่มีตำราเลยจะยิ่งซ้ำร้าย เพราะจะไม่มีแนวทางให้รู้จักพระพุทธศาสนาเลย ฉะนั้น การศึกษาให้รู้และเข้าใจในพระไตรปิฎกจึงเป็นลำดับแรก เรียกว่า ปริยัติ การลงมือกระทำตามสมควรแก่จริตอัชฌาศัยเรียกว่า ปฏิบัติ การได้รับผลแห่งการปฏิบัตินั้น ๆ เรียกว่า ปฏิเวธ

องค์ประกอบของพระพุทธศาสนา

1. สิ่งเคารพสูงสุด สรรณะ (ที่พึ่ง) อันประเสริฐของพระพุทธศาสนาเรียกว่า พระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ โดย “พระพุทธเจ้า” ทรงตรัสรู้ “พระธรรม” แล้วทรงสั่งสอนให้พระภิกษุได้รู้ธรรมจนหลุดพ้นตามในที่สุด ทรงจัดตั้งชุมชนของพระภิกษุให้อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ด้วยการบัญญัติพระวินัยเพื่อเป็นกติกากในการอยู่ร่วมกันอย่างประชาธิปไตย เพื่อศึกษาพระธรรม (คันถธุระ) และฝึกฝนตนเองให้หลุดพ้น (วิปัสสนาธุระ) เรียกว่า “พระสงฆ์” (สงฆ์ แปลว่า หมู่, ชุมชน) แล้วทรงมอบหมายให้พระสงฆ์ทั้งหลายเผยแผ่พระธรรม เพื่อประโยชน์สุขของสัตว์โลกทั้งปวง

2. ศาสดา คือ พระพุทธเจ้า หรือพระสมณะ โคดม พระพุทธองค์ทรงตรัสเรียกพระองค์เองว่าตถาคต ทรงมีพระนามเดิมว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงประสูติในดินแดนที่เรียกว่า ชมพูทวีป ในสมัยพุทธกาล ก่อนพุทธศักราช 80 ปี ในวันที่ 18 พฤษภาคม (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6) ณ สวนลุมพินีวัน เจ้าชายสิทธัตถะผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายาผู้เป็นพระมเหสี ทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาท ผู้สืบทอดราชบัลลังก์กรุงกบิลพัสดุ์แห่งแคว้นสาकยะ และเมื่อพระชนมายุ 16 พรรษา ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงยโสธราแห่งเมืองเทวทหะ ต่อมาเมื่อพระ

ชนมายุ 29 พระชันษา มีพระราชโอรสกับเจ้าหญิงโยธธา 1 พระองค์ ทรงพระนามว่า พระราहुล ทรงตัดสินใจออกผนวชเป็นสมณะ เพื่อแสวงหา โมนะยะปฏิบัติ (คำว่า ทางหลุดพ้นในสมัยก่อนมี พุทธศาสนา) อันนำไปสู่การบรรลุ โมกษะ (คำว่า ความหลุดพ้นในสมัยนั้น) จากความทุกข์ คือ ความแก่ เจ็บ ตาย เมื่อพระชนมายุได้ 29 พระชันษา ณ ริมฝั่งแม่น้ำอโนมาตี และหลังจากออก ผนวชมา 6 พรรษา ทรงประกาศว่า ทรงค้นพบว่า สุข ทุกข์ อยู่ที่ใจมิใช่ ทรัพย์สิน อำนาจ เกียรติยศ วัตถุคามใด ๆ แต่การควบคุมจิตใจด้วยการเน้นสมาธิ (ฌาน) หรือการทรมานร่างกายให้ห่างจากกาม คุณ (โยคะ) ทั้งสองวิธีไม่ใช่วิธีพ้นจากทุกข์ที่ถูกต้อง การหลุดพ้นจากทุกข์ทำได้ด้วยการฝึกจิตด้วย การเจริญสติประกอบด้วย สติ สมาธิ ปัญญา จนสามารถรู้ทุกสิ่งตามความเป็นจริงว่า เป็นทุกข์เพราะ สรรพสิ่งไม่สมบูรณ์ ไม่แน่นอน บังคับให้เป็นดังใจไม่ได้ จนไม่เห็นสิ่งใดควรยึดมั่นถือมั่นหลุดพ้น จากกิเลสทั้งปวง จวบจนได้ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือ การตรัสรู้ อริยสัจ 4 เป็นต้น เมื่อพระชนมายุได้ 35 พระชันษาที่ได้ตื่นศรีมหาโพธิ์ ดำบลอรุเวลาเสนาณิกม (ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6) จากนั้นพระองค์จึงได้ออกประกาศสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้คือ พระธรรมวินัย ตลอดพระชนม์ชีพ เป็นเวลากว่า 45 พรรษา ทำให้พระพุทธศาสนาดำรงมั่นคงในฐานะศาสนาอันดับหนึ่งอยู่ใน ชมพูทวีปตอนเหนือ จวบจนพระองค์ได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน ตามหลักศาสนาที่เชื่อว่าดับสนิท ไม่มีส่วนรูปและนามเหลือ ไม่ทรงไปเกิดที่ไหนและไม่ทรงกลับมาเกิดใหม่อีกตลอดกาล เมื่อพระ ชนมายุได้ 80 พระชันษา ณ สาละวินทยาน (ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6) ทรงตรัสให้พุทธบริษัท 4 ยึดถือพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์หลังจากที่พระองค์นิพพานไปแล้ว ไม่ให้ยึดถือภิกษุ รูปใดหรือคณะสงฆ์กลุ่มใดเป็นใหญ่ เหนือหมู่สงฆ์ทั้งหมดทั้งปวง ให้หมู่สงฆ์นับถือกันตามพรรษา และถือนมิตินที่ประชุมสงฆ์อันชอบแล้วด้วยพระธรรมวินัยเป็นใหญ่ในอาวาสนั้น

3. คัมภีร์ หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา ในยุคก่อนจะบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ใช้ วิธีท่องจำ (มุขปาฐะ) โดยใช้วิธีการแบ่งให้สงฆ์หลาย ๆ กลุ่มรับผิดชอบท่องจำในแต่ละเล่ม เป็น เครื่องมือช่วยในการรักษาความถูกต้องของหลักคำสอน จนได้มีการบันทึกพระธรรมและพระวินัยเป็น ลายลักษณ์อักษรเป็นภาษาบาลี รักษาไว้ในคัมภีร์เรียกว่า “พระไตรปิฎก” แปลว่า ตะกร้าสามใบ ซึ่ง หมายถึงคัมภีร์หรือคำรามหมวดหลัก ๆ ได้แก่

3.1 วินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือศีลของภิกษุ ภิกษุณี จัดเป็นรากของพระศาสนา เพราะเป็น การรักษาความน่าเชื่อถือของนักบวช

3.2 สุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมทั่วไป และเรื่องราวต่าง ๆ จัดเป็น กิ่ง ใบ ผล ร่มเงา ของพระศาสนาเพราะธรรมะย่อมก่อให้เกิดประโยชน์แตกต่างกันไปในแต่ละคน ซึ่งแต่ละคน สามารถนำไปใช้เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก

3.3 อภิธรรมปิฎก ว่าด้วยธรรมะที่เป็นปรมาัตถธรรม หรือธรรมะที่แสดงถึงสภาวะล้วน ๆ ไม่มีการสมมุติ จัดเป็นลำดับของพระศาสนา เพราะแนวคิดที่แตกต่างกันออกไปอาจก่อให้เกิดความแตกแยกทางความคิด จึงต้องมีหลักเทียบเคียงความถูกต้องเป็นหลัก

พระพุทธเจ้าทรงส่งพระภิกษุในรุ่นแรกให้ไปประกาศพรหมจรรย์อันหมายถึง ไปประกาศศาสนาด้วยการกระทำให้ดูเป็นตัวอย่างอันนำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธา แต่ในภายหลังเมื่อมีผู้นับถือมีจำนวนมากจึงทรงเรียกศาสนาของพระองค์ว่า “พระธรรมวินัย” เรียกแยกเป็น “พระธรรม” คือ การให้ความรู้สังฆกรรมต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ให้กับผู้ที่เลื่อมใสที่มีเป็นจำนวนมากขึ้นด้วยวิธีการที่เหมาะสม มีการสั่งสอนเทศนาให้การศึกษาเป็นอาทิ กับ “พระวินัย” คือข้อตกลง กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับผู้ที่ออกบวช ที่มีเป็นจำนวนมากขึ้นต่างจิตใจหลายนิสัยที่มาอยู่ร่วมกัน ในกฎกติกาเดียวกันเพื่อความผาสุกแก่ผู้ประพฤติดีและควบคุมการประพฤติชั่ว และในปัจจุบันเรียกคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า พุทธศาสนา หรือพุทธปรัชญา (Buddhism)

4. ผู้สืบทอด ได้แก่ พุทธบริษัท 4 อันหมายถึง พุทธศาสนิกชน พุทธสามเณร พุทธสาวก อันเป็นกลุ่มผู้ร่วมกันนับถือ ร่วมกันศึกษา และร่วมกันรักษาพุทธศาสนาไว้

ผู้นับถือศาสนาพุทธที่ได้บวชเพื่อศึกษา ปฏิบัติตามคำสอน (ธรรม) และคำสั่ง (วินัย) และมีหน้าที่เผยแผ่พระธรรมของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระภิกษุสงฆ์ ในกรณีที่เป็นเพศชาย และพระภิกษุณีสงฆ์ ในกรณีที่เป็นเพศหญิง

สำหรับผู้บวชที่บวชตั้งแต่อายุยังไม่ถึงเกณฑ์ 20 ปี จะเรียกว่าเป็น สามเณร สำหรับเด็กชาย และสามเณรี และสิกขมานา (สามเณรีที่ต้องไม่ผิดศีล 6 ข้อตลอด 2 ปี) สำหรับเด็กหญิง ลักษณะการบวชสำหรับภิกษุหรือภิกษุณี จะเรียกเป็นการอุปสมบท สำหรับ สามเณรหรือสามเณรี และสิกขมานา จะเรียกเป็นการ บรรพชา

หลักการสำคัญของพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามุ่งเน้นเรื่องการพ้นทุกข์ และสอนให้รู้จักทุกข์และวิธีการดับทุกข์ ให้พ้นจากอวิชชา (ความรู้ไม่จริงในธรรมชาติ) อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จากกิเลสทั้งปวง คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง เน้นการศึกษาทำความเข้าใจ โยนิโสมนสิการ ด้วยปัญญาและพิสูจน์ทราบข้อเท็จจริง (ธัมมวิจยะ) เห็นเหตุผลว่าสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี (อิทัปปัจจยตา) จนเห็นตามความเป็นจริงว่าสรรพสิ่งในธรรมชาติเป็นไปตามกฎพระไตรลักษณ์ และสัตว์โลกที่เป็นไปตามกฎแห่งกรรม แล้วเลือกใช้หลักธรรมในพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับผลที่จะได้สิ่งที่ปรารถนาอย่างถูกต้อง ด้วยความไม่ประมาทในชีวิตให้มีความสุขทั้งชาตินี้และชาติต่อ ๆ ไป ด้วยการสั่งสมบุญบารมี ตลอดจนปรารถนาในพระนิพพานของผู้มีปัญญา

หลักคำสอนในพุทธศาสนามีทั้งหลักปฏิบัติที่เป็นจริยธรรม คุณธรรม และศีลธรรม

หลักจริยธรรม ความกตัญญูกตเวที คือ การรู้จักบุญคุณและตอบแทน อันเป็นหลักธรรมพื้นฐานทั่วไปของมนุษย์เพื่อการดำรงอยู่อย่างปกติสุข ดังนั้นทุกคนจึงมีหน้าที่ต่อกันด้วยการปฏิบัติตามหลักจริยธรรมของพระพุทธเจ้า คือการปฏิบัติหน้าที่ต่อกัน

หลักคุณธรรม พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมประจำใจเพื่อให้ตนและสังคมดำรงชีวิตด้วยการเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ไม่มุ่งร้ายต่อกันด้วยความรักที่บริสุทธิ์ต่อเพื่อนร่วมโลก ประกอบด้วยหลักปฏิบัติ 4 ประการ คือ เมตตา ความปรารถนาอยากให้ผู้อื่นมีความสุข กรุณา ความปรารถนาอยากให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ มุทิตา ความยินดีที่ผู้อื่นประสบความสุขในทางที่เป็นกุศลหรือประกอบเหตุแห่งสุข อุเบกขา การวางจิตเป็นกลาง การมีเมตตา กรุณา มุทิตา เป็นสิ่งที่ดี แต่ถ้าตนไม่สามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้ จิตตนจะเป็นทุกข์ ดังนั้น ตนจึงควรวางอุเบกขาวางใจให้เป็นกลาง และพิจารณาว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรมที่ได้เคยกระทำไว้อย่างแน่นอน รวมถึงการให้อภัยผู้อื่นและปราศจาก อคติ

หลักศีลธรรม ได้แก่ หลักคำสอนสำคัญของศาสนา ได้แก่ “โอวาทปาฏิโมกข์” คือ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การบำเพ็ญแต่ความดี การทำจิตให้สะอาดบริสุทธิ์

ศีลกับเจตนารมณ์ทางสังคม

ป.อ. ปยุตโต (2552, หน้า 431-450) กล่าวว่า คำสอนและหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคม และสะท้อนถึงเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนา ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ได้มากที่สุดก็คือ คำสอนและหลักปฏิบัติในชั้นศีล เพราะศีลเป็นระบบการควบคุมชีวิตด้านนอกเกี่ยวข้องด้วยการแสดงออกทางกายวาจา เป็นระเบียบว่าด้วยความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน การดำเนินกิจการต่าง ๆ ของหมู่ชน การจัดสภาพแวดล้อม การจัดสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดลอมให้เรียบร้อยและเกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ด้วยดีของหมู่มชนนั้น และแก่ความผาสุกแห่งสมาชิกทั้งปวงของหมู่มชน อันจะเอื้ออำนวยให้ทุกคนสามารถบำเพ็ญกิจการณียกิจที่พึงงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตตามความตกลงนับถือของพวกตน หรือเพื่อเข้าถึงประโยชน์และความดีงามสูงสุดตามอุดมการณ์ของหมู่มชนนั้น ตลอดจนเกื้อกูลแก่การที่หมู่มชนนั้นจะเผยแผ่อุดมการณ์ กิจการ และประโยชน์สุขความดีงามของตน ให้แผ่ขยายกว้างขวางออกไป ศีลพื้นฐานหรือขั้นต้นที่สุด ก็คือ การไม่เบียดเบียนผู้อื่นไม่ว่าด้วยการหรือวาจา และการไม่ทำลายสติสัมปชัญญะที่เป็นตัวคุมศีลของตน ศีลขั้นต้นสุดนี้ นิยมเรียกกันว่า ศีล 5

กล่าวได้คร่าว ๆ ว่า ศีลมี 2 ระดับ หนึ่งในระดับทั่วไป ได้แก่ ระดับธรรม หรือระดับที่ยังเป็นธรรม คือ เป็นข้อแนะนำสั่งสอน หรือหลักความประพฤติที่แสดง (เทสิตะ) และบัญญัติไปตาม

กฎธรรมดแห่งความดีความชั่ว ที่เรียกว่ากฎแห่งกรรม ผู้ทำชั่ว หรือรักษาศีลละเมิดศีล ย่อมได้รับผลดีผลชั่วเองตามธรรมดาของเหตุปัจจัย หรือตามกฎแห่งกรรมนั้น สองระดับเฉพาะ ได้แก่ ระดับวินัย หรือระดับที่เป็นวินัย คือ เป็นแบบแผนข้อบังคับที่บัญญัติคือวางหรือกำหนดขึ้น (บัญญัติตะ) ไว้ เป็นทำนองประมวลกฎหมาย สำหรับกำกับความประพฤติของสมาชิกในหมู่ชนหรือชุมชนหนึ่ง โดยสอดคล้องกับความมุ่งหมายของหมู่คณะหรือชุมชนนั้น โดยเฉพาะ ผู้ละเมิดบทบัญญัติแห่งศีลประเภทวินัยนี้มีความผิดตามอาญาของหมู่ ช้อนเข้ามาอีกชั้นหนึ่ง เพิ่มจากอกุศลเจตนาที่จะได้รับผลตามกฎแห่งกรรมของธรรมชาติ เมื่อพิจารณาตามหลักนี้ จะเห็นได้ว่า สังคมวงกว้างคือมนุษยทั้งหมด มีสภาพต่างกัน เป็นต้น ซึ่งแปลกกันไปตามถิ่นตามยุคสมัย การที่จะวางบทบัญญัติเกี่ยวกับศีลในส่วนรายละเอียดลงไว้เป็นแบบแผนอย่างเดียวกันตายตัวโดยอาญา อย่างที่เรียกว่าวินัยนั้น มิใช่ฐานะที่จะพึงกระทำ เพราะไม่อาจให้สังคมทุกยุคทุกสมัยทุกสภาพแวดล้อม ดำรงอยู่ด้วยดีและมีสภาพเกื้อกูล ด้วยประมวลบทบัญญัติที่มีข้อปลีกย่อยอย่างหนึ่งอย่างเดียวกันหมด

ดังนั้น สำหรับสังคมมนุษย์ทั่วไป พระพุทธศาสนาจึงแนะนำสั่งสอนหรือเสนอหลักธรรมหมวดที่นิยมเรียกกันว่า ศีล 5 ไว้เป็นข้อกำหนดอย่างต่ำ หรือหลักความประพฤติอย่างน้อยที่สุดในระดับศีล เลขจากนั้น ไป ก็มี ศีลกรรมบถ คือกุศลกรรมบถ 7 ข้อต้น หรือศีลที่เป็นองค์แห่งมรรค ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และสัมมาอาชีวะ ซึ่งเป็นหลักของศีลอย่างกว้าง ๆ ศีลอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนตามฐานะที่มันเป็นธรรม คือ คำแนะนำหรือหลักความประพฤติ ซึ่งผู้ปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติย่อมก่อให้เกิดผลดีหรือผลร้ายไปตามกฎแห่งธรรมดา ถ้าผู้ใดเห็นชอบว่าตนควรประพฤติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ยกเอาข้อธรรมขั้นศีลเหล่านี้มาเป็นข้อปฏิบัติของตน เพียรพยายามตั้งใจทำตามนั้น ถือกันว่า ถ้าเขาปฏิบัติได้แม้เพียงศีล 5 ก็สมควรแก่การเรียกว่าเป็นชาวพุทธ พุคอีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าคนผู้ใดต้องการเป็นชาวพุทธ พระพุทธศาสนาก็กำหนดเงื่อนไขให้เขารับเอาข้อธรรมอย่างน้อย 5 ข้อนั้นไปถือปฏิบัติ เมื่อถึงตอนนี้ ธรรมขั้นศีล 5 ข้อนั้น ก็ได้ชื่อว่าเป็นสิกขาบท 5 แปลว่าข้อสำเหนียก หรือข้อฝึกหัดความประพฤติ 5 อย่าง ผู้ที่เป็นอุบาสกอุบาสิกา มีข้อกำหนดความประพฤติอย่างต่ำเท่านี้ แต่ถ้าผู้ใดมีอุตสาหะจะประพฤติปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไปอีก เช่นรักษาศีลอุโบสถมีองค์ 8 ในวันอุโบสถอีกส่วนหนึ่ง ก็ได้ สิกขาบทนี้แหละที่ทำให้ศีลระดับธรรมกลายมาเป็นศีลระดับวินัย เพราะวินัยก็คือประมวลแห่งสิกขาบททั้งหลายนั่นเอง

แต่ถึงกระนั้น พระพุทธศาสนาก็มิได้วางประมวลบทบัญญัติเป็นวินัยไว้สำหรับให้มวลมนุษย์ทั้งหมดต้องปฏิบัติเสมอเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นเรื่องมนุษย์หมู่หนึ่ง ชุมชนหนึ่ง หากเห็นงาม จะพึงบัญญัติขึ้นให้เหมาะกับสภาพแวดล้อมและความมุ่งหมายของพวกตน โดยอาจนำเอาข้อธรรมต่าง ๆ ในขั้นศีลซึ่งมีอยู่มากมาย มาเลือกกำหนดเป็นวินัยบังคับใช้แก่พวกตน ดังเช่นที่พระอรรถกถาจารย์ถือเอาการเว้นจาก อกุศลกรรมบถ 10 เป็น อากาเรียวินัย (วินัยของผู้ครองเรือน หรือ

วินัยของชาวบ้าน) บ้าง ถือเอาหลักความประพฤติที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ใน สังคาลกสูตร เช่น การเว้นอกติ 4 การไม่เสพอบายมุข 6 และความสัมพันธ์ตามหลักทิส 6 เป็นต้น ว่าเป็น คิหิวินัย (วินัยของคฤหัสถ์ ตรงกับอาচারวินัยนั่นเอง) บ้าง นี่เป็นเรื่องของศีลสำหรับตั้งคัมภีร์กว้างหรือสังคัมคฤหัสถ์

แต่สำหรับชุมชนที่เรียกว่าภิกษุสงฆ์ หลักการต่างๆ ในเรื่องศีลสามารถวางให้แน่นแฟ้นยิ่งกว่าที่กล่าวมานั้น เพราะภิกษุสงฆ์เป็นชุมชนที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นเอง ตามหลักการและความมุ่งหมายที่ทรงกำหนดไว้โดยเฉพาะ เพื่อให้มีสภาพเกื้อกูลที่สุดแก่การปฏิบัติที่มุ่งตรงต่อจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา และการเผยแพร่ความดีงามที่เกิดจากการปฏิบัติเช่นนั้นให้กว้างขวางออกไปเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก

ดังนั้น พระองค์จึงได้ทรงบัญญัติระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ขึ้นครอบคลุมความเป็นอยู่และความประพฤติทั่วไปของภิกษุทั้งหลายที่เป็นสมาชิกของสงฆ์นั้น เท่าที่จะให้บังเกิดผลตามหลักการและวัตถุประสงค์ บุคคลที่จะเป็นสมาชิกคือบวชเป็นพระภิกษุ ต่างก็เข้ามาโดยสมัครใจ จึงเป็นอันต้องถือว่าได้ยอมรับที่จะปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับเหล่านั้นเสมอเหมือนกันทั้งหมด ประมวลบทบัญญัติคือระเบียบข้อบังคับทั้งหลายเหล่านั้นนั้นแลเป็นวินัยของภิกษุทั้งหลาย วินัยหรือประมวลบทบัญญัตินี้ประกอบด้วยสิกขาบทต่าง ๆ มากมาย มีทั้งข้อกำหนดเกี่ยวกับความเป็นอยู่ส่วนตัว ข้อกำหนดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกคือพระภิกษุด้วยกัน และความสัมพันธ์กับคนภายนอก เช่น คฤหัสถ์ทั้งหลาย ตลอดจนการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ระเบียบว่าด้วยการปกครองและการดำเนินกิจการต่าง ๆ ของสงฆ์ เป็นต้น แม้ภิกษุณีสงฆ์ที่ทรงตั้งขึ้นภายหลัง ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทต่าง ๆ ขึ้นเป็นวินัยเช่นเดียวกัน ส่วนผู้ที่สมัครจะเข้าเป็นสมาชิก แต่ยังไม่ขาดคุณสมบัติบางอย่างไม่ครบถ้วน ก็อาจรับเข้ามาเป็นสามเณร หรือสามเณรีก่อน โดยมีฐานะและสิทธิแห่งความเป็นสมาชิกยังไม่สมบูรณ์ และได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้เป็นเครื่องกำกับความประพฤติ 10 ข้อ ซึ่งรวมอยู่ในประมวลกฎหมายที่เรียกว่าวินัยนั้น ภาวะที่ดำรงอยู่ด้วยดีหรือประพฤติดีโดยไม่ละเมิดวินัย (คือไม่ละเมิดสิกขาบททั้งหลายในวินัย) นั้นแหละเรียกว่า ศีล จัดเป็นศีลระดับวินัย

ความสำคัญในการรักษาศีลหรือปฏิบัติตามศีล แยกออกได้เป็น 2 ด้าน คือ การฝึกหัดขัดเกลาตนเอง (เพื่อความก้าวหน้าในคุณธรรมที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป) อย่างหนึ่ง และคำนึงถึงประโยชน์ของผู้อื่นหรือของสังคม อย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในวินัยของพระสงฆ์ ท่านเน้นความสำคัญอย่างนี้ไว้หนักแน่น ความสำคัญอย่างแรกคือการฝึกหัดขัดเกลาตนเองนั้น พอจะมองเห็นกันได้ชัดเจนอยู่แล้ว ส่วนที่ควรย้ำไว้ ณ ที่นี้คือ การคำนึงถึงประโยชน์สุขของส่วนรวมหรือของผู้อื่น เมื่อมีพระภิกษุกระทำการไม่ดีไม่งามขึ้น สมควรจะบัญญัติสิกขาบท พระพุทธเจ้าทรงประชุมสงฆ์ สอบสวนผู้กระทำการได้

ความจริงแล้ว จะทรงชี้โทษของการกระทำนั้นว่า ไม่เป็นไปเพื่อปสาทะคือความเลื่อมใสแก่คนที่ ยังไม่เลื่อมใส และทำให้ผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้วบางพวกกลายเป็นอย่างอื่นไป แล้วตรัสแถลงประโยชน์ ที่มุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ในการบัญญัติสิกขาบท เสร็จแล้วจึงทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้น ๆ ขึ้น ไว้ ข้อความที่ว่าไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส เป็นต้นนั้น แสดงความคำนึงถึง ประโยชน์สุขของส่วนรวมและของผู้อื่น ประโยชน์สุขของส่วนรวมอย่างแรกคือ ความดำรงอยู่ ด้วยดีของชุมชนที่เรียกว่าสงฆ์หรือจะว่าของพระศาสนาก็ได้ เพราะความมั่นคงของสงฆ์และของ พระศาสนาต้องอาศัยศรัทธาของประชาชน ประโยชน์สุขสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือประโยชน์สุขของ ประชาชนหรือชาวบ้านผู้เลื่อมใสและจะเลื่อมใสนั่นเองเพราะปสาทะคือความเลื่อมใส ความผ่องใส หรือความโปร่งสบายของจิตใจ เป็นคุณธรรมสำคัญอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งเกื้อกูลแก่จิตใจ เป็นปัจจัยแห่ง ความสุข ช่วยให้เกิดสมาธิและเอื้ออำนวยแก่การใช้ปัญญาทำให้พร้อมที่จะเข้าใจเรื่องที่พินิจ พิจารณา

เมื่อพระพุทธเจ้าจะทรงเทศนาอธิบายสั่งจำแต่ละครั้ง พระองค์ทรงค่อย ๆ สอนเตรียมพื้นจิตใจ และปัญญาของผู้ฟังให้พร้อมขึ้นไปทีละขั้น ๆ จนผู้นั้นมีจิตที่คล่อง สบาย นุ่มนวล ปลอดภัยจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใสคือมีปสาทะแล้ว จึงทรงแสดงอธิบายสั่งจำ 4 การที่พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งประพฤติดี งาม ตั้งอยู่ในศีล จึงมิใช่เพื่อมุ่งประโยชน์ที่พึงมีมาแก่ตนจากความเลื่อมใสของชาวบ้าน ซึ่งจะเป็น การปฏิบัติผิดพลาดอย่างเต็มที่ แต่ต้องมุ่งเพื่อประโยชน์สุขของสงฆ์และของชาวบ้านที่สัมพันธ์ เกี่ยวข้อง สำหรับภิกษุปัญฺฑชน การปฏิบัติเพื่อสงฆ์และเพื่อประชาชน ยังต้องดำเนินควบคู่ไปกับ ฝึกหัดขัดเกลาตนเอง แต่สำหรับพระอรหันต์ โดยเฉพาะพระอรหันต์ ซึ่งหมดกิจที่จะต้องฝึกตน ในด้านศีล หรือหมดกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว การรักษาศีล หรือปฏิบัติตามวินัย ก็มีแต่การกระทำเพื่อ ประโยชน์สุขของสงฆ์และประชาชนด้านเดียว เข้ากับคติที่เป็นหลักใหญ่แห่งการดำเนินชีวิตและ การบำเพ็ญกิจของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวกที่ว่า “ปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของพหูชน...เพื่อเอื้อ อนุเคราะห์โลก” และคติแห่งการมีจิตเอื้อเอ็นดูแก่ชุมชนที่จะเกิดมาภายหลัง เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี งามของอนุชน หรืออย่างน้อยก็เพื่อเชิดชูความดีงามไว้ในโลก เป็นการ เคารพธรรม เคารพวินัย นั้นเอง

ด้วยเหตุนี้ พระอรหันต์จึงรักษาศีลประพฤติปฏิบัติอยู่ในเหตุผลอย่างเคร่งครัด การอ้างว่า ตนหมดกิเลสแล้ว ไม่จำเป็นต้องรักษาศิกขาบทข้อนั้นข้อนี้ หรือจะทำอย่างนั้นอย่างนี้ก็ได้ เพราะจิต ไม่ยินดียินดีร้าย ดังนี้ เป็นต้น ย่อมมิใช่ลักษณะของอรหันชน ความจริงมิใช่แต่ศีลเท่านั้น แม้วัตรต่าง ๆ เช่น ธุดงค์ เป็นต้น ซึ่งมีสิ่งจำเป็นแก่ตัวท่าน และมีข้อบังคับในวินัย พระอรหันต์บางท่านก็ ปฏิบัติโดยสม่ำเสมอ เพื่อเป็นทิฐฐธรรมสุขวิหารส่วนตนและหวังจะอนุเคราะห์ชนรุ่นหลังให้ได้มี แบบอย่างที่ดีงาม จึงควรระลึกไว้ด้วยว่า ในการพิจารณาเรื่องศีลพหุพรามาส ไม่พึงลืมมองเหตุผล

และความมุ่งหมายที่เกี่ยวกับความดีงามและประโยชน์สุขของหมู่ชนด้วย การรักษาศีล ข้อวัตร ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีการบางอย่าง ซึ่งกระทำด้วยความเข้าใจ มุ่งหมายเพื่อความเรียบร้อยดีงามเป็นแบบอย่างอันดี เป็นเครื่องประสานหมู่ชนและเชิดชูธรรม หากทำเท่าที่จำเป็น พอสมควรแก่เหตุผลและความมุ่งหมายที่ดีงามนั้น มิใช่อาปรางตนเอง ก็มีใ้ข้อที่พึงคว่นคิดเตียน การประพฤติในเรื่อง ศีล วัตร ข้อปฏิบัติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีการ แบบแผน ระบบ ระเบียบ ต่าง ๆ ที่ผิดพลาดก็คือ การถือโดยงมงาย สักว่าทำตาม ๆ กันมา อย่างไม่เข้าใจความมุ่งหมาย ไม่เห็นเหตุผล จนหลงไปว่าจะถึงความบริสุทธิ์ จะบรรลุจุดมุ่งหมายสุดท้าย เพียงด้วยศีลวัตร ด้วยระบบ ระเบียบพิธีเหล่านี้ เป็นเหตุให้ศีลวัตรระบบระเบียบ พิธีการเหล่านั้น ขยายรูปแปลกประหลาด พิสดารเตลิดออกไปเป็นข้อปฏิบัตินอกแนวทางของพระพุทธศาสนา หรือรักษาศีลบำเพ็ญระเบียบ ปฏิบัติต่าง ๆ โดยมีคตินหาทิลุแอบแฝง อยาได้ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข สวรรค์ เป็นผลตอบแทน มุ่งหวังจะได้เป็นอย่งนั้นอย่งนี้ จนบดบังความมุ่งหมายที่แท้จริง และปิดกั้นไม่ให้เข้าถึงจุดหมาย ของการปฏิบัติธรรม หรือรักษาศีลบำเพ็ญวัตร ทำตามระเบียบ แบบแผนพิธี อย่างอัสตบรูษ คือเกิด ความมัวเมาลุ่มหลงตนเอง ยกเอาคุณความดีเหล่านี้ขึ้นมาเป็นข้อเปรียบเทียบ เพื่อยกคนข้มผู้อื่น

ผู้รักษาศีลประพฤติตามวินัย ควรเข้าใจ วัตถุประสงค์คือประโยชน์ที่มุ่งหมายของวินัย ที่ พระพุทธเจ้าทรงแถลงก่อนบัญญัติสิกขาบทแต่ละข้อ ซึ่งมีอยู่ 10 ประการ คือ

1. เพื่อความดีงามที่เป็นไปโดยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์
2. เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
3. เพื่อกำราบคนหน้าด้าน ไม่รู้จักอาย
4. เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
5. เพื่อปิดกั้นความเลื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อน ที่จะมิในปัจจุบัน
6. เพื่อบำบัดความเลื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อน ที่จะมิในภายหลัง
7. เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
8. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนทีเลื่อมใสแล้ว
9. เพื่อความดำรงมั่นแห่งศีลธรรม
10. เพื่อส่งเสริมความเป็นระเบียบเรียบร้อย สนับสนุนวินัยให้หนักแน่น

ในอังคุดตรนิกาย พระพุทธเจ้าทรงแสดงวัตถุประสงค์ของการบัญญัติสิกขาบท เพิ่มเติมจากนี้อีก 10 ประการ เห็นควรยกมากล่าวไว้ที่นี้ด้วยอีก 2 ข้อ คือ

1. เพื่อเอื้ออนุเคราะห์แก่ภุหัสถ์ทั้งหลาย
2. เพื่อตัดรอนฝักฝ่ายของภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่วร้าย

จะเห็นได้ว่า วัตถุประสงค์เหล่านี้ แสดงถึงเจตนารมณ์ที่เน้นความดีงามและประโยชน์สุขของสังคมอย่างมาก และบรรดาบทบัญญัติทั้งหลายในวินัยนั้น เรื่องที่ยืนยันถึงการให้ความสำคัญแก่ส่วนรวมได้ดีที่สุดอย่างหนึ่ง ก็คือบทบัญญัติเกี่ยวกับสังฆกรรมต่าง ๆ อันได้แก่การดำเนินกิจการของสงฆ์โดยการร่วมกันคิดร่วมกันพิจารณาของภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสมาชิก แต่สังฆกรรมทั้งหลายจะเป็นไปได้ด้วยดีก็เพราะสงฆ์มีความสามัคคี ไม่แตกแยก ข้อนี้จึงเป็นเหตุผลหลักอย่างหนึ่งที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงย้ำความสำคัญของสังฆเภทและสังฆสามัคคี โดยตรัสว่า “สังฆสามัคคี” เป็นธรรมเอกที่เมื่อเกิดมีในโลกก็จะนำไปเพื่อประโยชน์สุขของพหูชน ส่วนสังฆเภทก็เป็นธรรมเอกฝ่ายตรงข้าม ไม่ต้องพูดถึงการดำเนินกิจการของส่วนรวม แม้แต่ในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในชีวิตประจำวัน พุทธบัญญัติต่าง ๆ ก็ล้วนเป็นการแสดงออกถึงเจตนารมณ์ที่เกี่ยวกับประโยชน์สุขและความดีงามของสงฆ์และสังคมทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จากข้อปฏิบัติสามัญอย่างหนึ่ง คือ การแสดงความเคารพ

ในวงพุทธบริษัท เป็นที่ทราบกันดีว่า ฤๅษีสถ์กราบไหว้แสดงความเคารพแก่พระภิกษุ ส่วนในหมู่พระภิกษุ ก็แสดงความเคารพกันตามลำดับความแก่อ่อน โดยพรรษา หรือตามลำดับอายุสมาชิกภาพในหมู่สงฆ์ พระภิกษุที่อ่อนพรรษากว่าจึงกราบไหว้พระภิกษุที่แก่พรรษากว่า การแสดงความเคารพกันตามความหมายของพระพุทธศาสนาอย่างนี้ มิใช่เป็นเรื่องแสดงความสูงต่ำ ไม่ว่าจะในด้านเกียรติยศ อำนาจภายนอกหรือคุณธรรมภายในก็ตาม ด้านภายนอกมองเห็นง่ายอยู่แล้วว่า เฉพาะด้านคุณธรรมภายในฤๅษีสถ์แม้เป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงเพียงใด ก็กราบไหว้พระภิกษุที่ยังเป็นปุถุชน ส่วนในหมู่พระสงฆ์ พระภิกษุผู้เป็นอริยบุคคลชั้นสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์ แต่อ่อนพรรษากว่า ก็แสดงความเคารพแก่ภิกษุปุถุชนผู้แก่พรรษากว่า ที่เป็นเช่นนั้นเพราะระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการแสดงความเคารพหรือกราบไหว้กันอย่างนี้ มิใช่เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความดีงามและความอยู่ร่วมกันผาสุกของสงฆ์หรือสังคม ความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์หรือการอยู่ร่วมกันผาสุกของสังคมนั้น รวมอยู่ในคำว่าธรรมหรือเป็นธรรมอย่างหนึ่ง ผู้ที่ปฏิบัติตามระเบียบหรือธรรมเนียมการแสดงความเคารพเช่นนั้น ย่อมเชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์ หรือพูดอย่างสั้น ๆ ว่า ปฏิบัติเพื่อเชิดชูคุณธรรม ซึ่งเท่ากับว่าปฏิบัติด้วยความเคารพธรรมนั่นเอง และการทำความเคารพโดยมีความเข้าใจเช่นนี้ ย่อมเป็นการบำเพ็ญความดีของผู้ที่แสดงความเคารพนั่นเองด้วย คือ เป็นความดีของผู้เคารพเองที่ได้กระทำเช่นนั้น พระอริยบุคคลทั้งหลายโดยเฉพาะพระอรหันต์ไม่มีความยึดติดถือมั่น ในเรื่องตัวตน ที่จะเป็เหตุให้ถือเอาการกราบไหว้นั้นมาเป็นเครื่องวัดว่าสูงต่ำกว่าใคร หรือเป็นเครื่องสำหรับยกย่องถือตัว ท่านจึงปฏิบัติไปตามหลักที่วางไว้โดยชอบ ตั้งจิตมุ่งเพื่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์ หรือของสังคม เพื่อเชิดชูคุณธรรม เพื่อเคารพธรรม เคารพวินัย ตลอดจนเพื่ออนุเคราะห์บุคคลที่ท่านกราบไหว้นั้นเอง หาผู้ผู้นั้นคือยภูมิธรรม แต่ยังมีคุณความดีอยู่ ก็

จะได้เครื่องเตือนสติตนให้สังวรระวังพยายามประพฤติปฏิบัติให้ดีงาม และเร่งชวนชาวฝึกอบรมตนให้บรรลุมิธรรมที่สูงขึ้นไป และหากพระอริยบุคคลจะงดเว้น ไม่กราบไหว้ ไม่แสดงความเคารพใครในกรณีใดหนึ่ง ท่านก็จะกระทำด้วยเหตุผลที่มุ่งเพื่อประโยชน์แก่คนผู้นั้นในแง่ใดแง่หนึ่ง หรือเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมบางอย่าง แต่มิใช่เพราะกิเลสเนื่องด้วยความยึดถือตัวตน

เรื่องของศีลทางด้านสังคัม ซึ่งอยู่ในฝ่ายของวินัยนั้น ย่อมครอบคลุมเรื่องการจัดระเบียบชีวิตด้านนอกทั้งหมด เท่าที่จะช่วยทำสภาพความเป็นอยู่โดยทั่วไป กิจการทั้งหลายของหมู่ชน ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม และสภาพแวดล้อมที่ควรจัดได้ ให้มีสถานะที่เกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงามของชีวิตด้านใน และสอดคล้องกับการที่ชีวิตด้านในที่เจริญงอกงามนั้นจะสะท้อนผลดีงามออกมาแก่ชีวิตด้านนอกคือ เหมาะแก่การที่ทุก ๆ คนจะพากันปฏิบัติตามหลัก ศีล สมาธิ ปัญญา โดยเฉพาะจะได้สามารถฝึกจิตและปัญญาให้เจริญ เพื่อจะได้ประสบชีวิตที่มีความสุขแท้จริง พร้อมด้วยจิตใจที่เป็นอิสระผ่องใสเบิกบานในท่ามกลางสังคัมและสภาพแวดล้อมที่สงบเรียบร้อยร่มเย็น และร่มเย็นเป็นสุข

ศีลระดับวินัยที่ได้บัญญัติวางไว้แล้วอย่างครบถ้วนสำหรับเป็นแบบแผนแห่งความเป็นอยู่ หรือเป็นระบบชีวิตด้านนอกทั้งหมดของชุมชนหมู่หนึ่ง ๆ ในทางพระพุทธศาสนา มีแบบอย่างที่ดีเด่นชัดคือ วินัยของสงฆ์ ผู้ที่ได้ศึกษาและสังเกตจะเห็นว่า วินัยบัญญัติของสงฆ์มิใช่ศีลในความหมายแคบ ๆ อย่างที่มักเข้าใจกันง่าย ๆ แต่ครอบคลุมเรื่องเกี่ยวกับความเป็นอยู่ทั่ว ๆ ไปที่เรียกว่าชีวิตด้านนอกของภิกษุสงฆ์ทุกแห่ง เริ่มตั้งแต่กำหนดคุณสมบัติ สิทธิ หน้าที่ และวิธีการรับสมาชิกใหม่เข้าสู่ชุมชนคือสงฆ์ การดูแลฝึกอบรมสมาชิกใหม่ การแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำกิจการของสงฆ์พร้อมด้วยคุณสมบัติและหน้าที่ที่กำหนดให้ระเบียบเกี่ยวกับการแสวงหา จัดทำ เก็บรักษา แบ่งสรรปัจจัย 4 ประเภทต่าง ๆ ของอาหาร ระเบียบการรับและจัดแบ่งส่วนอาหาร การทำจีวรและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับจีวร ประเภทของยา การปฏิบัติต่อภิกษุผู้อาพาธ ข้อปฏิบัติของคนไข้และผู้รักษาพยาบาลไข้ การจัดสรรที่อยู่อาศัย ข้อปฏิบัติของผู้อาศัย ระเบียบการก่อสร้างที่อยู่อาศัย การดำเนินงานและรับผิดชอบในการก่อสร้าง การจัดฝังที่อยู่อาศัยของชุมชนสงฆ์คือวัดว่า พึ่งมีอาคารหรือสิ่งก่อสร้างอย่างใด ๆ บ้าง ระเบียบวิธีดำเนินการประชุม การโจทหรือฟ้องคดี ข้อปฏิบัติของโจทก์ จำเลยและผู้วินิจฉัยคดี วิธีดำเนินคดีและตัดสินคดี การลงโทษแบบต่าง ๆ ฯลฯ

ว่าโดยสาระ วินัยได้แก่ ระบบแผนทั้งหมดสำหรับหมู่ชนหนึ่ง ที่จะให้หมู่ชนนั้นตั้งอยู่ด้วยดี สามารถมีชีวิตอยู่ตามหลักการของตน และสามารถปฏิบัติกิจดำเนินการต่าง ๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมายของตน เมื่อพูดในวงกว้างตามโวหารปัจจุบัน วินัยมีความหมายครอบคลุม ระบบแบบแผนเกี่ยวกับการปกครอง การบริหาร การศาล นิติบัญญัติ การเศรษฐกิจ การศึกษา เป็นต้น ทั้งหมดเท่าที่ชุมชน

ตลอดถึงประเทศชาติจะตกลงใช้ปฏิบัติเป็นทางการ โดยตราไว้เป็นธรรมนูญ กฎหมาย ประกาศ หรือคำสั่งต่าง ๆ

ด้วยเหตุนี้ ในทางพระพุทธศาสนา วินัยจึงเป็นพื้นฐานที่รองรับไว้ ซึ่งระบบชีวิตทั้งหมดที่เป็นแบบของพระพุทธศาสนา และเป็นที่ยอานวยโอกาสให้การปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนาดำเนินไปได้ด้วยดี วินัยของภิกษุสงฆ์ก็เป็นเครื่องช่วยให้สงฆ์เป็นแหล่งที่บุคคลผู้เป็นสมาชิกคือภิกษุสามเณรเจริญองงาม ได้รับประโยชน์ที่พึงได้จากพระพุทธศาสนา เมื่อวินัยยังอยู่ สงฆ์ก็ยังอยู่ เมื่อสงฆ์ยังอยู่ ประโยชน์ที่บุคคลพึงได้จากระบบชีวิตแบบพุทธก็จะยังคงอยู่ โดยเหตุผลนี้ ความเคารพสงฆ์ การถือสงฆ์และกิจของสงฆ์เป็นใหญ่ ความรับผิดชอบต่อความมั่นคงและประโยชน์สุขของสงฆ์ จึงเป็นเจตนารมณ์ของศีลทางสังคัม

วินัยสำหรับภิกษุสงฆ์ที่เป็นส่วนแกนของสังคัมพุทธ ท่านได้บัญญัติวางสำเร็จรูปไว้แล้ว ส่วนวินัยแบบพุทธชนิคขยายเต็มรูปสำหรับสังคัมรอบนอก เป็นเรื่องที่ยังนำเอาเจตนารมณ์ของวินัยนั้นมาบัญญัติจัดวางให้เหมาะกับสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่ตามยุคสมัย ดังตัวอย่างที่พระเจ้าอโศกมหาราช เป็นต้น เคยทรงพยายามจัดทำมาแล้ว

เมื่อเข้าใจศีลระดับวินัยดีแล้ว ก็จะรู้จักแยกได้ระหว่างศีลที่เป็นธรรม กับศีลระดับวินัย ศีลที่เป็นธรรมก็รวมอยู่ในคำว่าธรรม ส่วนศีลระดับวินัยก็เรียกง่าย ๆ ว่าวินัย แล้วก็จะเข้าใจว่าเหตุใดแต่เดิมท่านจึงเรียกพระพุทธศาสนาทั้งหมดว่า “ธรรมวินัย” และเหตุใดธรรมและวินัยจึงเป็นส่วนประกอบทั้งหมดของพระพุทธศาสนา

ความหมายของศีล

แก้ว ชิตตะขบ (2549, หน้า 140) กล่าวว่า คำว่าศีล (ศีล) แปลได้หลายนัย เช่นแปลว่า ปกติ ธรรมชาติ นิสัย ความเคยชิน เข็อกเย็น ยอด เกษม สุข ในที่นี้เน้นแปลว่า ปกติ การทำให้เป็นปกติ ธรรมชาติ ความประพฤติที่ดี ความตั้งใจดี ความสำรวมระวัง ความไม่ล่วงละเมิด หมายถึง บัญญัติอันชอบธรรม คือการรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ความประพฤติชอบ ความประพฤติดีทางกายและวาจา ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ปกติตามมารยาทที่ปราศจากโทษ ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ ข้อปฏิบัติในการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความเบียดเบียน หรือควบคุมพฤติกรรมส่วนตัวของเรา

การรักษาศีล ก็คือการตั้งใจรักษาปกติของตนเอง ตัวอย่าง สิ่งเป็นปกติ และไม่เป็นปกติ เช่น การฆ่ากับการไม่ฆ่า การขโมยกับการไม่ขโมย การประพฤตินอกคู่ครองผู้อื่นกับความยินดีในคู่ครองของตน การพูดเท็จกับการพูดจริง การดื่มสุรากับการไม่ดื่มสุรา จะเห็นได้ว่า การฆ่า เป็นต้น เป็นสิ่งไม่ปกติ ส่วนที่เป็นปกติของคน คือ การไม่ฆ่า การไม่ขโมย การยินดีเฉพาะคู่ครองของตน

การพูดจริง การไม่ดื่มสุรา ฉะนั้นการรักษาศีลจึงชื่อว่า การรักษาปกติของคนเรานั้นเอง โดยสาระหรือความมุ่งหมายในเชิงปฏิบัติ ศีล คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ให้มีสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ มีการดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูลท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนช่วยสร้างสรรค์ รักษาให้อื้ออำนวยแก่การมีชีวิตที่ดีงามร่วมกัน เป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและการเจริญปัญญา

โดยนัยนี้ศีลจึงกินความกว้างถึงการสร้างสภาพแวดล้อมทั้งทางวัตถุและทางสังคมที่ปิดกั้นโอกาสในการทำชั่วและส่งเสริมโอกาสในการทำความดี เฉพาะอย่างยิ่งการจัดระเบียบชีวิตและระบบสังคม โดยรวมหลักเกณฑ์ กฎข้อบังคับ บทบัญญัติต่าง ๆ เพื่อควบคุมความประพฤติของบุคคล ได้แก่การมีสภาพชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมที่จัดระเบียบไว้เป็นอย่างดี ไม่สับสนวุ่นวายด้วยความหวาดระแวงเกรงภัยและความไร้กำหนดกฎเกณฑ์ ปราศจากกตติกา เริ่มตั้งแต่การไม่เบียดเบียน ไม่ละเมิดทำร้ายต่อชีวิตร่างกาย และทรัพย์สินของกันและกันเป็นต้น ตามหลักศีล 5 ซึ่งเป็นเกณฑ์ความสัมพันธ์พื้นฐานในสังคมตลอดจนข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกหัดขัดเกลาพฤติกรรมของบุคคลเพื่อสร้างเสริมสภาพชีวิตความเป็นอยู่และการอยู่ร่วมกันในสังคมให้สอดคล้องและเอื้อโอกาส แก่การที่จะปฏิบัติให้เข้าถึงภาวะสูงสุดที่เป็นจุดหมายของบุคคลหรือสังคมนั้น

ศีลนั้นจัดเป็นคุณธรรมเบื้องต้นที่สำคัญในการฝึกฝนอบรมตนให้เกิดสมาธิ-ปัญญา และจัดเป็นส่วนหนึ่งของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยเรียกว่า สิกขาบท บทที่ต้องศึกษา ซึ่งหมายถึงข้อปฏิบัติฝึกอบรมตนเพื่อเป็นฐานให้เกิดสมาธิและปัญญา

ประเภทของศีลในพระพุทธศาสนา

ศีล มีหลายชั้น หลายระดับ และจัดแบ่งได้หลายประเภท ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะกับวิถีชีวิตและสังคมหรือชุมชนนั้น ๆ ในการที่จะปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายของตน แต่เมื่อจัดตามประเภท แห่งบุคคลที่รักษาหรือผู้มีศีล ท่านจัดไว้ 5 ประเภท ดังนี้

1. ศีล 5 หรือ เบญจศีล เป็นศีลขั้นพื้นฐานของศีลทั้งปวง กล่าวคือ ศีลทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นศีลของอุบาสกอุบาสิกา ของสามเณร ของพระภิกษุ ตลอดจนศีลของภิกษุณี ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งศีล 5 ข้อนี้ กำหนดเป็นศีลสำหรับผู้ครองเรือนทั่วไปควรรักษา มีชื่อว่า นิจศีล ศีลที่ควรรักษาเป็นนิจบ้าง ปกติศีล ศีลที่ควรรักษาให้เป็นปกติบ้าง และเรียกว่า มนุสสธรรม หรือ มนุษยธรรม คือธรรมของมนุษย์หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์บ้าง

2. ศีล 8 (อัฐศีล) หรือ อุโบสถศีล เป็นศีลที่มีพื้นฐานมาจากศีล 5 เน้นการไม่เสพงาม การรู้จักยับยั้งประทานอาหารจำกัดเวลา การหัดลดละการหาความสุขจากสิ่งบันเทิงหรือเครื่องประนเปรอความสุขทางประสาทสัมผัส และการงดใช้เครื่องนุ่งนอนฟูกฟูหุหุรา เป็นการฝึกตนให้รู้จักที่จะมีชีวิตที่เป็นอิสระได้มากขึ้น สามารถอยู่ดีมีความสุขได้โดยไม่ต้องพึ่งพาหรือขึ้นต่อวัตถุภายนอกมาก

เกินไป คีล 8 นี้เป็นเครื่องเสริมและเอื้อโอกาสยิ่งขึ้นไปทั้งด้านเวลาและแรงงานในการที่จะพัฒนาชีวิตทางด้านจิตใจและปัญญา หรือเป็นเครื่องเสริมและเอื้อโอกาสในการบำเพ็ญสมาธิและปัญญา เป็นศีลสำหรับฝึกตนให้ยิ่งขึ้นไปสำหรับคฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสก (ผู้ชายที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงโดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ) และอุบาสิกา (ผู้หญิงที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงเช่นเดียวกับอุบาสก) ที่สมาทานรักษายเป็นบางโอกาสในวันอุโบสถหรือวันธรรมสวนะ (วันพระคือ วันขึ้นหรือวันแรม 8 ค่ำ 15 ค่ำ หรือวันแรม 14 ค่ำในเดือนขาด) หรือมีศรัทธาจะรักษาประจำก็ได้ เช่น อุบาสิกาผู้นุ่งขาวห่มขาวซึ่งเรียกว่าแม่ชีที่รักษาประจำ ถ้าสมาทานรักษาประจำ เรียกว่า อัฐศีล คีล 8 ถ้าสมาทานรักษาในวันธรรมสวนะ เรียกว่า อุโบสถศีล หรือการเข้าจำศีล อุโบสถทั้งเบญจศีลและอุโบสถศีลนี้ จัดเป็นศีลประเภทหนึ่ง มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า คิหิศีล หรือ คหฺกุสิล คีลของคฤหัสถ์ หมายถึงศีลสำหรับบุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์หรือฆราวาสที่อยู่ครองเรือนควรรักษาทั้งประจำและบางโอกาส

3. คีล 10 (ทศศีล) หรือ สิกขาบท 10 เป็นศีลสำหรับสามเณรสมาทานรักษายเป็นประจำ (คำว่า สามเณร แปลว่า เหล่ากของสมณะ หมายถึงเด็กชายผู้ศึกษาอบรมตามหลักไตรสิกขาเพื่อเตรียมเป็นพระเป็นพระภิกษุเมื่อมีอายุครบอุปสมบทตามพระวินัย กำหนดรวมถึง สามเณรี คือ เด็กหญิงผู้บวชเตรียมความพร้อมเป็นพระภิกษุณีในสมัยพุทธกาล) มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อนุปลัมป็นศีล คีลของผู้เป็นอนุปลัมป็นคือผู้ยังมีได้รับการอุปสมบท คือสามเณร-สามเณรีควรรักษา

4. คีล 227 หรือ สิกขาบท 227 (เรียกว่า ปาติโมกขสังวรศีล) คีลคือความสำรวมระวังในพระปาฏิโมกข์ เว้นข้อที่ทรงห้าม ทำตามข้อที่ทรงอนุญาต เป็นพระพุทธรบญญัติในส่วนที่เป็นข้อห้ามสำหรับบุรุษผู้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่ต้องรักษาโดยเคร่งครัด เพื่อดำรงความเป็นภิกษุ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภิกษุศีล คีลของภิกษุ

5. คีล 311 หรือ สิกขาบท 311 เป็นพระพุทธรบญญัติในส่วนที่เป็นข้อห้ามสำหรับสตรีผู้อุปสมบทเป็นพระภิกษุณีที่ต้องรักษาโดยเคร่งครัด เพื่อดำรงความเป็นภิกษุณีเช่นเดียวกับพระภิกษุ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภิกษุณีศีล คีลของพระภิกษุณี

ประยูร ฐมฺมจิตโต (2549, หน้า 53) กล่าวว่า พุทธวิธีในการบริหารมีหลากหลายวิธีการดังต่อไปนี้

พุทธวิธีในการวางแผน

เมื่อว่าตามคำนิยามและหน้าที่ของนักบริหารดังกล่าวมานี้ เราต้องยอมรับว่า หลังจากตรัสรู้ในวันเพ็ญกลางเดือน 6 ซึ่งเป็นวันวิสาขบูชา พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ตามลำพังพระองค์เดียวในขั้นนี้ยังไม่มีการบริหารในพระพุทธศาสนา การบริหารเกิดขึ้น เมื่อมีสมาชิกใหม่เข้ามาใน

พระพุทธศาสนา เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ 2 เดือน นั่นคือ เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนา แก่พระปัญจวัคคีย์ในวันอาสาฬหบูชา ท่านอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วของบวชเป็นพระภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงประทานการอุปสมบทแก่ท่านอัญญาโกณฑัญญะด้วยพุทธดำรัสว่า “ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด”

เราจะเห็นได้ว่าในพุทธดำรัสนี้ มีการกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการอุปสมบทไว้ชัดเจนว่า “เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” นั้นหมายถึงว่า มีการกำหนดวัตถุประสงค์ส่วนตัวเพื่อให้สมาชิกใหม่ได้ปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกัน พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ให้ผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนายึดเป้าหมายเดียวกัน คือ มุ่งปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นทุกข์ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในโอกาสอื่นว่า พรหมจรรย์ (การบวช) นี้ไม่ได้มีไว้สำหรับแสวงหาลาภสักการะและคำสรรเสริญ ไม่ได้มีไว้เพื่อ คีล สมาธิ และปัญญาเท่านั้น แต่มีไว้เพื่อเจโตวิมุตติหรือความหลุดพ้นแห่งจิต

ในพุทธวิธีเกี่ยวกับการวางแผนนี้ สิ่งสำคัญมากคือผู้บริหารต้องมีวิสัยทัศน์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้บริหารต้องมีจักขุมา แปลว่า มีสายตาวัดยาวไกล คือมองการณ์ไกล วิสัยทัศน์ช่วยให้ผู้บริหารสามารถวาดภาพจุดหมายปลายทางได้ชัดเจนและใช้สื่อสารให้สมาชิกภายในองค์กรยอมรับและดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางนั้น องค์กรทั้งหมดก็จะถูกขับเคลื่อนไปด้วยวิสัยทัศน์นี้ พระพุทธเจ้าทรงกำหนดจุดหมายปลายทางในพระพุทธศาสนาไว้ว่า การประพฤติปฏิบัติธรรมทุกอย่างมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่จุดเดียวคือวิมุตติ (ความหลุดพ้น) ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรสเดียวคือรสเค็ม ฉันทใด ธรรมวินัยก็มีรสเดียวคือวิมุตติรส ฉันทนั้น”

การถือเอาความหลุดพ้นทุกข์เป็นวัตถุประสงค์ส่วนตัวสำหรับสมาชิกทุกคนในพระพุทธศาสนาใช้ได้กับผู้ยังไม่บรรลุนั้นเป็นพระอรหันต์ แต่เมื่อสมาชิคนั้นเป็นพระอรหันต์ได้เจโตวิมุตติ หลุดพ้นทุกข์แล้ววัตถุประสงค์ของเขาก็เปลี่ยนไป นั่นคือแทนที่จะดำเนินชีวิตเพื่อความหลุดพ้นทุกข์ส่วนตัว พระอรหันต์จะดำเนินชีวิตเพื่อช่วยคนอื่นให้หลุดพ้นทุกข์ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพินพรรษาแรก มีภิกษุผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ 60 รูป พระพุทธเจ้าทรงวางแผนเพื่อประกาศพระศาสนาแล้วส่งพระสาวกเหล่านั้นให้แยกย้ายกันไปในทิศทางต่าง ๆ ด้วยพระดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์แก่อกุลและความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่างไรก็ตามสองรูป แม้เราเองก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”

เนื่องจากพระสงฆ์มีจำนวนจำกัด พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติให้แต่ละรูปไปตามลำพังผู้เดียว ส่วนพระองค์เองทรงเลือกไปประกาศธรรมแก่เจ้าลัทธินในแคว้นมคธ คือ ชฎิลสามพี่น้องที่ตำบลอูรู เวลาเสนาบดีคม พระพุทธเจ้าทรงใช้เวลา 2 เดือนปราบพยศชฎิลสามพี่น้องและบริวาร จนทำให้พวเขาหันมาบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา จากนั้นได้เสด็จไปเทศน์โปรดพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชแห่งแคว้นมคธ พระเจ้าพิมพิสารและประชาชนชาวมคธพอเห็นว่าชฎิลสามพี่น้องที่พวกตนนับถือได้ยอมเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็คลายทิฐิมานะหันมาตั้งใจฟังธรรม ในที่สุดก็ได้ดวงตาเห็นธรรมและหันมานับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงใช้เวลาไม่นานนับจากวันตรัสรู้ก็สามารถวางรากฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธ ซึ่งเป็นหนึ่งในแคว้นมหาอำนาจสมัยนั้น นี่เป็นผลจากการวางแผนประกาศพระศาสนาในเมืองคันทของพระพุทธเจ้า

ถ้าพระพุทธเจ้าไม่ประสบผลสำเร็จในการประกาศพระศาสนา โดยที่หาผู้บรรลธรรมตามอย่างพระพุทธองค์ไม่ได้สักคนเดียว พระพุทธเจ้าก็เป็นเพียงพระปัจเจกพุทธะ คือ ผู้ตรัสรู้เฉพาะตนที่ไม่สามารถสอนคนอื่นให้ตรัสรู้ตามได้ จึงไม่ใช่ นักบริหาร แต่เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงสามารถสอนให้คนอื่นตรัสรู้ตามได้ พระองค์จึงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะผู้สามารถจัดตั้งองค์กรพระพุทธศาสนา และเป็นนักกิจการพระศาสนา

ในการวางแผนเพื่อประกาศพระศาสนาตั้งกล่าวมานั้น พระพุทธเจ้าทรงกำหนดวัตถุประสงค์สำหรับให้สมาชิกในองค์กรทุกคนถือปฏิบัติเป็นแบบเดียวกัน นั่นคือให้สมาชิกยึดความหลุดพ้นทุกข์ส่วนตัวหรือความหลุดพ้นทุกข์ของคนอื่นเป็นเป้าหมายของการดำเนินชีวิต การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นทุกข์ส่วนตัว เรียกว่า อตตहितสมบัติ การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นทุกข์ของคนอื่น เรียกว่า พรหิตปฏิบัติ

พระพุทธเจ้าทรงมีทั้งอัตตहितสมบัติที่เกิดจากพระปัญญาคุณ และพรหิตปฏิบัติที่เกิดจากพระกรุณาคุณ จึงทรงวางรากฐานในการประกาศพระศาสนาด้วยการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์ 1,250 รูป ในวันมาฆบูชา หลังตรัสรู้ได้ 9 เดือน

โอวาทปาฏิโมกข์ หมายถึง คำสอนที่เป็นหลักสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระอรหันต์ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานต่อไป ในโอวาทปาฏิโมกข์นี้ มีการกำหนดให้นิพพานหรือความหลุดพ้นทุกข์เป็นเป้าหมายสูงสุดในการปฏิบัติธรรม แนวทางปฏิบัติธรรมให้ยึดหลัก 3 ประการ คือ ไม่ทำชั่วทั้งปวง ทำดีให้ถึงพร้อม และทำจิตใจให้ผ่องใส นอกจากนี้ยังกำหนดวิธีการประกาศพระศาสนาว่า ให้เผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยขันติหรือความอดทน ไม่ให้ใช้การว่าร้ายหรือการเฆี่ยนฆ่าประหารชีวิต เพื่อบีบบังคับให้คนหันมานับถือพระพุทธศาสนา

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่าเป็นศาสนาแห่งสันติภาพ จะเห็นได้ว่าการวางแผนเพื่อบริหารองค์กรของพระพุทธเจ้า นั้น มีการใช้ชีวิตที่สันติกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ และพันธกิจขององค์กรคณะสงฆ์ไว้อย่างชัดเจน องค์กรพระพุทธศาสนาเจริญเติบโตขึ้นมาได้เพราะผลจากวิถีชีวิตของพระพุทธเจ้า

พุทธวิถีในการจัดองค์กร

ในการรับสมาชิกใหม่เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาจะมีการกำหนดให้สมาชิกทุกคนเริ่มต้นจากศูนย์ นั่นคือ ไม่มีการอนุญาตให้นำชาติ ชั้น วรรณะ หรือตำแหน่งหน้าที่ในเพศฆราวาสเข้ามาในองค์กรคณะสงฆ์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เปรียบเทียบเหมือนแม่น้ำใหญ่บางสาย คือแม่น้ำคงคา ยมนา อจิรวดี สรภู มหิ ไหลถึงมหาสมุทรแล้วย่อมละนามและโคตรอันเดิมเสีย ถึงซึ่งอันนับว่ามหาสมุทรเหมือนกัน วรรณะ 4 เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ก็เช่นเดียวกัน คือ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและตระกูลเดิมเสีย ถึงซึ่งอันนับว่าสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหมือนกัน”

พุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า ทุกคนที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเป็นพระภิกษุเสมอเหมือนกันหมด การอยู่ร่วมกันของคนที่ทำเทียมกันนี้อาจก่อให้เกิดปัญหาในการบังคับบัญชาภายในองค์กร เพราะเหตุที่ว่าเมื่อสมาชิกถือตัวว่า ทำเทียมกับคนอื่นก็จะไม่มีใครเชื่อฟังใครหรือยอมลงให้ใคร ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “การอยู่ร่วมกันของคนที่ไม่เสมอกัน นำทุกข์มาให้” ถ้าเป็นเช่นนั้น การบังคับบัญชาภายในองค์กรก็ไม่ได้ พระพุทธเจ้าจึงทรงกำหนดให้พระภิกษุต้องเคารพกันตามลำดับพรรษา ผู้บวชทีหลังต้องแสดงความเคารพต่อผู้บวชก่อน

เมื่อสาวกมีจำนวนมากขึ้น พระพุทธเจ้าทรงจัดองค์กรในพระพุทธศาสนาออกเป็นพุทธบริษัท 4 คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในส่วนของภิกษุบริษัทและภิกษุณีบริษัท พระพุทธเจ้าทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่คณะสงฆ์ ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงกระจายอำนาจให้คณะสงฆ์ดำเนินการให้การอุปสมบท เมื่อมีกิจจารึกหรือกิจการที่จะต้องทำร่วมกัน คณะสงฆ์สามารถบริหารจัดการเอง หรือเมื่อมีกรณีความขัดแย้งเกิดขึ้นในคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าก็ทรงมอบอำนาจให้คณะสงฆ์เป็นผู้จัดการแก้ปัญหา

พระพุทธเจ้าทรงดำรงตำแหน่งเป็นธรรมราชา คือผู้บริหารสูงสุดในองค์กรพระพุทธศาสนา ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เราเป็นพระราชา นั่นคือเป็นธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม” พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งพระสารีบุตรให้เป็นพระธรรมเสนาบดี มีฐานะเป็นรองประธานบริหาร อยู่ในลำดับถัดมาจากพระพุทธเจ้า และเป็นอัครสาวกฝ่ายขวารับผิดชอบ งานด้านวิชาการ พระโมคคัลลานะเป็นพระอัครสาวกฝ่ายซ้ายรับผิดชอบ งานด้านบริหาร พระอานนท์เป็นเลขานุการส่วนพระองค์ และทรงแต่งตั้งสาวกทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์เป็นเอตทัคคะ คือ ผู้ชำนาญการที่รับภาระงานด้านต่าง ๆ เช่น

พระมหากัสสปะเป็นผู้ชำนาญด้านธุดงค์ พระปุลณะมันตานีบุตรเป็นผู้ชำนาญด้านการแสดงธรรม ภิกษุณีปฐาจาราเป็นผู้ชำนาญด้านวินัย จิตตคหบดีเป็นผู้ชำนาญด้านการแสดงธรรมการแต่งตั้งเอตทัคคะนี้เป็นตัวอย่างของกระจายอำนาจ และการใช้คนให้เหมาะกับงานในพระพุทธศาสนา ประเพณีปฏิบัติในสมัยปัจจุบันที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ผู้มีความชำนาญในด้านต่าง ๆ ก็สอดคล้องกับการแต่งตั้งเอตทัคคะในครั้งพุทธกาลนั่นเอง ส่วนการที่มหาวิทยาลัยทั้งหลายถวายปริญญาเกิตติมศักดิ์แก่พระสงฆ์ในสมัยปัจจุบันก็พออนุโลมให้เป็นการยกย่องพระเถระเป็นเอตทัคคะในด้านต่าง ๆ ได้เหมือนกัน

พุทธวิธีในการบริหารงานบุคคล

การบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่การรับคนเข้ามาบวช ที่ต้องมีการกลั่นกรองโดยคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงมอบความเป็นใหญ่ให้คณะสงฆ์ในการให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรตามแบบบัญญัติจตุตถกรรม พระสงฆ์ผู้เป็นประธานในพิธีอุปสมบทเรียกว่า พระอุปัชฌาย์ การรับคนเข้ามาอุปสมบทต้องได้รับความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์จากคณะสงฆ์ที่ประชุมพร้อมกันในอุโบสถที่ประกอบพิธีอุปสมบท

เมื่อบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้ว พระบวชใหม่จะต้องได้รับการฝึกหัดอบรมและการศึกษาเล่าเรียนจากพระอุปัชฌาย์โดยอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของท่านจนกว่าจะมีพรรษาครบ 5 จึงเรียกว่า นิสัยมุตตกะ คือผู้พ้นจากการพึ่งพาพระอุปัชฌาย์ ดังนั้นกระบวนการฝึกอบรมพระบวชใหม่จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง กระบวนการนี้ก่อให้เกิดระบบโรงเรียนในวัด ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาที่สำคัญในอินเดีย เช่น มหาวิทยาลัยนาลันทา

ระบบการศึกษาในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาบุคลากร トラบใดที่บุคลากรนั้นยังไม่บรรลुเป็นพระอรหันต์ เขาผู้นั้นก็ต้องได้รับการศึกษาอบรมตลอดไป เรียกว่าเป็นเสขะ คือ ยังต้องศึกษา ต่อเมื่อสำเร็จการศึกษาเป็นพระอรหันต์แล้วจึงเรียกว่า เป็นอเสขะ คือผู้ไม่ต้องศึกษา

กระบวนการจัดการศึกษาในพระพุทธศาสนายึดหลัก ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกอบรม (Training) ที่เน้นภาคปฏิบัติมากกว่าจะเป็นการเรียนการสอนในทางทฤษฎี (Teaching) เมื่อกล่าวในเชิงบริหารเราต้องยอมรับว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่การจัดการศึกษาอบรมเพื่อพัฒนาบุคลากรเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงชื่อว่า เป็นศาสนาแห่งการศึกษา

การศึกษาอบรมในพระพุทธศาสนายึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ดังจะเห็นได้จากการจัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับพัฒนาการและวุฒิภาวะของผู้เรียน โดยที่พระพุทธเจ้าทรงเทียบความพร้อมในการศึกษาเล่าเรียนของบุคคลเข้ากับบัวสี่เหล่า และทรงจำแนกประเภทของบุคคลที่จะเข้า

รับการศึกษาอบรมไปตามจริต 6 และที่สำคัญมากก็คือ พระพุทธเจ้าทรงมุ่งให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติ ด้วยตนเองดังพุทธพจน์ที่ว่า “ตุมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ อภฺขตาโร ตถาคตา เขอํทฺถหลายตฺถงทำควม เพียรเผากิเลสเอง พระตถาคตเจ้าเป็นแต่ผู้บอกทาง”

บุคลากรที่ได้รับการพัฒนาแล้วก็จะได้รับการจัดสรรภาระหน้าที่ให้ปฏิบัติงานภายใน องค์การตามความรู้ความสามารถ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งเป็นเอกทศกะในด้านต่าง ๆ ดังกล่าว มาแล้ว

การบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนามีระบบการให้รางวัลและการลงโทษ ซึ่งเทียบได้กับการใช้พระเดชพระคุณในสมัยปัจจุบันนั่นคือ ใครทำดีก็ควรได้รับการยกย่อง ใครทำผิดก็ควรได้รับการลงโทษ ดังพระบาลีว่า “นิกฺคณฺเห นิกฺคหารหํ ปกฺคณฺเห ปกฺคหารหํ ขมฺคนทึควรขมฺย กยฺยง คนทึควรยกยฺยง” เราจะเข้าใจระบบการให้รางวัลและการลงโทษได้ดีจากเรื่องต่อไปนี้ ในเกสิสูตร

วันหนึ่ง สารถิผู้ฝึกม้าชื่อนายเกสิเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทูลถามว่า พระพุทธเจ้าทรงมี วิธีฝึกคนอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงย้อนถามว่า นายเกสิมีวิธีฝึกม้าอย่างไร นายเกสิกราบทูลว่า เข้าใช้ 3 วิธี คือ วิธีนุ่มนวล วิธีรุนแรง วิธีผสมผสาน คือมีทั้งนุ่มนวลและรุนแรง พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ถ้าใช้ 3 วิธีแล้วไม่ได้ผลจะทำอย่างไร นายเกสิกราบทูลว่า ถ้าฝึกไม่ได้ผลก็ฆ่าม้าทิ้งเสีย เพราะปล่อย ไปก็ทำให้เสียชื่อสถาบันเกสิวิทยา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์ทรงใช้ทั้ง 3 วิธีฝึกคนเหมือนกัน คือ ใช้วิธีนุ่มนวลกับคนที่ ควรให้กำลังใจ ใช้วิธีรุนแรงกับคนที่ควรตำหนิห้ามปราม และใช้วิธีผสมผสานกับคนที่ควรให้ กำลังใจ ใช้วิธีรุนแรงกับคนที่ควรตำหนิห้ามปราม และใช้วิธีผสมผสานกับคนที่ควรยกย่องเมื่อถึง คราวต้องยกย่องและตำหนิเมื่อถึงคราวต้องตำหนิ นายเกสิทูลถามว่า ถ้าใช้ 3 วิธีแล้วไม่ได้ผลจะทำ อย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ก็มีการฆ่าทิ้งเหมือนกัน นายเกสิทูลถามว่า การฆ่าไม่สมควรสำหรับ สมณะมิใช่หรือ พระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่า ในวินัยของพระอริยเจ้า การฆ่า หมายถึง การเลิกว่ากล่าว สั่งสอน คนที่พระพุทธเจ้าเลิกว่ากล่าวสั่งสอนย่อมหมดโอกาสเจริญเติบโตในทางธรรม

พุทธวิธีในการอำนวยการ

การอำนวยการให้เกิดการดำเนินงานในพระพุทธศาสนาต้องอาศัยภาวะผู้นำเป็นสำคัญ ทั้งนี้ เพราะไม่มีระบบการใช้กำลังบังคับให้ปฏิบัติตามผู้นำในพระพุทธศาสนา การที่สมาชิกจะทำตาม คำสั่งของผู้บริหารหรือไม่จึงขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำในผู้บริหาร อะไรคือความแตกต่างระหว่างผู้บริหาร กับผู้นำ

ผู้บริหาร คือ ผู้ที่ทำให้คนอื่นทำงานตามที่ผู้บริหารต้องการ

ผู้นำ คือ ผู้ที่ทำให้คนอื่นต้องการทำงานตามที่ผู้นำต้องการ

ดังนั้น ผู้บริหารเชิงพุทธต้องมีภาวะผู้นำ คือมีความสามารถในการจูงใจให้คนเกิดความ ต้องการอยากปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บริหาร บุคคลที่จะเป็นผู้บริหารต้องมีคุณสมบัติสำคัญ 2 ประการดังที่กล่าวมาแล้ว คือ อุตตหิตสมบัติ หมายถึงความพร้อมด้วยคุณสมบัติส่วนตัวที่เหมาะสมกับการเป็นผู้นำ และปรหิตปฏิบัติ หมายถึงความมีน้ำใจในการปฏิบัติงานเพื่อส่วนรวมและองค์กรของตน

พระพุทธเจ้าทรงเพียบพร้อมด้วยอุตตหิตสมบัติและปรหิตปฏิบัติจึงสามารถใช้ภาวะผู้นำ บริหารกิจการพระพุทธศาสนาให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี อุตตหิตสมบัติที่สำคัญในการบริหารของ พระพุทธเจ้าก็คือความสามารถในการสื่อสารกับคนทั่วไป ในการสื่อสารเพื่อการบริหารแต่ละครั้ง พระพุทธเจ้าทรงใช้หลัก 4 ส. ซึ่งมีคำอธิบายเชิงประยุกต์เข้ากับการบริหารดังต่อไปนี้

1. สันทัตตสนา (แจ่มแจ้ง) หมายถึง อธิบายขั้นตอนของการดำเนินงาน ได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งช่วยให้สมาชิกปฏิบัติตามได้ง่าย

2. สมหาปนา (จงใจ) หมายถึง อธิบายให้เข้าใจและเห็นชอบกับวิสัยทัศน์จนเกิดศรัทธา และความรู้สึกว่าต้องฝืนให้ไกลและไปให้ถึง

3. สมุตเตชนา (แกล้วกล้า) หมายถึง ปลูกใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและมีความ กระตือรือร้นในการดำเนินการไปสู่เป้าหมาย

4. สัมปหังสนา (ร่าเริง) หมายถึง สร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกันแบบกัลยาณมิตร ซึ่งจะส่งเสริมให้สมาชิกมีความสุขในการทำงาน

ความสามารถในการจูงใจคนของพระพุทธเจ้า ตรงกับพระสมัญญาว่า ตถาคต หมายถึง คนที่พูดอย่างไรแล้วทำอย่างนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีภาวะผู้นำสูงมากเพราะทรงสอนให้รู้ (ยถาวาที) ทำให้ดู (ตถาการี) และอยู่ให้เห็น (ยถาวาที ตถาการี)

ยิ่งไปกว่านั้น การสั่งการแต่ละครั้งของพระพุทธเจ้าเป็นที่ยอมรับได้ง่ายเพราะไม่ทรงใช้ วิธีเผด็จการ แต่ทรงใช้วิธีการแบบธรรมาธิปไตย ดังที่พระพุทธเจ้าทรงจำแนกแรงจูงใจในการทำ ความดี ซึ่งเรียกว่า อธิปไตย 3 ประการ ดังนี้

1. อุตตธาธิปไตย การทำความดีเพราะยึดผลประโยชน์หรือความพอใจของตนเป็นที่ตั้ง

2. โลกาธิปไตย การทำความดีเพราะต้องการให้ชาวโลกยกย่อง นั่นคือ ยึดทัศนะหรือ คະแนนนิยมจากคนอื่นเป็นที่ตั้ง

3. ธรรมาธิปไตย การทำความดีเพื่อความดี ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ นั่นคือยึดธรรมคือหน้าที่ เป็นสำคัญ

แม้พระพุทธเจ้าจะประกาศว่า พระองค์เป็นธรรมราชา แต่ก็ไม่ทรงใช้อำนาจเบ็ดเสร็จโดย ลำพังพระองค์เองตามแบบราชาธิปไตย ในสมัยนั้นพระพุทธเจ้าทรงกระจายอำนาจในการบริหาร

ให้กับคณะสงฆ์ดังกล่าวมาแล้ว ทั้งนี้เพราะแรงจูงใจในการบริหารของพระพุทธเจ้าผู้หมดกิเลสแล้ว ย่อมไม่ใช่เพื่อความยิ่งใหญ่ส่วนพระองค์ การบริหารของพระพุทธเจ้าจึงไม่ใช่อัตตาธิปไตย นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ทรงบริหารกิจการพระศาสนาไปตามค่านินทา และสรรเสริญของ ชาวโลก การบริหารของพระองค์จึงไม่ใช่โลกาธิปไตย พุทธวิธีบริหารเป็นธรรมาธิปไตย เพราะ พระพุทธเจ้าทรงยึดธรรมคือ หลักการสร้างประโยชน์สุขเพื่อส่วนรวมเป็นสำคัญ ดังที่พระพุทธเจ้า ตรัสถึงหลักการบริหารของพระองค์ไว้ว่า

“พระตถาคตอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรม ลักการะธรรม เคารพธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นขง มีธรรมเป็นตรา เป็นธรรมาธิปไตย ทรง จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองที่เป็นธรรม”

เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงยึดหลักธรรมาธิปไตยนี้เอง จึงไม่มีการตั้งใครเป็นศาสดาสืบ ต่อจากพระพุทธองค์ ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอานนทื้ทูลถามว่า จะทรง ตั้งใครเป็นศาสดาสืบต่อจากพระองค์หรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า จะไม่ทรงตั้งใครเป็นศาสดา สืบต่อจากพระองค์ ทั้งนี้เพราะทรงประสงค์จะให้คณะสงฆ์ปกครองกันเองโดยยึดพระธรรมวินัย เป็นหลักในการปกครอง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ธรรมวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วจะเป็น ศาสดาของพวกเธอเมื่อเราล่วงลับไป”

ภายหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ไม่นาน พระมหากัสสปะได้ปฏิบัติตามพุทธพจน์นี้ โดยเรียกประชุมพระอรหันต์ 500 รูป เพื่อสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่สำหรับใช้เป็น หลักอ้างอิงในการบริหารกิจการพระศาสนา นับแต่นั้นมาการบริหารกิจการพระศาสนาก็ยึดพระ ธรรมวินัยในพระไตรปิฎกเป็นหลัก โดยมีคณะสงฆ์เป็นองค์กรบริหารสูงสุดสืบต่อจนทุกวันนี้

พุทธวิธีในการกำกับดูแล

การกำกับดูแลเป็นการควบคุมสมาชิกภายในองค์กรให้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อบรรลุผลตาม วัตถุประสงค์ที่วางไว้ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่การกำกับดูแลคณะสงฆ์เป็นอย่างยิ่ง ดังที่ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อให้พระสงฆ์ใช้เป็นมาตรฐานควบคุมความประพฤติให้เป็น แบบเดียวกัน พระพุทธเจ้าทรงให้เหตุผลในการบัญญัติพระวินัยไว้ 10 ประการ เช่น เพื่อความผาสุก แห่งคณะสงฆ์ เพื่อข่มบุคคลผู้ไร้ยางอาย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียทั้งในปัจจุบันและ อนาคต เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา

การบัญญัติพระวินัยเป็นเครื่องช่วยให้พระสงฆ์มีวินัยในตนเองและมีเกณฑ์ในการ ประเมินตนเอง เมื่อเห็นว่าตนทำผิดพลาดไปจากมาตรฐานความประพฤติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ไว้ และความผิดพลาดนั้นไม่ร้ายแรงถึงขนาดต้องถูกขับออกจากหมู่คณะ หรือขาดจากความเป็น

พระภิกษุสงฆ์แต่ละรูปจะสารภาพความผิดพลาดต่อเพื่อนพระสงฆ์ด้วยกัน พิธีสารภาพเรียกว่า การแสดงอาบัติซึ่งลงท้ายด้วยคำมั่นสัญญาว่า จะไม่ทำผิดอย่างนั้นอีกต่อไป (น ปุเนว กิริยัสสามิ)

เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุนำศีลสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้เหล่านั้นมาสวดให้กันและกันฟังทุกกึ่งเดือน ในวันพระ 15 คำ ประเพณีปฏิบัตินี้เรียกว่า การสวดปาฏิโมกข์ ในตอนจบของสิกขาบทแต่ละข้อ ผู้สวดก็จะถามที่ประชุมสงฆ์ว่า “กัจจัตถ ปริสุทฺธา ทานํทังหลายบริสุทฺธิํในศีลสิกขาบทนี้แล้วหรือ”

ยิ่งไปกว่านั้น พระพุทธเจ้ายังได้ทรงบัญญัติให้พระภิกษุทำการปวารณาต่อคณะสงฆ์ในวันออกพรรษา การปวารณาหมายถึง การอนุญาตให้ว่ากล่าวตักเตือนซึ่งกันและกันด้วยคำว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอปวารณาต่อสงฆ์ เพราะเห็นก็ดี เพราะได้ยินก็ดี เพราะสงสัยก็ดี ขอท่านทั้งหลายจงอาศัยความกรุณาว่ากล่าวข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้าเห็นว่าผิดพลาด ก็จักแก้ไขปรับปรุงตัวเอง”

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงกำหนดวิธีการในการกำกับดูแลเพื่อให้พระสงฆ์มีวินัยในตนเอง มีการประเมินตนเองและมีการกระจายอำนาจให้คณะสงฆ์กำกับดูแลกันเองในกรณีที่เกิดข้อพิพาทขัดแย้ง ซึ่งเรียกว่าอริกรรมขึ้นในองค์กรสงฆ์ อันเนื่องมาจากพระสงฆ์บางรูปไม่ยอมรับการกำกับดูแลนั้น พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวิธีระงับอริกรรมซึ่งเรียกว่า อริกรรมสมถะ 7 ประการ ตัวอย่างเช่น

สัมมุขาวินัย คือ วิธีระงับข้อพิพาทด้วยการที่คณะสงฆ์ประชุมพร้อมกันพิจารณาข้อกล่าวหาของฝ่ายโจทก์และคำแก้ต่างของฝ่ายจำเลยแล้วตัดสิน โดยยึดหลักพระธรรมวินัย

เขภุยยสิกา คือ วิธีระงับข้อพิพาทโดยให้ที่ประชุมสงฆ์ออกเสียงชี้ขาด ฝ่ายที่ได้รับเสียงสนับสนุนข้างมากเป็นฝ่ายชนะ

ติณวัตถารกะ คือ วิธีระงับข้อพิพาทด้วยการประนีประนอมยอมความ โดยที่คู่กรณีตกลงเลิกกันไปไม่ต้องมีการชำระสะสางให้มากเรื่องเหมือนเอาหญ้ามากลบทับปัญหาไว้

กระบวนการกำกับดูแลความประพฤติของพระสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้นั้น เป็นหลักประกันความมั่นคงและความบริสุทธิ์ผุดผ่องของคณะสงฆ์ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “เปรียบเหมือนมหาสมุทรไม่ร่วมกับซากศพที่ตายแล้ว ซากศพที่ตายแล้ว ซากศพที่ตายแล้วใดมีอยู่ในมหาสมุทร มหาสมุทรย่อมนำซากศพที่ตายแล้วนั้น ไปสู่ฝั่ง ชัดขึ้นบกโดยพลัน บุคคลใดเป็นผู้ทุศีล มีธรรมลามก มีความประพฤติไม่สะอาด น่ารังเกียจ สงฆ์ย่อมไม่ร่วมกับบุคคลนั้น ย่อมประชุมกันยกเธอออกไปเสียโดยพลัน ถึงแม้เธอนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ก็จริง ถึงอย่างนั้นเธอก็ชื่อว่าไกลจากสงฆ์และสงฆ์ก็ไกลจากเธอ”

นอกจากผู้บริหารที่ดีตามที่กล่าวมาแล้ว ผู้บริหารยังต้องมีวิธีการบริหารต่าง ๆ พอสรุปได้ 3 ประการ ตามนัยแห่ง อธิปไตยสูตร ดังนี้

1. อัตตาธิปไตย หมายถึง การถึงตนเองเป็นใหญ่ นักบริหารที่เป็นอัตตาธิปไตย ถือตนเองเป็นศูนย์กลางของการตัดสินใจ เขาเชื่อมั่นตนเองสูงมาก คิดว่าตัวเองฉลาดกว่าใครจึงไม่รับฟังความคิดเห็นของใคร เขาไม่อดทนต่อการวิพากษ์วิจารณ์ เขานิยมใช้พระเดชมากกว่าพระคุณ เมื่อบริหารงานนาน ๆ ไปจะไม่มีคนกล้าคัดค้านหรือทัดทาน ลงท้ายนักบริหารประเภทนี้มักเป็นเผด็จการ วิธีการบริหารแบบนี้ทำให้ได้งานแต่เสียคน นั่นคืองานเสร็จเร็วทันใจนักบริหารแต่ไม่ถูกใจคนร่วมงาน เขาผูกใจคนไม่ได้ เขาได้ความสำเร็จของงานแต่เสียเรื่องการครองใจคน

2. โลกาธิปไตย หมายถึง การถือคนอื่นเป็นใหญ่ นักบริหารประเภทนี้มีวิธีการทำงานที่ตรงกันข้ามกับประเภทแรกนั่นคือ นักบริหารโลกาธิปไตยไม่มีจุดยืนเป็นของตัวเอง เขาขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่สามารถตัดสินใจอะไร ถ้านั่งเป็นประธานอยู่ในที่ประชุมเขาจะฟังทุกฝ่ายก็จริง แต่เมื่อฝ่ายต่าง ๆ พูดขัดแย้งกัน เขาจะไม่ตัดสินใจชี้ขาด แต่เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายทุ่มเถียงทะเลาะกันเอง ใครเสนอความคิดอะไรมาเขาเห็นคล้อยตามด้วย จนไม่ยอมตัดสินใจเด็ดขาดลงไปว่าฝ่ายไหนถูกหรือผิด ในที่สุดลูกน้องต้องวิ่งเต้นเข้าหานักบริหารประเภทนี้อยู่เรื่อยไป ผลลงเอยด้วยลูกน้องตีกันเอง เพราะนักบริหารไม่ยอมวินิจฉัยชี้ขาดว่าจะทำตามข้อเสนอของใคร นักบริหารประเภทนี้ได้คนแต่เสียงาน นั่นคือทุกคนชอบเขา เพราะเขาเป็นคนอ่อนไม่เคยตำหนิใคร ลูกน้องจะทำงานหรือทิ้งงานก็ได้ เขาไม่กล้าลงโทษ เขาสุภาพกับทุกคน แต่องค์กรร่วนวายไร้ระเบียบและไม่มีผลงาน

3. ธรรมาธิปไตย หมายถึง การถือธรรม หรือ หลักการเป็นสำคัญ นักบริหารประเภทนี้ยึดเอาความสำเร็จของงานเป็นที่ตั้ง เพื่อทำงานให้สำเร็จเขายินดีรับฟังคำแนะนำจากทุกฝ่าย ซึ่งรวมทั้งคนที่ไม่ชอบเขาเป็นส่วนตัว เขาแยกเรื่องงานออกจากความขัดแย้งส่วนตัว เขาขอมองเพื่อศึกษาความรู้จากผู้เชี่ยวชาญ

จากวิธีการบริหารทั้ง 3 ที่กล่าวมา วิธีบริหารงานที่ดี คือ ธรรมาธิปไตยที่ใช้ทั้งพระเดชและพระคุณ ซึ่งทำให้ได้ทั้งน้ำใจคนและผลของงาน นักบริหารแบบธรรมาธิปไตยยึดธรรมเป็นหลักในการบริหาร คือ

1. ปัญญาพละ กำลังแห่งความรู้
2. วิริยพละ กำลังแห่งความเพียร
3. อนุวัชชพละ กำลังการงานที่ไม่มีโทษหรือความสุจริต
4. สังคหพละ กำลังการสงเคราะห์ หรือมนุษยสัมพันธ์

พละหรือกำลังแห่งคุณธรรมทั้ง 4 ประการนี้ ช่วยทำให้นักบริหารปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ นักบริหารจะสามารถวางแผน จัดองค์กร แต่งตั้งบุคลากรอำนวยการ และควบคุมได้ดีต้องมีความฉลาด ขยัน สุจริต และมนุษยสัมพันธ์ ยิ่งเขามีคุณธรรมทั้ง 4 ข้อนี้เพิ่มมาก

ขึ้นเท่าใด ก็ยังทำงานได้มีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น ตรงกันข้ามถ้าใครคนใดขาดคุณธรรมทั้ง 4 ประการแม้เพียงบางข้อ เขาก็เป็นนักบริหารที่ดีไม่ได้

นักบริหารต้องเป็นคนฉลาดรอบรู้และขยันขันแข็ง เรื่องนี้เข้าใจได้ง่ายว่าเพราะเหตุใด คนโง่และเกียจคร้านเป็นนักบริหารเป็นนักบริหารเมื่อใดก็พาให้องค์กรล่มจมเมื่อนั้น คนบางคนมีทั้งความฉลาดและความขยัน แต่เขาก็ไม่ได้รับการเลื่อนตำแหน่งเป็นนักบริหาร เมื่อสอบถามแล้วก็ได้รับคำอธิบายจากผู้ใหญ่ว่า “คนคนนี้อะไร ๆ ก็ดีหรืออก เสียอยู่อย่างเดียวคือเลว เขาเป็นคนที่ฉลาดและขยัน แต่ฉลาดโง่และขยันโง่”

บางคนมีคุณธรรมทั้ง 3 ประการ คือเป็นคนฉลาดขยันและสุจริต แต่เขาก็ไม่ได้รับการเลื่อนตำแหน่งเป็นนักบริหารเมื่อสอบถามแล้วก็ได้รับคำอธิบายว่า “คนคนนี้เป็นคนดีจริง แต่คงเป็นคนดีเป็นคนที่โลกไม่ต้องการ เพราะเขาถือตัวว่าฉลาดกว่าคนอื่น จึงได้เที่ยววิพากษ์วิจารณ์ชาวบ้านขยันก่อสร้างคร่ำครวญไป เขาเป็นคนที่พูดไม่เข้าหูคนและค่อนข้างจะแล้งน้ำใจ” นี่แสดงว่า คนคนนั้นขาดมนุษยสัมพันธ์ จึงทำงานร่วมกับคนอื่นไม่ได้ เหตุนี้ นักบริหารที่เก่งและดี ต้องมีผลหรือกำลังภายใน 4 ประการ คือ ความฉลาด ความขยัน ความสุจริต และมนุษยสัมพันธ์

นักบริหารต้องหมั่นพิจารณาตรวจสอบตนเองว่า มีผลครบทั้ง 4 ข้อหรือไม่ หากพบว่าตนขาดผลข้อใด ต้องพัฒนาข้อนั้น แต่ผลทั้ง 4 ข้อจะมีความสำคัญเท่าเทียมกันแต่ละผล ข้อที่ 4 คือ สังคหผล จะสำคัญมาก เนื่องจากนักบริหารทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น ดังนั้น นักบริหารจะเสียเรื่องมนุษยสัมพันธ์ไม่ได้ นโปเลียนมหาจักรพรรดากล่าวว่า การจะเป็นใหญ่ ท่านต้องมี 2 สิ่ง คือ

1. มีศัตรูที่กล้าแข็งที่สุด และ
2. มิมิตรที่ซื่อสัตย์ที่สุด

เพื่อจะขึ้นสูงท่านจะต้องผ่านด่านอันตรายให้ได้ นั่นคือต้องเอาชนะอุปสรรคหรือศัตรูที่กล้าแข็งเสียก่อน ท่านจึงจะเป็นผู้ยิ่งใหญ่แต่ท่านจะเอาชนะอุปสรรคหรือศัตรูไม่ได้ ถ้าท่านไม่มีกัลยาณมิตรที่ซื่อสัตย์ที่สุดไว้คอยช่วยเหลือท่าน ท่านจะมีมิตรเช่นนั้นได้ก็ด้วย “สังคหผล”

ต่อไปนี้จะพิจารณาความหมายของผลแต่ละข้อ และวิธีพัฒนาผลสำหรับผู้บริหาร

1. ปัญญาผล : กำลังแห่งความรอบรู้ ปัญญาผล หมายถึง กำลังแห่งความรอบรู้ ความรู้มีหลายระดับ บางคนเห็นคำว่า “ปัญญาผล” ก็สะกดและอ่านได้ แต่ไม่รู้ความหมายของคำ ในกรณีนี้ความรู้อ่านออกจัดเป็นความรู้ระดับ “สัญญา” คือ ความจำได้หมายรู้ เมื่อตาเห็นภาพ การรับรู้ภาพจัดเป็นรูปสัญญา เมื่อหูได้ยินเสียง การรับรู้เสียงจัดเป็นศัพท์สัญญา ฯลฯ สัญญา (Perception) จึงเป็นการรับรู้เฉพาะส่วน คือ เห็นแค่ไหนรับรู้แค่นั้น ได้ยินแค่ไหนเข้าใจแค่นั้น ฯลฯ แต่ปัญญารู้มากกว่านั้น เพราะปัญญาเป็นความรอบรู้ เช่น บางคนพอเห็นคำว่า “ปัญญาผล” ก็อธิบายได้ว่าหมายความว่าอย่างไร และจะพัฒนาขึ้นได้ด้วยวิธีไหน ความรู้ของ

เขาจัดเป็นปัญญา คือ รู้มากกว่าที่เห็น เข้าใจมากกว่าที่ได้ยิน เช่น เด็กของเราไม่สบายเราจับตัวเด็ก ก็รู้ว่าเด็กตัวร้อนจึงพาไปหาหมอ พอหมอจับตัวเด็กตรวจดูอาการเท่านั้น หมอรู้ว่าเด็กป่วยเป็นโรคอะไร และสั่งยารักษาโรคได้ ความรู้ของเราว่าเด็กตัวร้อนเป็นความรู้ระดับปัญญา ส่วนความรู้ของหมอเป็นความรู้ระดับปัญญา นักบริหารต้องมีปัญญา คือ รอบรู้เกี่ยวกับงานในหน้าที่และบุคคลที่เกี่ยวข้อง นักบริหารต้องทำหน้าที่ บริหารตน บริหารคน บริหารงาน ดังนั้นเขาต้องมีความรอบรู้เกี่ยวกับตนเอง คนอื่น และงานในความรับผิดชอบนั้นคือนักบริหารต้องมีความรู้ 3 เรื่อง ได้แก่ รู้ตน รู้คน และรู้งาน

1.1 รู้ตน หมายถึง นักบริหารต้องรู้จักความเด่นและความด้อยของตนเอง การรู้ความก็เพื่อทำงานที่เหมาะสมกับความสามารถของตน ตามปกตินักบริหารมักมองเป็นความผิดพลาดของลูกน้องได้ง่าย แต่มองข้ามความผิดพลาดของตน ดังพุทธพจน์ว่า “ความผิดพลาดของคนอื่นเห็นได้ง่าย แต่ความผิดพลาดของตนเองเห็นได้ยาก” นักบริหารทำงานผิดพลาด ลูกน้องไม่กล้าบอกหรือแนะนำ ดังนั้นนักบริหารต้องหัดมองตนและตักเตือนตนเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “อุตตนา โจทยตุตตานิ จงเตือนตนด้วยตนเอง” เช่น ถ้านักบริหารสั่งการหลายครั้ง แต่ลูกน้องไม่เข้าใจ นักบริหารก็อย่าด่วนตำหนิลูกน้องว่าโง่งม บางทีตัวเราเองอาจสั่งการไม่ชัดเจนก็เป็นได้

การที่นักบริหารมักมองไม่เห็นความผิดพลาดของตนเองนั้นเป็นเรื่องธรรมดา เพราะวันหนึ่ง ๆ ดวงตาของเรามีไว้สำหรับมองด้านนอกมัน ไม่ได้มองตัวเราเอง เวลาคนอื่นทำผิดพลาดเราจึงเห็นทันที แต่เวลาเราทำผิดพลาดเองกลับมองไม่เห็น ดังนั้นเพื่อสำรวจตนเอง นักบริหารต้องหัดมองด้านใน คือ เจริญวิปัสสนา ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Insight คือมองด้านในนั่นเอง วิปัสสนากรรมฐานเน้นเรื่องการเจริญสติ พิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม หรือความดีและความชั่วในใจของเรา

1.2 รู้คน หมายถึง รอบรู้เกี่ยวกับคนร่วมงาน นักบริหารต้องรู้ว่าใครมีความสามารถในด้านใด เพื่อจะได้ใช้คนให้เหมาะกับงาน นอกจากนั้น นักบริหารต้องรู้จักจริตของคนร่วมงาน เพื่อใช้งานที่เหมาะสมกับจริตของเขา จริต ได้แก่ คนที่ประพฤติบางอย่างเคยชินจนเป็นนิสัย จริต หมายถึงประเภทนิสัยของคนมี 6 แบบด้วยกัน คือ

1.2.1 รากจริต คือ พวกรักสวยรักงาม มักทำอะไรประณีต เรียบร้อยและใจเย็น คนพวกนี้ชอบทำงานที่ต้องใช้ความละเอียดประณีต

1.2.2 โทสจริต คือ พวกใจร้อน ชอบความเร็ว และมักหงุดหงิดง่ายถ้าไม่ถูกใจ คนพวกนี้ชอบทำงานที่ต้องใช้ความเร็ว

1.2.3 โมหจริต คือ พวกเขลาซิม ขาดความกระตือรือร้น ทำงานอืดอาด เฉื่อยชา ชอบหลับในที่ทำงานเป็นประจำ

1.2.4 ศรีทธชาจริต คือ พวกเชื่อง่าย เวลา มีข่าวเรื่องแปลกแต่จริง เชื่อหรือไม่พวกนี้จะเชื่อก่อนใคร คนพวกนี้ถ้าชอบใครจะทำงานให้เต็มที่

1.2.5 พุทธิจริต คือ พวกใฝ่รู้ เป็นคนช่างสงสัย รักการศึกษาหาความรู้ มักต้องการรายละเอียดมากกว่าคนอื่น คนพวกนี้ถนัดทำงานด้านวิชาการ

1.2.6 วิตกจริต คือ พวกช่างกังวล เป็นคนไม่กล้าตัดสินใจ มักปล่อยเรื่องค้างไว้เป็นเวลานาน โดยไม่ยอมลงนาม หรือดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าเราต้องการคนใส่เบรคให้กับการตัดสินใจของเราบ้างลองปรึกษาคนพวกนี้

1.3 ฐึงาน หมายถึง ความรอบรู้เกี่ยวกับงานในความรับผิดชอบเพื่อประโยชน์ในการวางแผนบรรจุบุคลากร อำนาจการและติดตามประเมินผล ความรู้เรื่องงานมี 2 ลักษณะ คือรู้เท่าและรู้ทัน

“รู้เท่า” คือความรู้รอบด้านเกี่ยวกับงานว่ามีขั้นตอนอย่างไร และมีส่วนเกี่ยวข้องกับคนอื่น ๆ อย่างไร และยังหมายถึงความรู้เท่าถึงการณ์ในเมื่อเห็นเหตุแล้วคิดว่าผลอะไรจะตามมา แล้วเตรียมการป้องกันไว้ เหมือนคนขับรถลงจากภูเขาที่เขาชินกับเส้นทางว่าที่ใดมีเหวหรือเป็นทางโค้งอันตราย แล้วขับอย่างระมัดระวังเมื่อถึงที่นั่น ความรู้เท่าจึงช่วยให้มีการป้องกันไว้ก่อน

“รู้ทัน” หมายถึงความรู้เท่าทันสถานการณ์ เมื่อเกิดปัญหาขึ้นก็สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี ดังกรณีของคนที่ขับรถลงจากภูเขาแล้วรถเบรคแตก เมื่อเจอกับสภาพปัญหาเช่นนั้นเขาตัดสินใจจับพาลันว่าจะทำอย่างไร นั่นเป็นความรู้ทันเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

2. วิริยพละ : กำลังความเพียร วิริยพละ หมายถึง กำลังความเพียรหรือความขยัน คนมีความขยันต้องมีกำลังใจเข้มแข็ง อาจกล่าวได้ว่าวิริยพละก็คือกำลังใจนั่นเอง กำลังใจต้องมากคู่กับกำลังปัญญาเสมอ คนมีกำลังใจแต่ไม่มีกำลังปัญญาจะเป็นคนบ้าบิ่น คนมีกำลังปัญญาแต่ขาดกำลังใจจะเป็นคนขลาด คนที่มีทั้งกำลังใจและกำลังปัญญาจึงจะเป็นคนกล้าหาญ นักบริหารที่มีกำลังปัญญาแต่ขาดกำลังใจ มักถือนโยบายหลบภัยหนีปัญหา เหมือนกับนักมวยชั้นเชิงที่เอาแต่ถอยตลอด 12 ยก แม้ว่าคู่ต่อสู้เพลี่ยงพล้ำ เขาก็ไม่กล้าใช้หมัดเด็ดเก็บคู่ต่อสู้ คนดูเบือนักมวยประเภทหนีลูกเดียวฉันใด ประชาชนก็เบือนผู้บริหารที่เอาแต่หลบภัยหนีปัญหานั้น

นักบริหารที่ดีต้องเป็นคนกล้าตัดสินใจ กล้าได้กล้าเสีย ไม่กลัวความยากลำบากที่รอคอยอยู่เบื้องหน้า เขาจะถือคติว่า “ล้มเพราะก้าวไปข้างหน้า ดีกว่ายืนเต๊ะทำอยู่กับที่” ใครที่ไม่ก้าวไปข้างหน้าจะกลายเป็นคนล่าหลัง เพราะคนอื่น ๆ ได้แซงขึ้นหน้าไปหมด นักบริหารต้องกล้าลองผิดลองถูก ถ้าทำผิดพลาดก็ถือว่าผิดเป็นครู ใครที่ถนอมตัวจนไม่กล้าทำอะไรเลย จัดเป็นคนขลาด เขาควรฟังคำเตือนของนโปเลียนมหาราชที่ว่า “คนที่ไม่ทำอะไรผิดคือคนที่ไม่ทำอะไรเลย”

ผู้ทำการใหญ่ย่อมต้องเจออุปสรรค เหมือนต้นไม้สูงใหญ่มักจะเจอลมแรง นักบริหารต้องกล้าจัดทำโครงการใหญ่หรืองานใหญ่ถือคติว่า “คนสร้างงาน งานสร้างคน” ถ้าขยันทำงานยาก ๆ ความชำนาญก็ตามมา คนที่ผ่านร้อนผ่านหนาวมากจะฉลาดและแกร่งขึ้น ดังนั้น นักบริหารจะต้องไม่หลบเลี่ยงหน้าที่ที่ลำบากยากเย็น ถือภายิตว่า “ว่าขึ้นสูงเพราะมีลมต้าน คนจะขึ้นสูงเพราะมีอุปสรรค” พระพุทธเจ้ายังต้องรบกับมารก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังคำกล่าวที่ว่า “มารไม่มี บารมีไม่แก่” ไม่มีความสำเร็จอันใดที่ได้มาโดยไม่ต้องลงทุนลงแรง

3. อนวัชชพละ : กำลังแห่งการงานที่ไม่มีโทษ อนวัชชพละ แปลว่า กำลังแห่งการงานที่ไม่มีโทษ หรือข้อเสียหาย หมายถึงนักบริหารต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ ฆมฺมญฺเจเร สุจฺริตํ บุคฺคคฺลวฺรปฺปํบิฑฺฒนํ (หน้าที่) ให้สุจริต ” ชีวิตคนเราเปรียบเหมือนเรือनावชีวิตที่แล่นไปในท้องมหาสมุทร เรือส่วนมากอัปปางก่อนถึงจุดหมาย เพราะมีรูรั่วใต้น้ำทะเลไหลเข้าข้างใน เรือจึงจมลงอย่างรวดเร็ว เหมือนนักบริหารหลายเสียอนาคตเพราะถูกจับได้ว่าทุจริตต่อหน้าที่ หรือมีประวัติต่างพร้อย นาวาชีวิตของพวกเขาจะมีรูรั่ว

รูรั่วของชีวิตนี้ พระท่านเรียกว่า อบายमुख แปลว่า ทางแห่งความเสื่อม นักบริหารหลายคนเสียอนาคตเพราะถูกผีอบายमुखเข้าสิง นักบริหารต้องหลีกเลี่ยงอบายमुख พระท่านเตือนว่า ไปงานศพครั้งใดเมื่อเผาศพทั้งที่ต่อเผาศพเสียด้วย มิฉะนั้นผีจะสิงเรากลับบ้านและทำให้คนเรามีอาการแปลกไป ตามประเภทของผีที่เข้าสิง ผีมี 6 ตัว คือ

1. ผีที่หนึ่ง ชอบสุราเป็นอาภิน ไม่ชอบกินข้าวปลาเป็นอาหาร
2. ผีที่สอง ชอบท่องเที่ยวยามวิกาล ไม่รักบ้านรักลูกรักเมียตน
3. ผีที่สาม ชอบเที่ยวดูการละเล่น ไม่ละเว้นบาร์คลับละคร โขน
4. ผีที่สี่ ชอบทำตัวมั่วกับโจร หนีไม่พ้นอาญาตราแผ่นดิน
5. ผีที่ห้า ชอบเล่นมั่วก็พาบัตร สารพัดถั่วไปไฮโลสิ้น
6. ผีที่หก ชอบเที่ยวจรรี้นการทำความกิน มีทั้งสิ้นหนกผีอัปรีช้อย

ผีทั้งหกตัวก็คืออบายमुख 6 นั่นเอง คนที่ถูกผีอบายमुखเข้าสิงเสียแล้ว มักไล่ผีออกไปจากชีวิตได้ยากมาก เพราะเขาตั้งใจในอบายमुख นักบริหารบางคนถูกผีการพนันเข้าสิง ทั้ง ๆ ที่เขาเป็นคนฉลาด แต่ก็เลิกเล่นการพนันไม่ได้ เขามีลักษณะเช่นเดียวกับข้างตกหล่มลึก ข้างตัวใหญ่มีน้ำหนักรวม ยิ่งคั่นก็ยิ่งจมลง ไป ข้างตกหล่มมีวิธีขึ้นจากหล่มอยู่ 2 วิธี คือ

1. ข้างจะต้องช่วยเหลือตัวเองก่อน ด้วยการตัวเองลงไปจับกิ่งไม้หรือต้นไม้ใกล้ตัว เพื่อพยุงตัวไม่ให้จมลงไปอย่างรวดเร็ว
2. จากนั้นข้างจะร้องดังลั่นเรียกควาญให้มาช่วยดึงมันขึ้นจากหล่ม

พระพุทธเจ้าสอนว่า คนที่ติดอบายมุขหากประสงค์ที่จะถอนตัวออกมา ต้องใช้วิธีทั้งสองของข้างตกล่ม ดังนี้

1. เขาจะต้องช่วยตัวเองก่อนด้วย โยนิโสมนสิการ คือการคิดถึงโทษภัยของอบายมุข และอธิษฐานจิตว่าจะต้องเลิกอบายมุขให้จงได้ วัตถุประสงค์บอกรักษาคนติดยาเสพติดด้วยการจัดพิธีสาบานตนในเมืองต้นก่อนที่จะใช้ยาบำบัดรักษา คนเราถ้าใจไม่คิดจะเลิกอบายมุขเสียแล้ว ไม่ช้าก็เร็วเขาต้องหวนกลับไปหามันอีก

2. เมื่ออธิษฐานจิตแน่วแน่แล้วเขาต้องขอรับความช่วยเหลือจากกัลยาณมิตร เช่นขอรับการบำบัดรักษาด้วยยาจากแพทย์ ในกรณีของคนติดยาเสพติด ขอคำแนะนำจากพระสงฆ์ หรือการปลุกปลอบให้กำลังใจจากสมาชิกในครอบครัว

นักบริหารที่ปลดอบายมุขจะไม่มีรูรั่วในชีวิต และไม่มีความจำเป็นที่เขาจะต้องทุจริตคอร์รัปชัน เมื่อตนเองเป็นคนซื่อมือสะอาดเขาย่อมสามารถควบคุมคนอื่นให้สุจริตต่อหน้าที่ นักบริหารที่มีแผลเต็มตัวจะไม่กล้าดำเนินหรือลงโทษใคร เขาทำนองว่า “โก่เห็นดินงู เห็นดินโก่” เหตุ นั้น นักบริหารต้องถนอมตัวไว้อย่าให้มีประวัติค้างพร้อยด้วยการรักษาศีล 5 และหลีกเลี่ยงจากอบายมุข นักบริหารผู้ประพฤติธรรมดำรงมั่นในความสุจริตเช่นนั้น ย่อมเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับผู้ร่วมงาน เมื่อมีผู้นำที่ดี คนดีอื่น ๆ ในองค์กรย่อมมีกำลังใจ และคนชั่วก็ไม่กล้าทำชั่ว

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “คุณบุญเจตมมานาน อุษคจจติ ปุญคโว แปลความว่า เมื่อฝูงโคข้ามแม่น้ำ ถ้าโคหัวโจกข้ามไปตรง ลูกฝูงก็จะข้ามไปตรงตาม ถ้าโคหัวโจกข้ามคดไปคดมา ลูกฝูงก็จะข้ามคดไปคดมา เช่นเดียวกับสังคมหรือประเทศชาติ ถ้าผู้นำประพฤติธรรม ผู้ตามก็จะประพฤติธรรมตาม ถ้าผู้นำไม่ประพฤติธรรม ผู้ตามก็จะไม่ประพฤติธรรม”

นักบริหารผู้สุจริตย่อมเป็นที่เคารพยำเกรงของคนร่วมงานก็จริง แต่เขาจะนั่งอยู่ในหัวใจของคนร่วมงานไม่ได้ ถ้าขาดกำลังใจ 4 คือ สังคหพละ

4. สังคหพละ : กำลังแห่งการสงเคราะห์ สังคหพละ แปลว่า กำลังแห่งการสงเคราะห์ หรือมนุษยสัมพันธ์ซึ่งเป็นธรรมที่สำคัญมากสำหรับนักบริหาร ผู้ทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น ถ้านักบริหารบกพร่องเรื่องมนุษยสัมพันธ์ ก็จะไม่มีคนมาช่วยทำงาน เมื่อไม่มีใครช่วยทำงานเขาก็เป็นนักบริหารไม่ได้ พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ไว้เรียกว่า สังคหวัตถุ หมายถึงวิธีผูกใจคน พระองค์ตรัสว่า รถม้าแล่นไปได้เพราะมีลี้มสลักคอยตรึงส่วนประกอบต่าง ๆ ของรถม้าเข้าด้วยกันฉันใด คนในสังคมก็ฉันนั้น คือทำหน้าที่เป็นกาวใจเชื่อมประสานคนทั้งหลายเข้าด้วยกัน ลี้มสลักดังกล่าวนี้คือ “สังคหวัตถุ”

การบริหารตามแนวพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงมีแนวทางในการบริหารแบบประชาธิปไตย กล่าวคือใช้ทั้งธรรมทั้งวินัยเปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมไม่บัญญัติกฎขึ้นมาเมื่อยัง

ไม่มีเหตุการณ์เกิดขึ้น แต่เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นทรงเรียกประชุมสงฆ์แล้ว ตรัสถามบุคคลนั้น ๆ เมื่อ บุคคลนั้นยอมรับจึงบัญญัติสิกขาบท ซึ่งเรียกว่าพระวินัย อันหมายถึงระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์ ข้อบังคับต่าง ๆ เพื่อความเรียบร้อยของหมู่ชนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ การบริหารตามแนว พระพุทธศาสนายึดหลักธรรมาธิปไตยเป็นสำคัญ ด้วยเหตุผลที่ว่า ผู้บริหารเองต้องประพฤติธรรม และใช้ธรรมเป็นหลักในการบริหาร การบริหารตามแนวพระพุทธศาสนาจึงไม่เป็นทั้งอัตตาทิปไตย และโลกาธิปไตย

ผู้บริหารที่เป็นอัตตาทิปไตย ก็มักจะคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตัว หรือความพอใจของตน เป็นที่ตั้ง โดยยึดคิดว่าถูกต้องคือถูกใจข้าพเจ้า ผู้บริหารประเภทนี้มักลงท้ายด้วยการเป็นเผด็จการ

ส่วนผู้บริหารที่เป็นโลกาธิปไตย ก็พยายามเอาใจทุกคนเพื่อให้ตนเองอยู่ในตำแหน่งต่อไป ได้ เขาพยายามทำให้ถูกใจทุกคน ซึ่งก็เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ผู้บริหารประเภทนี้มักหนีปัญหา เมื่อ มีปัญหาขัดแย้งเกิดขึ้นภายในองค์กรก็พยายามลอยตัวหนีปัญหา

ผู้บริหารที่ดีต้องเป็นธรรมาธิปไตย เขายึดถือคิดว่า ถูกต้องไม่จำเป็นต้องถูกใจข้าพเจ้าหรือ ถูกใจทุกคน กล่าวตัดสินใจลงมือทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรม โดยไม่พยายามลอยตัวหนีปัญหา เขา ถือคิดว่า อำนาจหน้าที่มาพร้อมความรับผิดชอบ เขาย่อมเสียสละประโยชน์สุขส่วนตัวเพื่อ ประโยชน์สุขที่ยิ่งใหญ่มิฉะนั้นคือ ประโยชน์สุขส่วนรวม

สรุปได้ว่า จากการศึกษา "พระไตรปิฎก" ซึ่งเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่รวบรวม หลักธรรมวินัยทั้งที่เป็น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ผู้วิจัยชอบทั้งธรรม ทั้งวินัย เพราะการที่จะเป็นผู้บริหารขององค์กรหรือองค์การ ผู้บริหารจะต้องมีธรรมะ หมายถึง คุณ ธรรมคุณงามความดีภายในตัว และวินัย หมายถึง จริยธรรมความประพฤติอันดีงามทั้งต่อหน้าและ ถัดหลังของผู้ที่อยู่ได้บังคับบัญชา ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการบริหารตามแนวพระพุทธศาสนาของ ประยูร ธรรมจิตโต (2549, หน้า 53) ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกทฤษฎีของท่านมาเป็นกรอบแนวคิด ซึ่งมี 7 องค์ประกอบ คือ

1. อัตตาทิปไตย หมายถึง การบริหารงานบางอย่างยึดความคิดของตนเองเป็นสำคัญ การ เป็นผู้ที่มีเหตุผลเสมอต้นเสมอปลาย มีการสร้างแรงจูงใจและความน่าเชื่อถือให้แก่ผู้ร่วมงาน ความ เป็นผู้ที่มีความเชื่อมั่นในตัวเอง การนิยมใช้พระคุณมากกว่าพระเดช การยอมรับฟังความคิดเห็น ของผู้ใต้บังคับบัญชา มีความอดทนต่อเสียงวิพากษ์วิจารณ์ของผู้ร่วมงาน

2. ธรรมาธิปไตย หมายถึง การยึดหลักธรรมเป็นที่ตั้งในการปฏิบัติงาน การนำธรรมะมา ประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการ มีการเปิดโอกาสให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในการบริหารงาน การยอมรับ ความคิดเห็นของผู้อื่นเพื่อนำไปปรับปรุง มีความสามารถวางตัวเป็นกลางได้กับทุกสถานการณ์ การ

เป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล การกำราบคนที่ควรกำราบ ยกย่องคนที่ควรยกย่อง

3. โลกาธิปไตย หมายถึง บริหารงานโดยมีจุดมุ่งหมายเป็นของส่วนรวม ชอบทำตามรูปแบบของผู้อื่นในบางสถานการณ์ มีเทคนิคแก้หรือตัดสินใจปัญหาให้กับผู้อื่นได้ มีใครเสนอความคิดเห็นอะไรมาก็จะรับไว้พิจารณาเสียก่อน กล่าวว่าการตัดกตือนหรือลงโทษผู้กระทำความผิดบางครั้ง มอบหมายหน้าที่ให้ผู้อื่นมาบริหารงานแทนเมื่อตนมีธุระ การเป็นผู้ที่พิจารณาถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับผู้อื่น

4. ปัญญาผล หมายถึง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการทำงาน มีการปรับปรุงแก้ไขงานที่เคยทำผิดพลาดมาแล้ว การนำความรู้ที่ได้จากการศึกษามาบริหารสถานศึกษา มีการสร้างปัจจัยแห่งความสำเร็จของการทำงาน ชอบหาความรู้ใหม่ ๆ เพิ่มเติมเสมอ ๆ เมื่อมีโอกาส ชอบหาเวลาว่างเพื่อไปทำความสงบแก่จิตใจ มีการพัฒนาสถานศึกษาโดยใช้หลักการและเหตุผล

5. วิริยผล หมายถึง มีการปฏิบัติงานด้วยความตั้งใจและเต็มความสามารถ การไม่ปล่อยเวลาให้สิ้นไปโดยเปล่าประโยชน์ มีการขยันหา รักษาไว้ ใฝ่ใฝ่บัณฑิต และเลี้ยงชีวิตชอบ มีความเพียร ลด ละ เลิก จากอบายมุขทั้งปวง มีการสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นแก่สถานศึกษา มีศรัทธาและเห็นคุณค่าของงานบริหาร การรักษาความดีงามที่มีอยู่แล้วในตนไม่ให้เสื่อมไป

6. อนุวัชผล หมายถึง การไม่เข้าไปข้องเกี่ยวกับคนพาล การเลือกคบหากับเพื่อนที่เป็นกัลยาณมิตรเท่านั้น หลีกจากแหล่งอบายมุขตามสถานที่ต่าง ๆ ในยามวิกาล มีความเคารพในสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น การทำงานช่วยเหลือกันในทางที่ชอบ การมองเห็นคุณค่าความสำคัญของงานที่รับผิดชอบ มีการใคร่ครวญเสียก่อนลงมือปฏิบัติ

7. สังคหผล หมายถึง การยอมรับเอาภาระธุระของผู้อื่นมาเป็นของตัวเอง มีการออกไปช่วยเหลือสังคมตามโอกาสอันสมควร มีการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสถานศึกษา มีการส่งเสริมสนับสนุนในการพัฒนาชุมชน มีพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา มีการหารายได้เพื่อนำไปมอบให้แก่ถิ่นทุรกันดาร มีการสงเคราะห์ด้วย กำลังกาย กำลังทรัพย์ กำลังปัญญา การพาครอบครัวไปทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา

สรุปได้ว่า หลักการบริหารตามแนวพระพุทธศาสนา ทั้ง 7 หลักการนี้ มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ ดังต่อไปนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในประเทศไทย

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยในประเทศไทยและในต่างประเทศ ดังต่อไปนี้

นิยม ใฝ่โสภาก (2543, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง พฤติกรรมการครองตน ครองคน และครองงาน ตามแนวพุทธธรรมของผู้บริหาร โรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดนครพนม ผลการวิจัยพบว่า

1. ผู้บริหารโรงเรียนและครู-อาจารย์ โดยส่วนรวมเห็นว่า ผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดนครพนม มีพฤติกรรมการครองตน ครองคน และครองงาน ตามแนวพุทธธรรมโดยส่วนรวมและรายด้านอยู่ในระดับมาก โดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย คือ พฤติกรรมการครองงาน พฤติกรรมการครองคน และพฤติกรรมการครองตน

2. พฤติกรรมการครองตน ครองคน และครองงาน ตามแนวพุทธธรรมของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดนครพนม ตามความคิดเห็นของผู้บริหารและครูอาจารย์ในโรงเรียนขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ โดยส่วนรวมเป็นรายด้านไม่แตกต่างกัน

สุพล เกรือมะโนรมย์ (2543, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การใช้หลักพุทธธรรม ในการบริหารงานของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดเทศบาลนครเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า

1. ด้านเมตตา พนักงานครูเทศบาลมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมาก โดยพฤติกรรมของผู้บริหารสถานศึกษาที่แสดงออกมีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ ทำงานเต็มเวลาในการปฏิบัติหน้าที่ ส่วนพฤติกรรมที่มีค่าเฉลี่ยปานกลาง คือ การช่วยเหลือครูที่ป่วยเป็นโรคประจำตัว และการไม่ใช้คำพูดประชดประชันผู้ร่วมงานในที่ประชุม

2. ด้านกรุณา พนักงานครูเทศบาลมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมาก โดยพฤติกรรมของผู้บริหารสถานศึกษาที่แสดงออกมีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ สนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ที่ทันสมัยในยุคปัจจุบัน

3. ด้านมุทิตา พนักงานครูเทศบาลมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมาก โดยพฤติกรรมที่ผู้บริหารแสดงออกมีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ แสดงความยินดีกับผู้ร่วมงานที่ได้เลื่อนตำแหน่ง

4. ด้านอุเบกขา พนักงานครูเทศบาลมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการใช้พรหมวิหาร 4 ในการบริหารงานของผู้บริหารสถานศึกษา พบว่า อยู่ในระดับมาก โดยพฤติกรรมที่แสดงออก คือ มีความซื่อสัตย์สุจริต

ปราศรัย แก้วสว่าง (2546, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาการตัดสินใจแบบมีส่วนร่วมในการบริหารโรงเรียน ของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดคณะกรรมการการศึกษาเอกชน เขตการศึกษา 1 ผลการวิจัยพบว่า

1. ผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดคณะกรรมการการศึกษาเอกชน เขตการศึกษา 1 มีความเห็นเกี่ยวกับการตัดสินใจแบบให้มีส่วนร่วมในการบริหารงานโรงเรียน โดยรวมของงานวิชาการ งานกิจการนักเรียน งานบุคลากร งานอาคารสถานที่ และงานความสัมพันธ์ชุมชนอยู่ในแบบที่ 5 คือ ผู้บริหารให้ครูในโรงเรียนทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

2. ผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดคณะกรรมการการศึกษาเอกชน เขตการศึกษา 1 มีความเห็นเกี่ยวกับการตัดสินใจแบบให้มีส่วนร่วมในการบริหารงานโรงเรียน โดยรวมของงานธุรการ การเงิน และพัสดุ อยู่ในแบบที่ 4 คือ ผู้บริหารหารือกับครูในโรงเรียนเป็นกลุ่มแล้วตัดสินใจ

3. ผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดคณะกรรมการการศึกษาเอกชน เขตการศึกษา 1 ที่มีวุฒิการศึกษาระดับปริญญาตรีสูงกว่าปริญญาตรี มีการตัดสินใจแบบให้มีส่วนร่วมต่อการบริหารงานโรงเรียนโดยรวมและแต่ละงานไม่แตกต่างกัน และไม่สอดคล้องกับสมมุติฐานที่ตั้งไว้ ยกเว้นงานกิจการนักเรียน เป็นงานที่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และสอดคล้องกับสมมุติฐานที่ตั้งไว้

4. ผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดคณะกรรมการการศึกษาเอกชน เขตการศึกษา 1 ที่มีระยะเวลาการดำรงตำแหน่งผู้บริหาร โรงเรียน น้อยกว่า 5 ปี ขึ้นไป มีการตัดสินใจแบบให้มีส่วนร่วมต่อการบริหารงานโรงเรียนโดยรวมและแต่ละงานไม่แตกต่างกัน และไม่สอดคล้องกับสมมุติฐานที่ตั้งไว้

พุลลภ แก้วแจ่มศรี (2546, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการเชิงพุทธ: การสำรวจปรัชญาและแนวคิดสำหรับการจัดการสมัยใหม่ ผลการวิจัยพบว่า

1. ปรัชญาและแนวคิดตามหลักพุทธธรรมมีสาระที่สำคัญอันเป็นแนวคิดร่วมสมัย ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันรวมถึงการจัดการสมัยใหม่ได้

2. แนวความคิดการประยุกต์การจัดการเชิงพุทธกับกระบวนการจัดการสมัยใหม่สามารถวิเคราะห์ สรุปหลักการ แนวคิดตามแนวพุทธธรรมที่ผู้บริหารและผู้ทรงคุณวุฒินำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการ เป็นหลักการพื้นฐานของการจัดการเชิงพุทธ

3. ตัวแบบเชิงบูรณาการการจัดการเชิงพุทธ ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ คือ หลักพุทธธรรม ที่เป็นองค์ประกอบภายในของแต่ละบุคคล และหลักธรรมที่เป็นองค์ประกอบภายนอกที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับบุคคลอื่น หลักธรรมพื้นฐานทางการจัดการที่สังเคราะห์จากแนวทางการปฏิบัติของผู้บริหารและผู้ทรงคุณวุฒิ ผลลัพธ์สุดท้ายของการจัดการเชิงพุทธ และสภาพแวดล้อมทางการจัดการ

พระมหาสุรศักดิ์ แก่วนกสิกรรม (2547, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่าง ทักษะการบริหารกับแบบการตัดสินใจของผู้บริหาร โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ ผลการวิจัยพบว่า

1. ทักษะการบริหารของผู้บริหาร โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จัดอันดับ ได้ดังนี้ 1) ด้านเทคนิค 2) ด้านมนุษย และ 3) ด้านมโนภาพ ตามลำดับ

2. แบบการตัดสินใจของผู้บริหาร โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จัดอันดับ ได้ดังนี้ 1) ผู้บริหารตัดสินใจเอง โดยอาศัยข้อมูลที่ได้จากผู้ได้บังคับบัญชาประกอบการตัดสินใจ 2) ผู้บริหารและผู้ได้บังคับบัญชาตัดสินใจร่วมกัน 3) ผู้บริหารตัดสินใจเองแล้วแจ้งให้ทราบ 4) ผู้บริหารตัดสินใจเองแล้วเปิดโอกาสให้ซักถามได้ และ 5) ผู้บริหารมอบหมายให้ผู้ได้บังคับบัญชาตัดสินใจ ตามลำดับ

3. ทักษะการบริหาร ของผู้บริหาร โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ ทั้งสามทักษะ สัมพันธ์กับแบบการตัดสินใจ 3 แบบ คือ 1) ผู้บริหารตัดสินใจเองแล้วแจ้งให้ทราบ 2) ผู้บริหารตัดสินใจเอง โดยอาศัยข้อมูลที่ได้จากผู้ได้บังคับบัญชาประกอบการตัดสินใจ และ 3) ผู้บริหารและผู้ได้บังคับบัญชาตัดสินใจร่วมกัน สำหรับอีก 2 แบบที่เหลือ คือ 1) ผู้บริหารตัดสินใจเอง แต่เปิดโอกาสให้ซักถามได้ และ 2) ผู้บริหารมอบหมายให้ผู้ได้บังคับบัญชาตัดสินใจเอง ไม่มีความสัมพันธ์กับทักษะการบริหารของผู้บริหาร

ลำพัน เศรษฐ (2548, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ทักษะการตัดสินใจของผู้บริหาร องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ผลการวิจัยพบว่า

ผู้บริหารองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นทั้ง 2 ฝ่าย มีทักษะการตัดสินใจตามคำสอนทางพระพุทธศาสนาอยู่ในระดับมาก ซึ่งใช้หลักธรรมด้าน อคติ 4 อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนที่เหลืออยู่ในระดับมาก

ศิริวรรณ เสนารักษ์ (2549, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง คุณลักษณะของผู้บริหารสถานศึกษากับการดำเนินการ โรงเรียนวิถีพุทธในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาปราจีนบุรี ผลการวิจัยพบว่า

1. ผู้บริหารสถานศึกษามีคุณลักษณะเกี่ยวกับวิสัยทัศน์ ภาวะผู้นำ และมนุษยสัมพันธ์อยู่ในระดับมาก

2. การดำเนินการโรงเรียนวิถีพุทธ ผู้บริหารสถานศึกษามีการดำเนินการโรงเรียนวิถีพุทธ ทั้ง 6 ชั้น ได้แก่ ชั้นเตรียมการ ชั้นดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ ชั้นดำเนินการพัฒนาผู้เรียน และบุคลากรตามระบบไตรสิกขา ชั้นดูแลสนับสนุนใกล้ชิด ชั้นปรับปรุงพัฒนาต่อเนื่อง ชั้นประเมินผลและเผยแพร่ผลดำเนินการ อยู่ในระดับมาก

3. คุณลักษณะของผู้บริหารสถานศึกษาที่เกี่ยวกับวิสัยทัศน์ ภาวะผู้นำ และมนุษยสัมพันธ์ มีความสัมพันธ์กับการดำเนินการ โรงเรียนวิถีพุทธ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

4. ภาวะผู้นำและวิสัยทัศน์สามารถร่วมกันพยากรณ์การดำเนินการ โรงเรียนวิถีพุทธใน สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาปราจีนบุรี ได้ร้อยละ 49 อย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ .05

พระมหานภชล โฆสิตเมธี (2550, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง จริยธรรมสำหรับผู้นำตาม หลักพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า

หลักธรรมสำหรับผู้นำมี 4 ระดับ คือ จริยธรรมของผู้นำทางการปกครอง ทางเศรษฐกิจ ทางสังคม ได้แยกแยะหลักธรรมตามหลักด้านต่าง ๆ อาทิ ทศพิธราชธรรม 10 จักรวรรดิธรรม 10 เป็นต้น ทำให้เห็นคุณค่าทางจริยธรรมความเป็นผู้นำเกิดขึ้นจากการฝึกอบรม จึงจะสามารถเป็นผู้นำ ที่ดีได้ นำพาตน ประชาชน สังคม ประเทศชาติสู่ความร่มเย็นสันติสุข

พระครูสุนทรพิพัฒน์ โกศล (2550, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การบริหารครอบครัวตาม หลักทิส 6 ผลการวิจัยพบว่า

หลักคำสอนเรื่องทิส 6 ในพระพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมหนึ่งปรากฏใน “สิงคาลกสูตร” เป็นคำสอนที่มุ่งเน้นให้ภักษุ์ครองเรือนใช้เป็นหลักปฏิบัติต่อกัน เพราะหลักธรรมที่ปรากฏใน พระสูตรนี้ เป็นหลักการที่เกี่ยวข้องกับความประพฤตินการอยู่ร่วมกันระหว่างบุคคลในสังคม และ ความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม เพื่อให้การดำรงชีวิตและการดำเนินกิจการต่าง ๆ รวมทั้งการจัดสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมให้เรียบร้อย การบริหารครอบครัวตามแนวคิดทาง ศาสนา ประกอบด้วย ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม มีจุดมุ่งหมายในการ บริหารครอบครัวอยู่ 2 ระดับ คือ เพื่อความสุขในชีวิตปัจจุบัน และเพื่อความสุขในโลกหน้า ส่วน จุดมุ่งหมายของการบริหารครอบครัวตามแนวคิดของเต๋าและขงจื้อ คือ ประโยชน์ความสุขและการ มีที่พึ่งทางใจในชีวิตปัจจุบัน

การบริหารครอบครัวตามแนวคิดทางปรัชญา ประกอบด้วย กลุ่มจิตนิยม กลุ่มสสารนิยม กลุ่มมนุษยนิยม และกลุ่มโรแมนติก จะมีจุดมุ่งหมายในการบริหารครอบครัว คือ ประโยชน์ในชีวิต ปัจจุบันเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งหมายถึงการมีชีวิตที่มีความสุขสมบูรณ์ทางกาย และการมีสิทธิเสรีภาพในการ ดำเนินชีวิต เป็นต้น ในส่วนแนวคิดการบริหารครอบครัวเชิงการหน้าที่ การขัดแย้ง และทาง สังคมศาสตร์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้สังคมของมนุษย์ดำรงอยู่สืบไป กระบวนการบริหารต่าง ๆ ที่ มนุษย์กำหนดขึ้นนั้น เป็นเพียงกิจกรรมที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์เท่านั้น

การนำหลักธรรมเรื่องทิส 6 มาประยุกต์ใช้ร่วมกับกระบวนการบริหารองค์กรทั่วไป ซึ่งจะ กำหนดบทบาทและหน้าที่ของมารดาบิดาผู้เป็นเหมือนผู้นำและผู้บริหารไว้ด้วยหน้าที่ 5 ประการ

คือ การวางแผน การจัดองค์กร การบริหารงานบุคคลหรือการจัดคนเข้าทำงาน การสั่งการหรือการประสานงาน และการควบคุม โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ครอบครัวได้เข้าถึงประโยชน์ทั้ง 3 ชั้น ได้แก่ ประโยชน์ปัจจุบันชั้นตาเห็น ประโยชน์เบื้องหน้าชั้นเลขาเห็น และประโยชน์สูงสุดรวมถึงจุดมุ่งหมายเพื่อให้สมาชิกแต่ละบุคคลได้บรรลุผลสำเร็จอีก 3 ด้าน คือ ความสำเร็จด้านส่วนตัว ความสำเร็จด้านครอบครัว และความสำเร็จด้านสังคม คือ การมีส่วนร่วมสร้างสรรค์สังคมให้มีความสุขสงบ

เปรม สังข์ศรีอินทร์ (2550, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การใช้ทศพิธราชธรรมของพระมหากษัตริย์ไทย : ศึกษาเฉพาะกรณี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลการวิจัยพบว่า

ทศพิธราชธรรม แปลตามรูปศัพท์ว่า ธรรม 10 ประการของพระราชา หมายถึง ธรรมที่ใช้ในการปกครองประเทศของพระราชา และหมายรวมถึงหลักหรือวิธีการปกครองของผู้ปกครอง นับแต่พระมหากษัตริย์ ผู้นำประเทศ ข้าราชการระดับสูง ระดับหัวหน้างาน หัวหน้าครอบครัว

ทศพิธราชธรรมนี้ พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระยาหงส์ ในขุททกนิกาย ชาดก ภาค 2 มีใจความว่า พระองค์ตั้งอยู่ในธรรม 10 ประการ คือ ทาน, สีล, การบริจาค, ความซื่อตรง, ความอ่อนโยน, ความเพียร, ความไม่โกรธ, ความไม่เบียดเบียน, ความอดทน, และความไม่พิโรธ พระองค์จึงไม่กลัวปรโลกคือชาติหน้า

การใช้หลักทศพิธราชธรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มี 2 ด้าน คือ

1. ด้านการปกครองประเทศ พระองค์ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติมากหลาย เช่น ติดต่อพวกมิชชันนารีต่างชาติเพื่อลดอิทธิพลของพวกล่าอาณานิคม ตะวันตก ทรงศึกษาดาราศาสตร์แตกฉาน จนคำนวณการเกิดสุริยุปราคา ที่ตำบลหัวก้อ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ได้อย่างแม่นยำต่อหน้าชาวต่างชาติ

2. ส่วนในด้านพระพุทธศาสนานั้น พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์ทั้งฝ่ายมหานิกายและธรรมยุต ทรงดูแลพระภิกษุสงฆ์ให้ประพฤติถูกต้องตามพระธรรมวินัย และสามัคคีกัน ทรงถวายจตุปัจจัยแก่พระภิกษุสามเณร รวมทั้งปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม ทรงพระราชทานสมณศักดิ์และนิคมภัตตรแก่พระสงฆ์ตามควรแก่ฐานานุกรม ทรงแต่งตั้งพระภิกษุสามเณรผู้มีความรู้เป็นมหาเปรียญ ทรงให้เสรีภาพแก่ประชาชนในการนับถือศาสนา ด้วยพระปรีชาสามารถ ทั้งด้านคดีโลกและคดีธรรมดังกล่าวมานี้เอง ประเทศไทยและพระพุทธศาสนาในรัชสมัยของพระองค์จึงไม่ถูกแทรกแซงจากต่างชาติ

งานวิจัยในต่างประเทศ

เมอร์รี่และโจเซฟ (Murry and Joseph, 1996, abstract) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์หลักคุณธรรมของผู้นำไปประพฤติปฏิบัติในโรงเรียน ผลการวิจัยพบว่า

คุณธรรมจริยธรรมในการบริหารงานของผู้บริหารในโรงเรียนที่มีคุณภาพ ได้แก่ การดูแลห่วงใย ความยุติธรรม และความรับผิดชอบ ส่วนการศึกษาคุณธรรมของผู้บริหารจะส่งผลสะท้อนออกมา คือ ความจริงใจ ความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม และความมีประชาธิปไตย ผู้บริหารจะต้องพิจารณาถึงคุณค่าของจริยธรรม ความเห็น และมติในที่ประชุม อันจะเป็นตัวช่วยพัฒนารูปแบบและยุทธวิธีในการเสริมสร้างคุณธรรมให้กับผู้บริหารในโรงเรียน

คาลวิน (Calvin, 1993, abstract) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การรับรู้ของครูในเรื่องบทบาทและผลของการศึกษาจริยธรรมในโรงเรียนประถมศึกษา ผลการวิจัยพบว่า

ตัวแปรที่ส่งผลกระทบต่อ การรับรู้ของครู คือ สภาพที่อยู่อาศัย ประสบการณ์สอน การได้รับการอบรม เทคนิคการสอนจริยธรรม และความเคร่งครัดในการปฏิบัติทางศาสนาของครู ซึ่งครูที่มีความเคร่งครัดทางศาสนาต่ำจะมีการหลีกเลี่ยงต่อการสอนจริยธรรมในห้องเรียน และยังพบว่าครูที่มีประสบการณ์สอนระหว่าง 11-15 ปี มีความเชื่อว่าโรงเรียนต้องสอนจริยธรรมและคำนึงแก่นักเรียนอย่างเพียงพอ

สโลน (Sloane, 1983, abstract) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การปฏิบัติงานของผู้บริหาร โรงเรียนแห่งรัฐไมอามี ซึ่งผ่านการอบรมระยะสั้นและไม่ผ่านการอบรม ผลการวิจัยพบว่า

กลุ่มผู้บริหารที่ผ่านการอบรมได้ความรู้ในการปฏิบัติงานมากขึ้น และมีทัศนคติเปลี่ยนไปในทางบวก ซึ่งส่งผลสำเร็จในการปฏิบัติงานในหน้าที่ ส่วนกลุ่มผู้บริหารที่ไม่ผ่านการอบรม มีทักษะการปฏิบัติงานน้อยกว่าผู้บริหารที่ผ่านการอบรมโดยเฉพาะ

โบร์โก (Borko, 1996, abstract) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การฝึกฝนอบรมศาสนาและปฏิรูปศาสนา มีความสัมพันธ์กับภาวะความเป็นผู้นำกลุ่มศาสนจักรประเทศสหรัฐอเมริกา ผลการวิจัยพบว่า

ประสิทธิภาพและประสิทธิผลของพฤติกรรมการเป็นผู้นำที่ดี หรือเป็นผู้อภิบาลที่ดีในพระศาสนจักรขึ้นอยู่กับ การฝึกอบรม และปฏิบัติตนตามหลักธรรมในพระคัมภีร์ไบเบิลตั้งแต่วัยเด็กตามกระบวนการและตามขั้นตอนอย่างต่อเนื่องของกลุ่มนักร้องใน 5 สภาพระคริสตจักร ทำให้ดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่า มีความหมายจากประสบการณ์ความเชื่อที่ได้ปฏิบัติตามหลักธรรม และยังผลให้มีคุณธรรมที่สูงขึ้น 74 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งถือเป็นแบบแผนในการอบรม ผู้นำต้นแบบในการส่งเสริมหลักธรรมและงานด้านอภิบาล

แฮร์เรล (Harrel, 1996, abstract) ได้ทำการวิจัยเรื่อง กรณีศึกษาการนำกลุ่มคริสตจักร 2 กลุ่ม สามารถฟื้นฟูศีลธรรมที่ตกต่ำได้ ผลการวิจัยพบว่า

การนำกลุ่มคริสตจักร 2 กลุ่มที่มีศีลธรรมตกต่ำมาแล้ว ประสบการณ์ และความรู้สึของแต่ละคนให้กับสมาชิกของพระศาสนจักรในองค์การอื่น ๆ ได้มีส่วนร่วมรับรู้และเข้าถึงประสบการณ์อันเจ็บปวดของพวกเขา ซึ่งกลับกลายเป็นทฤษฎีของการเยียวยารักษาที่ยิ่งใหญ่ ด้วยท่าทีใหม่ของผู้นำศาสนา ในการกล้าเผชิญหน้ากับปัญหาที่เกิดขึ้น และปัญหาต่าง ๆ ที่ตามมาด้วยการเห็นใจ สงสารและเข้าใจที่จะต้องใช้หลักธรรมอันยิ่งใหญ่มาปฏิบัติต่อผู้ด้อยศีลธรรมเหล่านั้น คือ การให้อภัย การปฏิบัติความรักต่อพวกเขา ซึ่งเป็นการสร้างความไว้นับถือและสร้างกำลังใจให้ผู้ตกต่ำด้านศีลธรรมเกิดความหวังที่ดี เข้ามาพบพระพรของพระเจ้าและมุ่งหน้าไปสู่การประพฤติปฏิบัติที่ดีต่อไป

สตรอบ (Stroup, 1996, abstract) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การฝึกอบรมผู้นำเป็นหัวใจและงานของผู้อภิบาล ผลการวิจัยพบว่า

ในการสร้างชุมชนคริสตชนให้ดีขึ้น ต้องใช้ความรัก ท่าทีของการต้อนรับ การเอาใจใส่ การสนับสนุน ความกล้าหาญและการทำให้พวกเขารู้สึกอบอุ่น สุขสบายใจ ด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระคัมภีร์ ซึ่งเป็นการประสานสายใยแห่งจิตใจที่ทำให้สมาชิกเป็นหนึ่งเดียวกันถึงแม้จะมีความแตกต่างกันของแต่ละบุคคล ซึ่งถือเป็นหัวใจและงานของผู้อภิบาลอย่างแท้จริงที่จะต้องแพร่ธรรมด้วยความรักอย่างนี้

ซูรี (Zori, 1996, abstract) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาพระสังฆธรรมนูญของอัครสาวก ด้วยการสังสอนตามแบบพระคริสต์ ผลการวิจัยพบว่า

การศึกษาวิจัยพระสังฆธรรมนูญของอัครสาวก Ex corde ecclesiae ของสมเด็จพระสันตะปาปาจอห์น ปอลที่ 2 ทรงเน้นย้ำถึงวิกฤติในสังคมปัจจุบัน และสั่งให้บรรดาสถาบันในระดับมหาวิทยาลัยและวิทยาลัย ให้ความสำคัญในการยกระดับการอบรมในสถาบันอย่างต่อเนื่องในเรื่องศักดิ์ศรีมนุษย์ คุณค่ามรดกของวัฒนธรรม ด้วยการเทศน์สอนตามแบบอัครสาวกของพระเยซูคริสต์ ทำหน้าที่เอาใจใส่ในการอภิบาลและปกครองดูแลพระศาสนจักรอย่างเป็นระบบ ตามหลักวิชาการของการศึกษาวิจัยที่จะแก้ไขปัญหาอันวิกฤติของสังคม และวัฒนธรรมในปัจจุบันด้วยความซื่อสัตย์ต่อหลักธรรมและการอบรมอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

คลาเรน (Klaaren, 1998, abstract) ได้ทำการวิจัยเรื่อง กลุ่มทดลอง 2 กลุ่ม คริสตชนมีความสัมพันธ์ต่อชีวิตและสังคม ผลการวิจัยพบว่า

กลุ่มคริสตชนที่สมบูรณ์ได้มาจากกลุ่มที่ศึกษาพระคัมภีร์ และดำรงชีวิตสะท้อนชีวิตเทวศาสตร์ภายในออกมาจากรากฐานของพระคัมภีร์ที่กล่าว “จงรักพระเจ้าของเจ้าด้วยสิ้นสุดจิตใจ สุด

วิญญาณและศุดกำลัง และจงรักเพื่อนมนุษย์เหมือนรักตัวเอง” อาศัยความรักในพระเจ้านี้ ความรักต่อเพื่อนมนุษย์ในสังคม สามารถเปลี่ยนแปลงสังคมให้ใหม่เสมอ

กล่าวโดยสรุป จากได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยทั้งหมดดังกล่าวแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่า หลักธรรมะมีส่วนสำคัญในเรื่องการบริหารสถานศึกษา และในสังคมทุกภาคส่วนควรมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้ได้ตรงตามความต้องการของผู้เรียน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายโดยสมบูรณ์ ดังนั้นผู้บริหารสถานศึกษาควรนำหลักธรรมมาวิเคราะห์แล้วนำไปประยุกต์ใช้กับการบริหารงานในสถานศึกษาในบางส่วน เพื่อพัฒนาตัวผู้เรียนในสถานศึกษาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสู่มาตรฐานคุณภาพการศึกษา เพื่อที่เด็กจะได้พัฒนา ความคิด ความรู้ ความสามารถ มีคุณธรรม จริยธรรม นำไปประยุกต์ใช้กับการเรียน การบริหารชีวิตประจำวัน และอยู่ร่วมกันในชุมชน สังคม และประเทศชาติได้อย่างมีความสุข

มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี